Kulturen 1995

Kulturen 1995

Bokkulturen

i Lund

KULTUREN 1995
EN ÅRSBOK TILL MEDLEMMARNA
AV KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN
FÖR SÖDRA SVERIGE

Bilden på omslaget visar sätteriet i Berlings Stilgjuteri Lund.
Bild sid. 6 Lapidariet

Ansvarig utgivare: Margareta Alin
Huvudredaktör: Nils Nilsson
Redaktion: Eva Lis Bjurman, Nils Nilsson
samt Per S. Ridderstad.
Foto: Lars Westrup Kulturen, där inte annan institution angives
Form: Christer Strandberg
Upplaga: 22000 ex
Typsnitt: Berling
Tryck: BTJ Tryck AB, Lund
Repro: Sydrepro, Landskrona
Papper: Linné
ISSN 0454-5915

Innehåll

MARGARETA ALIN	7	*Kan museer vara visionära?*
OLOF SUNDBY	17	*Stenar som talar*
NILS NILSSON	22	*Berlingska huset*
PER S. RIDDERSTAD	25	*Skriftkultur, bokkultur, tryckkultur*
PER EKSTRÖM	45	*Skriptoriet i Laurentiusklostret*
NILS NILSSON	59	*Gutenberg och boktryckarkonsten*
NILS NILSSON	61	*Handpressen*
PER S. RIDDERSTAD	64	*Lundatryckerier*
GÖRAN LARSSON	90	*Försvenskningen av de östdanska landskapen* 1658-1719
STEINGRÍMUR JÓNSSON	97	*Gästtryckaren*
PER S. RIDDERSTAD	99	*Inte tryckt i Lund*
NILS NILSSON	102	*Snällpressen*
CHRISTIAN AXEL-NILSSON	105	*Berlings Stilgjuteri i Lund*
PER S. RIDDERSTAD	127	*Sättmaskinen*
LARS OLSSON	130	*Typograferna i Lund vid sekelskiftet*
NILS NILSSON	139	*Avlatsbrevet - den första blanketten*
INGMAR BROHED	143	*Katekesen som folkbok*
PER S. RIDDERSTAD	155	*Tryckta pengar*
PER RYDÉN	159	*Tidningar i Lund*
EVA LIS BJURMAN	177	*En bokhandlare kommer till staden*
GÖTE KLINGBERG	191	*Barnböcker från Lund*
STAFFAN SÖDERBERG	205	*Till samhällets tjänst*
	210	*Kulturens verksamhet* 1994
	226	*Donatorer* 1994

Kan museer vara visionära?

»Mal och råttor ska inte bestämma vad vi minns!« Så skrev man i den statliga museiutredningen *Minne och bildning* 1994 om »vårdberget« - d.v.s. de stora föremålssamlingarna i svenska museimagasin. Men det fördes också diskussioner om vad ett museum är och vilka mål och uppgifter museerna har i samhället. Varför ska museerna samla föremål och vilken nytta och glädje kan det ge medborgarna? Finns det över huvud några visioner inom museivärlden?

Min inledning till Kulturens årsbok 1994 kallade jag *Visioner om Kulturen.* Jag gick där tillbaka till vår grundare Georg Karlins tankar insatta i det samhälle som fanns då. Utifrån den kunskapen har dagens mycket konkreta handlingsprogram utformats. I det karlinska grundreceptet fanns redan för hundra år sedan flera av de frågor vi brottas med idag. Det globala perspektivet och kulturmiljön var självklara utgångspunkter liksom förmedlingen via såväl folkbildning som konstnärliga yrkesutövare.

Jag vet inte hur visionärt ett museum måste eller kan vara. Kanske är det stort nog att förverkliga grundkonceptet utifrån vår tid. Att vara väl förtrogen med det innehåll vi är satta att förvalta. Att tillsammans med det omgivande samhället tolka materialet så att det har relevans för människors liv idag. Man kan se Kulturen som ett konstverk skapat av det gemensamma kulturarvet. Vi har inramningen - husen och trädgårdarna -

hur tar vi hand om dem? Vilka principer styr restaureringen? Sedan har vi innehållet - föremålen. Hur ska vi vårda och tolka dem? Till sist den så viktiga förmedlingen - betraktandet. När kommer åskådaren in i bilden? Ska publiken släppas in redan under processens gång för att tillföra nya infallsvinklar?

Och hur förhåller vi oss till alla dem som inte kommer? Vilka av deras frågor har vi försummat att ställa?

ETT MUSEUM ÖVER GEORG KARLIN?

Medan det publika intresset fokuserats på ombyggnaden av Vita Huset har ett omfattande restaureringsarbete igångsatts inom Norra området. Det kan synas olyckligt att så stora åtgärder iscensätts i så snabb takt. Ett museum bör nämligen innehålla tydligt avläsbara lager efter många generationer. Men förfallet var så långt gånget att frågan om flera byggnaders överlevnad var akut. Också situationen i omgivande samhälle har möjliggjort en planering. Åter är det dags att i hantverks- och arkitektutbildning införa restaureringens svåra konst. Den som bland annat innebär att arbeta på husens egna villkor - på ett ekologiskt godtagbart sätt.

En serie frågeställningar har uppkommit under året då vi byggt om Berlingska huset från 1600-talet, *Locus Peccatorum* från 1700-talet och Rustmästarbostaden från 1800-talet. Byggnadernas ursprungliga utseende, tidens avlagringar, Karlins ingrepp och hållfastheten har fått sammanvägas i hus efter hus. I *Locus Peccatorum* återfördes planen till 1700-tals utseendet medan fasaden fick behålla sin sekelskifteskaraktär. I Rustmästarbostaden återinfördes den bärande korsvirkeskonstruktionen. Ställningstagandet avgjordes i båda fallen av hållfastheten. Då det gäller Lindforska huset är tankarna desamma. Här är det möjligt att rekonstruera planen till 1820-talsskick - mellanväggarna behövs för stabiliteten. För att byggnaden ska upplevas som en helhet putsas den utvändigt och återfår sina hörnrustiker. Vad finns kvar av de ursprung-

liga husen efter alla ingrepp? Varför ska vi behålla dem? Hade det inte varit enklare och billigare att ersätta dem med atrapper? Eller visa dem i virtuell verklighet? Jag tror att vi måste inse att byggnaderna ej är uppförda för evigheten. Lika lite som domkyrkan i Lund innehåller orörd medeltid (citat stadsantikvarie Claes Wahlöö) har Kulturens byggnader undgått förändringar. Gamla byggnader har sin dynamik.
Det är i denna situation visionen om den medeltida byggnadshyttan ter sig så intressant. Idén - som också var vital för Karlin då konstslöjdanstalten skapades - är att byggnadsarbete och utbildning knytes till en större arbetsplats. Vad Kulturen kan bidraga med är förutom byggnadsbeståndet, ansvaret för dokumentationen samt kontinuiteten av kunskap inom den egna hantverkskåren. Samarbetspartners i detta projekt blir LTH, Länsstyrelsen och Länsarbetsnämndens utbildningsavdelning samt Byggmästarföreningen Malmö-Lund.

Elever och lärare vid LTH har arbetat med Blekingestugans byggnadshistoria som första projekt. De har konstaterat att endast fyra likadana hus från 1700-talet finns kvar i Blekinge, att skicket är dåligt och att Karlin rekonstruerat flera detaljer i 1890-talets anda. Samtidigt visar det sig vid en genomgång av kvarvarande byggnader att de har flera gemensamma drag. Så stämmer t.ex. proportionerna. Stockarnas längd har avgjort stugornas storlek. Byggnadstraditionen har sin grund i lokalt resursutnyttjande. Den utgör ett kunskapskapital. Blekingegården flyttades dock från en högt belägen plats i Blekinge till den skånska leran. Stora delar av timret behöver därför bytas p.g.a. röta. Är det samma hus sedan detta gjorts? Finns det ett värde i att bygga upp en kopia på ursprunglig plats? (Nybygden) Ska Karlins tillägg återställas eller blir resultatet då som de hårdhänta kyrkorestaureringarna under 1800-talet? Utifrån detta perspektiv kommer man att arbeta vidare med frågeställningen om friluftsmuseernas byggnadsmiljöer som historieförfalskning kontra pedagogisk resurs.

Blekingestugan under renovering 1936 då mittpartiet, den egentliga stugan, var nedmonterad. Foto: R. Blomqvist 1936. Kulturens arkiv.

Man kan säga att dagens bevaringsfilosofi också prövades när *Lapidariet* rustades upp. Karlins »arkeologiska trädgård« innehållande uppgrävda byggnadsdetaljer från reformationens kyrkorivningar tillkom som en plats för kontemplation och inspiration. Dessa aspekter betonas i anläggningen. Men stenresterna är också fornminnen vilket medförde att merparten magasinerats. Synsättet kan ge upphov till en svår problematik då framtida kyrkorivningar ska hanteras!

VAD KAN VI ERBJUDA?

Jag tror att varje museum, utifrån sin specifika karaktär, skall formulera sin identitet utifrån de regionala förutsättningarna och i samråd med befolkningen. Så tänkte Karlin. I och med att universitetet är regionalt skall också trähus från Småland och Blekinge finnas för regionens högskolestuderande.

För att förnya museerna har staten under senare år formulerat ett antal projekt: mångkultur, ekologi, tredje världen. För Kulturen med sina världsomspännande samlingar känns inriktningen självklar.

Nu är det dags att ta steget vidare. Att väva samman alla lösa projekt till en helhet. Att låta hela museet genomsyras av kulturmöten. Att ge rika möjligheter att skildra likheter och skillnader tingen (och människorna) emellan. Att inte glömma att kulturmöte kan handla om olika socialgrupper och olika geografiska platser. Det kan likaväl vara möten mellan stadsdelar som världsdelar. Kulturmöten är en del av vår historia.

Idag är vi mångkulturellt medvetna. Den nya generationen ser det globala perspektivet som en självklarhet. Idag betraktas jorden från rymden - som en livets sfär. Miljöfrågorna är en integrerad del i det mångkulturella - världen ett sammanhängande system.

Museerna bör vara en resurs för var och en som vill utforska såväl det närmaste rummet som världen, tiden bakåt - med blicken framåt miljön och livsvillkoren. Det gäller därför

att inte tappa ariadnetrådens början i bondesamhället.

Ska museerna vara attraktiva måste utställningsproduktionerna vara personliga och samtidigt flexibla. Att våga se resultatet som ett samtal med publiken. Att på vägen nyttja såväl forskare som konstnärer. Att inte väga in alla aspekter utan använda de infallsvinklar på materialet som känns rätt just nu. Kanske kan vi dra paralleller till datatekniken. Inga beskrivningar är helt färdiga - allt revideras efter hand.

I *Masker - andra världar* användes materialet medvetet. Det universella betonades i sättet att använda masken. Här var det lätt att samtala om kulturmöten. Att det var rätt infallsvinkel konfirmerade publiktillströmningen - därför sätts utställningen upp igen. En annan gång i en annan tid, på en annan plats skulle antagligen helt andra infallsvinklar styra.

Innehållet i byggnaderna på Norra området formas efter samma principer. Vad har vi för material - vilka frågor är aktuella idag - var finns basen i Lund - hur löper trådarna ut i världen. Tack vare spännande referensgrupper med hög kompetens formuleras just nu ett antal idékoncept.

I Bokkulturen är utgångspunkten bokstaven, boktryckeriet och boken. Det finns exempel på tidig kommunikation i form av runpinnar uppgrävda ur lundajorden. De regionala förutsättningarna i form av kyrka och universitet betonas liksom influenserna från Danmark och Tyskland via familjerna Gleerups och Berling. Utvecklingen går fram i nutid då Lund markerat sig på kartan med såväl landets första tidskriftsverkstad som en mängd småförlag. Via en elektronisk bok kommer besökaren att blicka ut i världen.

I Lärdomens Lund ska de viktigaste milstolparna i universitetets historia visas. I professor Lindfors gamla bostad om 10-talet små rum ska lärdomshistorien göras intressant för dagens studenter. Vår mycket kvalificerade referensgrupp utgår också från de regionala förutsättningarna. Hur läget i en av de rikaste delarna av Sverige har betytt nära samarbete med bon-

dekulturen liksom med sydsvensk industri. Intresse kommer att fokuseras på ett antal viktiga etapper i den europeiska bildningshistorien. Läget är nära kontinenten - med storpolitiska vinddrag som följd. Universitetets historia är därför inte bara intressant i sig utan för att den berört och berör omvärlden igår, idag och imorgon. Tre trådar löper genom utställningen - människan, kunskapen och världen.

Biskop Thomanders hem står näst i tur. Också här har en projektgrupp lagt ner ett stort förberedelsearbete. I gruppen har ingått bl.a. representanter för kvinnovetenskap, jämställdhetsarbete, hemkunskap och dramaturgi.

Thomanderska huset är i ovanligt gott skick. Hemmet innehåller en originalinredning, i fackkretsar betraktas biblioteket som en guldgruva . Dagböckerna och breven vilka skildrar familjens liv är många. Byggnaden är flyttad till Kulturen men senare ingrepp såsom tekniska installationer är sparsamma.

Idag gäller det att vara lyhörd för vad som angår nutidsmänniskan. En gång var målet att »framställa en bild af ett professors hem under 1830-40-talen«. Huset skulle bilda ramen kring minnet av den älskade och store fadern - biskopen. Idag kan det vara intressant att visa också kvinnornas liv - de tre döttrarna, modern, tjänstefolket. »Våra rum äro sådana att man både kan ha lust att lefva och dö uti dem« skrev Emelie Thomander i ett brev 1834.

Blekingestugan har efter alla noggranna uppmätningar nu också fått sin innehållsgrupp. Vid ett första möte diskuterades frågor som kommunikation inom husen, olika familjemedlemmars identitet och hur miljön påverkar människan.

Så småningom ska trådarna vävas samman inom Norra området. Idémässigt och tekniskt. Bokkulturen, Thomanderska hemmet, Lärdomens Lund m.fl. har självklara beröringspunkter. Kvinnoperspektivet, det mångkulturella, barns villkor synliggörs i ett flertal utställningar. För att underlätta datakommunikationen förbinds byggnaderna med nät.

Karlin var på sin tid en föregångsman då han satte bildningsmålet i första rummet. Men är museernas uppgift främst kunskapsförmedling? Är det våra egna visioner som ska förmedlas? Var kommer publiken in?

Jag tror att styrelse och personal ska formulera »den museala kraften«. Specificera våra resurser. Att man ska kunna ta ställning för ett budskap - utifrån sin kunskap stå för vissa värden. Ta ställning emot våld och rasism. Likaså måste varje utställare ha rätt att formulera sin personliga syn. En utställning ska beröra. Det måste finnas möjlighet till möten.

Vi måste vara medvetna om att det är tolkningar vi gör utifrån vår tid - med allt det vi har med oss i bagaget. Det har varit intressant att lyssna till alla deltagare i våra referensgrupper. Ifrågasättandet av de bilder vi förmedlar. Ibland möts publiken av jul- eller påskpyntade stugor. Ibland möts man av helt kala interiörer - då har klimatförhållanden och stöldrisk styrt produktionen. Några tror på scenografering, andra talar om föremålens inneboende kraft. Slutsatsen blir en ökad frihet - en experimentell förmedling förutsätter en kvalificerad dokumentations- och bevaringsinsats.

Museerna har under många år prioriterat barn och ungdom. Genom den studie vi gjorde av skolorna i Skåne lärde vi oss att så värst mycket av de traditionella museibesöken ej stannar kvar i medvetandet. Däremot minns man andra saker. Så vi måste lära oss att lyssna till barnen. Fysikern Bodil Jönsson har så fint beskrivit hur man i koncentration på barnen kommer i närheten av det genuint mänskliga. Det som vi alla har med oss också som vuxna. Ibland kallas det »det kollektivt omedvetna«. När vi vuxna ibland klarar att se in i barnens upplevelser, då stämmer det också för oss.

Så bort med alla lärarhandledningar. Nu producerar vi i stället idéhäften som fylls på i mötet med barnen.

Vi talar om ekologin som ett utvecklingsprojekt - vi talar om att nu måste vi engagera ungdomen. Idag har ungdomarna själva tagit ledningen i dessa frågor genom alla Agenda 21-grupper. Utifrån lokalsamhällets frågeställningar bildas globala nätverk. Miljö och människor vävs ihop. Här kan också museets kunskapsresurs utnyttjas. Det var en glädjedag då Lundakommittén kom till oss och bad om samarbete.

Men vilka kommer inte till oss? Vad är det för frågor vi har fakta om och som är relevanta idag men som vi ej berör?

Jag tror att det är nödvändigt att utveckla metodiken för dessa publikkontakter. I Landskrona genomfördes för några år sedan ett omfattande etnologiskt fältarbete som utmynnade i utställningen och boken *Landskronafolket*. Allt koncentrerades till den fleråriga satsningen. Ett 20-tal grupper kom till tals. Den namnkunnige fotografen Stig T. Karlsson knöts till projektet och skildrade individerna i bild. De olika pusselbitarna gav en lägesbeskrivning av människorna i f.d. industristaden Landskrona 1991. Det vore intressant att på motsvarande sätt skildra Lund. En helt annan värld 30 km bort. För att inte tala om jämförelsen med Malmö! Ett mångkulturellt projekt om något.

En satsning på en dokumentation av lundafolket måste dock ses som något annat än ett projekt. Museet måste vara berett att omforma sin verksamhet. Vara öppet för nya aspekter. Få nya infallsvinklar på materialet.

En av vår tids största frågor är arbetslösheten - hur tacklar vi kulturinstitutioner den? Synen på arbetet? Vad har vi för kontaktnät med dem som inte kommer till oss av fostran eller inte lämnar dagböcker och familjeporträtt efter sig. Jag tror att det är viktigt att söka upp arbetsplatserna och de arbetslösa i regionen. Inte som på 1970-talet med lunchkonserter och föredrag utan med målsättningen att lyfta fram en annan sorts erfarenheter. Att lyssna till dem som normalt ej kommer till tals, ta med deras bilder när vi tolkar vårt material. Till-

sammans ta initiativet till en diskussion om arbetets roll i det nya samhället vi står inför.

Till sist vill jag i kronologisk ordning tacka Er donatorer som möjliggjort vår vidareutveckling. Sparbanken Finn som satsade på *Masker - andra världar*. Byggnadsingenjör Lennart Carlsson med hustru Margit har svarat för egeninsatsen för upprustningen av *Locus Virtutum, Locus Peccatorum* och Rustmästarbostaden. Med den bestämda målsättningen att husen måste överleva både som kulturhistoriska objekt och som funktioner om föremålen ska ha en chans. Thora Ohlssons stiftelse svarar för hela ombyggnaden av Berlingska huset inklusive utställningen Bokkulturen. Bokförläggare Sven Håkan och Birgit Bram Ohlsson har rustat upp *Lapidariet*. Likaså har de under ständiga samtal lyft fram vikten av Norra området. Utan Nordenstedtska Stiftelsen hade vi varken haft nätverk eller dataregistrering. Crafoordska Stiftelsen har möjliggjort såväl Vita Huset som Lärdomens Lund. Tack för såväl finansiering som medverkan!

MARGARETA ALIN

Stenar som talar

Tal vid invigningen av lapidarium på Kulturen
söndagen den 28 augusti 1994.

Ärade församling!
Kära Kulturenvänner!

Vad är egentligen ett lapidarium? Ja, så mycket har väl lundaborna fått klart för sig de här dagarna genom olika tidningsnotiser, att det har med sten att göra - »sten« på latin heter ju lapis.

Lapidariet på Kulturen har med staden Lund och dess historia att göra. Lund - tusenårig stad med en lång historia som kulturellt och kyrkligt centrum i Norden. Medeltida minnen av den tidens kultur finns ju ännu levande ibland oss. Några stenkast härifrån ligger den medeltida Domkyrkan, ännu i dag vid full vigör i sin funktion som stadens klappande hjärta. Ute på Väster kallar benediktinernunnornas klosterkyrka alltjämt människorna till gudstjänst och bön. Vid Mårtenstorget ligger fortfarande Krognoshuset i tjänst hos konsten. Här framför oss ligger det gamla dekanresidenset, låt vara i beskuret skick, och minner om den tidens kyrkliga administration.

Men det mesta av yttre minnesmärken från den tiden har skattat åt förgängelsen. Med reformationen på 1500-talet revs flertalet kyrkor och kloster i Lund. En ny tid hade kommit, med en ny syn på gudstjänst och kyrkorum. Och Gud skulle man tjäna mitt ute i det brusande människolivet. Där skulle kärlekens gärningar förverkligas.

Och byggmaterialet försvann åt olika håll. En del gick till att förstärka Malmöhus fästningsmurar. Annat grävdes ner i jorden och kom så småningom upp igen för att återanvändas på olika sätt. När vi står här invid Herrehuset kan det vara skäl att erinra om att till bottenvåningen användes på sin tid medeltida tegel från ärkebiskoparna Karl den rödes och Peder Lyckes på Domkyrkans sydsida - de revs först på 1810-talet.

Mycket av det återfunna materialet kom att samlas här på Kulturen genom dess grundare Georg J:son Karlin. Det hade att göra med hans vision av museets uppgift: att genom olika föremål söka åstadkomma en faktisk illustration av vår odlingshistoria, dess kultur och miljö. Redan tidigt fanns tydligen hos Karlin tanken att samla de arkitektoniska spillrorna av det medeltida Lund till en sammanhållen enhet, något som Karlin stundom kallade »en arkeologisk trädgård«. De skulle tjäna till att bevara minnet av gångna generationers strävan att i sin tid skapa en kultur, andlig och materiell, som en integrerande del av sitt liv och »sin stund på jorden«. Och kanske visa hur de i hårda och svåra tider »ändå kunde glädja sig och höja sig till mera ädla ting än sorgen över nöden«, som en sentida hellen av värmländskt ursprung formulerat det (Fröding).

Det sägs ju att ett av de ord, som är svårast att exakt definiera, är just ordet kultur. Att det här, på denna plats, är fråga om en kultur, som bokstavligen växt fram i den hundraåriga Domens skugga är ju uppenbart: vad som här är samlat är olika sorters arkitekturfragment från kyrkor och kloster i Lund - kolonner, kapitäl, frisstenar och allt vad de tekniska termerna heter. Det är ju utomordentligt tilltalande att alla dessa stenar, som en gång i tiden blev högtidligen vigda till helig tjänst på sin ursprungliga plats, nu blivit samlade och placerade i en lugn och meditativ miljö - en plats för stillhet och eftertanke, kanske också en viloplats för den trötte Kulturenbesökaren!

Jag har kommit att tänka på ett ord ur ståthållaren Ne-

hemjas bok i *Gamla Testamentet* - boken som handlar om hur Jerusalem byggdes upp igen på ruinerna av det gamla: »Skall dessa människor kunna ge liv igen åt grushögarna, där de ligger förbrända?« Det är vad som här har skett: genom denna insats har dessa ting fått talande stämma och tunga - de har fått liv igen!

Och vad är det då som de talar till oss om? Ja, naturligtvis om människohjärtats till synes outrotliga längtan till klarhet och ljus över mening och mål med jordelivet. Det är att hoppas att över denna plats skall vila något av innebörden i det kända Augustinus-ordet: oroligt är vårt hjärta till det finner sin vila i Dig, o Gud! Det är mycket tillfredsställande att denna plats kommit till. Stor tacksamhet mot konstnären Helge Lundström, som tillsammans med sina skickliga medarbetare lagt så stor möda på detta. Vi gläds tillsammans med honom och de andra över det goda resultatet. Med tacksamhet tänker vi också på den frikostiga donation av Birgit och Sven Håkan Ohlsson, som gjort detta värdefulla tillskott till samlingarna möjligt!

Ja, herr ordförande och kära vänner, med detta vill jag alltså förklara denna plats tagen i bruk, som jag helst vill uttrycka, för sitt ändamål och lyckönskar Kulturen till ännu en framgångsrik satsning!

OLOF SUNDBY

Bilden på sid 20-21: Lapidariet på Kulturen med Dekanhuset i bakgrunden t.v. och murrester från Svartbrödraklostret t.h. Lapidariet nyordnades under sommaren 1994 av konstnären Helge Lundström. Kulturens Sven Hagman räfsar inför invigningen. Foto: Bert Olsson/Scandia Photopress.

Berlingska huset

Här bodde boktryckarna Berling i flera generationer. Huset låg ursprungligen vid Lilla Gråbrödersgatan, ungefär på den plats där senare den stora postexpeditionen fanns fram till 1969. Det var när detta telegraf- och posthus skulle byggas 1911 som det gamla korsvirkeshuset måste bort. Räddningen blev att flytta det till Kulturen. Detta är stadens enda bevarade korsvirkeshus från 1600-talet.

En källarvåning under huset kunde identifieras som resterna av en medeltida byggnad där prästen i S:t Nicolai församling bott. På Kulturen fick huset därför heta *Habitatio pastoris*, prästgården, och här visades under ett 20-tal år museets kyrko- och religionshistoriska samlingar. Senare blev det museets bibliotek. Först i samband med Berlingska boktryckeriets 200-årsjubileum 1945 markerades anknytningen till boktryckarna genom att namnet ändrades till Berlingska huset.

Planerna på att här ställa ut museets bok- och tryckerihistoriska samlingar har funnits länge. En donation från Thora Ohlssons Stiftelse vid Kulturens andra 100-årsjubileum 1992 har möjliggjort genomförandet.

Huset erbjuder inga självklara utgångspunkter för utställningar, då ingenting av den ursprungliga rumsindelningen finns kvar. Någon boktryckeriverksamhet har knappast heller försiggått inom byggnaden. Det har varit ett bostadshus och

Berlingska huset vid Lilla Gråbrödersgatan,
före flyttningen till Kulturen.

officinen måste ha funnits i något gårdshus. Utställningarnas gruppering är därför närmast en fråga om att finna en praktisk fördelning av innehållet inom de givna utrymmena i källare, bottenvåning och övervåning.

Boktryckeriväsendet, som är den mest utrymmeskrävande delen med tryckpressar, regaler, sättmaskiner m.m. får sin plats i bottenvåningen som är störst. Framställningen av bokstäver - typer för tryckning - visas i källaren med handredskap och maskiner från Berlingska stilgjuteriet som det viktigaste i sammanhanget. Härtill kommer alfabetets och skriftens historia, boktryckarkonstens tillkomst och de viktigaste typsnitten som presenteras mera summariskt.

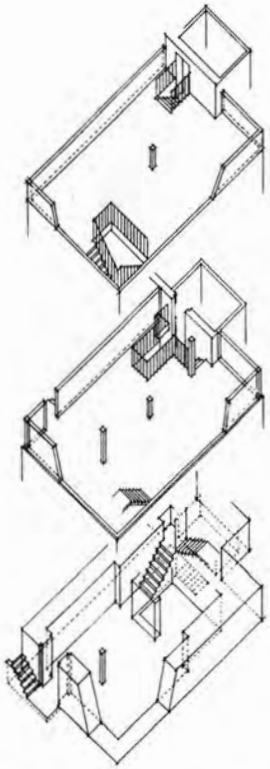

De tre våningsplanen i Berlingska huset.
Perspektivritning av Daria Enescu, Kulturen.

Byggnadens övervåning ägnas åt produkterna från den typografiska produktionen - böckerna. Böcker som framställts i Lund är utgångspunkten och utställningen avser att visa på betingelserna för bokframställning och bokutgivning, alltifrån den förste akademiboktryckaren Vitus Haberegger och framåt i tiden - kort sagt framväxten av bokkulturen i Lund.

N.N.

Skriftkultur, bokkultur, tryckkultur

MÄNNISKAN är en en säregen varelse i sin strävan att övervinna den muntliga kommunikationens begränsningar. Hon vill fixera sina budskap så att de når över tid och rum. Tecken stämplade på lertavlor, ristade i sten, tecknade på väggar, skrivna på papyrus och på pergament.

»Jag fascineras av människors inställning till ägodelar: kasta eller spara, rensa ut eller bevara i god ordning. [...] Min dröm är att behålla essensen av det gripbara i livet - viktiga brev och anteckningar, foton och dokument, konstverk och böcker - och låta resten gå i soptunnorna: parafernalia, marginalia. Men jag inser mycket väl att efterkommande gärna fängslas av något annat än det jag fann dyrbart - räkningar från saluhallen, åldriga biobiljetter, kalkylen på en renovering, en sparad affisch - precis som jag själv plockat fram ur lårarna på en gotlandsgård affischer för andra världskrigets försvarslån, kontrakt med kyrkogårdsförvaltningen, väckesetraktat och skrämmande läkarböcker. De speglar en tid som vi fortfarande vill gripa tag i, fast den snabbt rör sig utom räckhåll.« (Per Wästberg, *Kring Johannes*, 1994, 239f.)

Det är skriftkulturens lämningar Per Wästberg talar om - inte onaturligt för en författare. Människan skapade en gång, för mer än femtusen år sedan, en skriftkultur. Än mer genomgripande betydelse fick skriftkulturens expansion till

Hörnet av Klostergatan och Gråbrödersgatan, Lund.
Foto: A.W. Rahmn omkr. 1900.

den tryckkultur, som vi fortfarande lever i, utan att vi närmare reflekterar över hur beroende vi är av den.

En stadsvandring idag är en vandring i en grafisk miljö, där man hela tiden är utsatt för påtagliga men tysta kontaktförsök. Varje affär presenterar sig i skrift på husvägg och fönster - se mitt namn! här är jag! kom ihåg mig! - och berättar om vad den har att erbjuda: märkesjeans, nymalen köttfärs, succéromanen. Dörren vädjar till dig: TRYCK, DRAG, själva mattan hälsar välkommen. Någon människa behöver du egentligen inte tala med; varje förpackning bär tryckt information om sitt innehåll. Vill du inte gå längre, så stanna vid skylten HÅLLPLATS; bussen kommer just hit, linjenummer och destination står skrivna. I väntan på den kan du läsa tidtabellen och begrunda affischtavlornas bud.
Skriftkulturens monumentala meddelanden står där de står,

vare sig det rör sig om runstenar eller neonskyltar. Men boken kan vi ta med oss dit vi går, den är en personlig följeslagare.

För flera av världens stora religioner är boken en central symbol. Kristendomen är ett exempel på en utpräglad bokreligion. Skriften är helig. De flesta medeltida bildframställningar av Marie bebådelse, Maria med Jesusbarnet, apostlar, evangelister och kyrkofäder visar dem med en bok i handen. Den vikt kyrkan lade vid boken som liturgiskt instrument ökade i princip vördnaden för ordets fysiska gestalt. Att sedan klostren själva gärna slaktade kyrkliga pergamenthandskrifter för återanvändning som bokbinderimaterial bör noteras; historien ger oss ofta dubbla budskap. Respekten för föremålet boken tycks snarast ha blivit starkare i en mer sekulariserad tid. De flesta människor har svårt för att kasta böcker, ens av utrymmesbrist. Bokens starka symboliska laddning som kulturbevarare är också anledningen till att medvetna förintelseaktioner ofta riktas mot böcker och bibliotek (från antikens Alexandria till 1990-talets Sarajevo).

Varför läser vi? Den enskilda människans behov av att kunna läsa kan ju i och för sig vara påtvingat. Att svenska folket skulle ha en elementär läskunnighet föreskrevs redan på 1600-talet. Om denna politik sedan dikterades av nationella framstegs- och utvecklingstankar eller av viljan att effektivisera folkets åtlydnad av skriftliga påbud, det må historikerna tvista om. Men den tidigt breda läskunnigheten i vårt land, unik i Europa, gav grogrund för en bokkultur. Och denna allmänna läskunnighet möjliggjorde förresten också, har det sagts, den snabba omvandlingen av Sverige till ett effektivt fungerande industriland.

Men att kunna läsa är ju inte nödvändigtvis att vilja läsa. Jag vill gärna tro, att den elementära mänskliga lusten att klottra skriftliga meddelanden till samtid och efterkommande motsvaras av en lika elementär drift att läsa. Vårt läsbe-

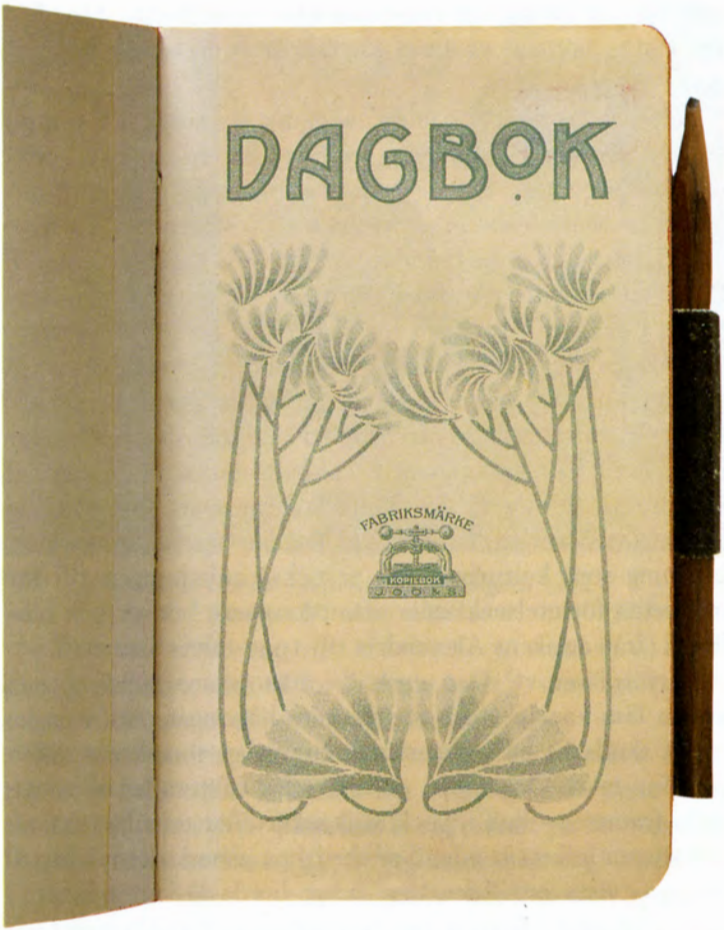

Dagbok tryckt av AB J.O. Öberg & Son. Kontorsfabrik Eskilstuna 1906. Kulturens arkiv.

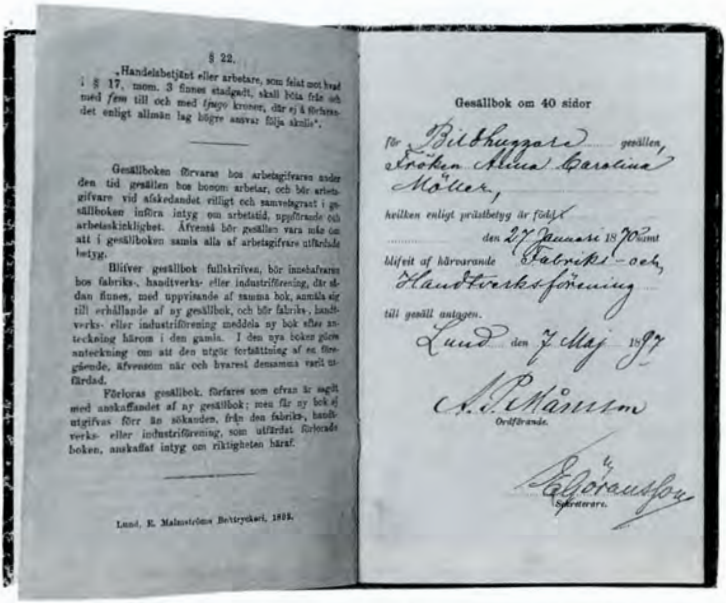

§ 22.

Handelsbetjänt eller arbetare, som felar mot hvad i § 17, mom. 3 finnes stadgadt, skall böta från och med *fem* till och med *femtio* kronor, där ej å förhållandet enligt allmän lag högre ansvar följa skulle.

Gesällboken förvaras hos arbetsgifvaren under den tid gesällen hos honom arbetar, och bör arbetsgifvare vid afskedandet villigt och samvetsgrant i gesällboken införa intyg om arbetstid, uppförande och arbetsskicklighet. Äfvenså bör gesällen vara nöje om att i gesällboken samla alla af arbetsgifvare utfärdade betyg.

Blifver gesällbok fullskrifven, bör innehafvaren hos fabriks-, handtverks- eller industriförening, där sådan finnes, med uppvisande af samma bok, anmäla sig till erhållande af ny gesällbok, och bör fabriks-, handtverks- eller industriförening meddela ny bok efter anteckning härom i den gamla. I den nya boken göres anteckning om att den utgör fortsättning af en föregående, äfvensom när och hvarest dessamma varit utfärdad.

Förloras gesällbok, förfares som ofvan är sagdt med anskaffandet af ny gesällbok; men får ny bok ej utgifvas förr än sökanden, från den fabriks-, handtverks- eller industriförening, som utfärdat förlorade boken, anskaffat intyg om riktigheten häraf.

Lund, E. Malmströms Boktryckeri, 1888.

Gesällbok om 40 sidor

för Bildhuggare gesällen,
Fröken Alma Carolina
Möller,
hvilken enligt prästbetyg är född
den 27 Januari 1870 samt
blifvit af härvarande Fabriks- och,
Handtverksförening
till gesäll antagen.
Lund den 7 Maj 1897

A. S. Månsson
Ordförande.

Sekreterare.

Gesällbok för bildhuggaregesällen fröken Alma Carolina Möller, född 1870, antagen i Lunds Fabriks- och hantverksförening den 7 maj 1897. Kulturens arkiv.

hov är också sprunget ur en genuin nyfikenhet. Vad göms i skriftkulturens värld, vad kan man lära sig, vad kan man uppleva?

Litteratur för undervisning och utbildning är stommen i den litet bredare bokkultur som börjar växa fram i Europa under senmedeltiden. Det är kyrkans och de av kyrkan dominerade skolornas och universitetens behov som framför allt täcks genom handskriftsproduktion och sedan av den nya metoden att mångfaldiga texter: tryckteknikens. Tre fjärdedelar av allt som trycks under 1400-talet är på latin. Men redan under 1500-talet tar de olika folkspråken över, i Sverige först genom religiöst tryck, som psalmböcker och evan-

gelieböcker och annan andaktslitteratur. Med 1700-talet, då 65% av den svenska befolkningen beräknas ha haft elementär läskunnighet (även om man kanske inte kunde skriva) kommer handböckerna för praktiska sysslor och den rena nöjesläsningen. Historiska berättelser, skillingtrycksvisor, reseskildringar och snart den populära romanlitteraturen sprids via bokförarnas marknadsstånd, bokbindarnas bodar och de från 1780-talet allt mer etablerade självständiga bokhandlarna.

Litteraturens världar är inte mindre verkliga än naturens. Om den speciella hunger, som bara boken kan tillfredsställa, har många vittnat. T.ex. Stig Ramel om barndomens och ungdomens sommarlov i Småland: »Somrarna var inte bara naturdyrkan. Jag läste glupande på nätterna och långa lata morgnar.« (*Pojken i dörren*, 1994, 51)

Läslustan stimuleras och exploateras av bokmarknadens alla aktörer. Bokkulturen skapas inte av författare och läsare allena. En mängd olika figurer är inblandade i böckers framställning, spridning och användning. Så har alltid varit. Redan innan boken blev en industriellt massproducerad vara, kännetecknades produktionen av långt driven arbetsdelning och specialisering. I den tekniska framställningen av en illuminerad handskrift under medeltiden kunde ett dussintal personer svara för var sitt arbetsmoment: pergamentmakare, linjerare, skrivare, korrektor, rubrikator, tecknare, färgläggare, förgyllare, garvare, bokbindare, ädelsmed. De flesta av dessa yrken omvandlades i motsvarande sysslor när böcker blev tryckprodukter, och huvudmomenten i framställningen blev papperstillverkning, sättning, reproarbete, tryckning, bindning. Alla de människor, som på ett eller annat sätt är engagerade i bokproduktionen, är också knutar i bokkulturens ändlösa väv. »Of the making of books there is no end«.

En bok är inte bara en andlig och fysisk produkt, den är och har alltid varit en vara på en marknad. Marknadsföring

Interiör från Gleerupska bokhandeln i Lund 1995.

Interiör från antikvariatet S:t Petri kyrkogata 13, Lund 1995.

och försäljning kräver sitt nät av förläggare, bokhandlare, kolportörer och kommissionärer. Sekundärt vandrar böckerna vidare från ägare till ägare genom arv och gåva, genom bokauktioner och antikvariat. På gamla volymers försätts och titelblad syns ibland spåren av bokens väg.

En station på tryckalstrens livsvandring kan vara bibliotek av olika slag, som historiskt har varit viktiga härdar för en boklig kultur. I vårt land har kyrkan med sitt pedagogiska ansvar stått för många typer av mer eller mindre allmänt tillgängliga boksamlingar: gymnasiebibliotek, stiftsbibliotek, sockenbibliotek, församlingsbibliotek. De akademiska biblioteken försörjde nödtorftigt den lärda världen. Även om professorer och deras hushåll i Lund också kunde förse sig med romaner från universitetsbiblioteket såväl som från bokhandeln, var det i de flesta större städer till de kommersiella lånbiblioteken vanligt folk vände sig för nöjesläsningen på 1800-talet (och långt in på 1900-talet). Den kultursociala betydelsen av dessa små affärer för bokuthyrning, som kunde ha anknytning till antikvariat, har underskattats, kanske av ideologiska skäl - de tog ju betalt. Jämför med dagens videobutiker. Det framväxande Organisationssverige utmärkte sig genom att tidigt tillgodose medlemmarnas litteraturbehov. Borgerligt präglade läsesällskap följdes av nykterhetsföreningarns och arbetarföreningars bibliotek. Bildningsförbunden skapade studiecirkelbibliotek. På alla dessa insatser byggde folkbiblioteksrörelsen, som tog egentlig fart först på 1930-talet. Många har vittnat om den betydelse det lokala biblioteket, hur litet och fattigt det än varit, haft för deras utveckling.

Dagens breda bokkultur, försörjd av bokmarknadens alla förlag, bokklubbar, bokhandlar och bibliotek med romaner, handböcker, vetenskapliga publikationer o.s.v. är emellertid bara en liten del av vår totala tryckkultur.

Hur byggs en kultur? Hur byggs ett samhälle? Genom kom-

Tidningskiosk på Vegagatan, Lund 1995.

Pressbyråkiosk söder om stationshuset, Lund. Foto: A.W. Rahmn omkr. 1900.

munikation och överenskommelse mellan individer. Hur befästs kulturen och samhället? Genom systematisering av data, mångfaldigande av information och bevarande av kunskap. Just detta är tryckteknikens utmärkande egenskaper.

Det har hävdats att datortekniken är svaret på det komplicerade moderna samhällets behov av överblick och kontroll över en svällande informationsmängd. Nu är datortekniken inte den första informationsteknologin. Det har också hävdats att informationssamhällets rötter finns i tvåflodslandet ca 3000 f.Kr. När kilskriftskulturen och andra tidiga skriftkulturer uppstod, användes skriften främst för att hantera och bevara ekonomiska och administrativa data. Är också typtrycktekniken, som fick ett snabbt genomslag i Europa på 1400-talet, främst lösningen på ett informationstekniskt problem? Oavsett om ny teknologi ursprungligen är svaret på ett behov, är det som händer därefter snarast mer intressant. Framgångsrik teknik leder till förändringar i kulturmönster och samhällsfunktioner. För att behandla temat kan vi använda termen tryckkultur.

Som utgångspunkt för framställningar av det tryckta ordets historia tas ofta en sats av Francis Bacon 1620, där han poängterar betydelsen av tre uppfinningar, okända för antiken: tryckkonsten, krutet och kompassen. Enligt hans mening har dessa tre förändrat »the appearance and state of the whole world«. Att boktryckarkonsten som teknisk innovation gav förutsättning för en bredare och effektivare text- och bildspridning och därmed kom att bli en aktiv faktor i den moderna tidens politiska historia och vetenskapsutveckling noteras numera även i elementära historieböcker. Såväl reformationen som motreformationen utnyttjade tryckmediet maximalt. Men tryckpressen har i de klassiska högtidsorationerna såväl som i det allmänvetenskapliga medvetandet nästan uteslutande setts som instrument för att sprida de stora tankarna, de politiska och religiösa budskapen, den sköna

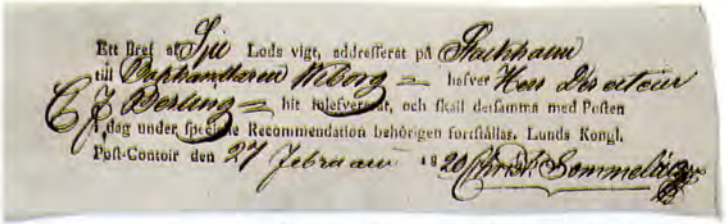

Postkvitto på ett brev till bokhandlare Wiborg, Stockholm från direktör C.F. Berling i Lund. Kvittot är undertecknat Christ. Sommelius, postmästare i Lund, den 27 februari 1820.

litteraturen.

Ur den grafiska branschens synvinkel är detta en hårt beskuren bild. De allra flesta böcker är efemära produkter: fackböcker, skolböcker, nöjesläsning. Och framför allt: den s.k. boktryckarkonsten har använts för att producera så mycket mer än böcker.

Redan från typtryckteknikens introduktion omkring 1450 användes pressarna för att massproducera trycksaker som underlättade handel och främjade ekonomiska transaktioner: varukataloger, valutainformation, kvittenser (t.ex. avlatsbrev), bokföringshandledningar. Man började orientera sig i tiden med tryckta almanackor och i världen med tryckta kartor. Några århundraden senare är den industriella expansionen omöjlig utan marknadsföring genom tryck. Och kontorsarbetet underlättades före datoriseringens tid av förtryckta kontorsböcker, stapelvaror för många tryckerier.

På många sätt är också den moderna statsapparatens framväxt knuten till tryckpressen. Tidigare skipades rätt på grundval av muntligt och handskriftligt traderade källor. Från början av 1600-talet blir svenska lagar tillgängliga i tryck. Det statliga ›årstrycket‹ blir ett begrepp. Kungörelser och föreskrifter publiceras av myndigheter på alla nivåer. Byråkratisering och samhällskontroll kan växa och effektiviseras genom standardiserade trycksaker: blanketter och åter

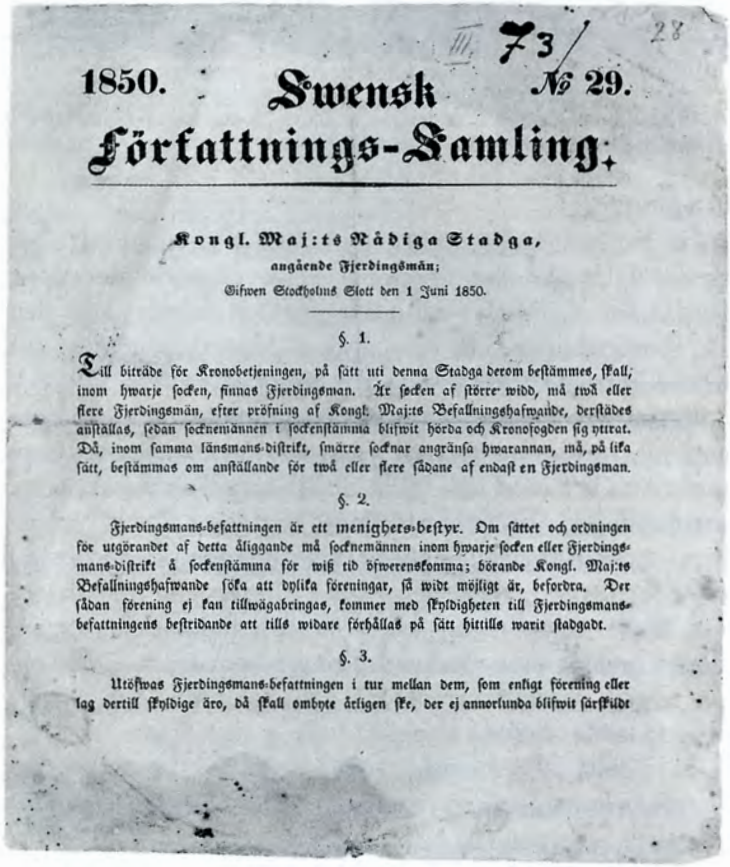

1850. Swensk № 29.

Författnings-Samling.

Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga,

angående Fjerdingsmän;

Gifwen Stockholms Slott den 1 Juni 1850.

§. 1.

Till biträde för Kronobetjeningen, på sätt uti denna Stadga derom bestämmes, skall; inom hwarje socken, finnas Fjerdingsman. Är socken af större widd, må två eller flere Fjerdingsmän, efter prösning af Kongl. Maj:ts Befallningshafwande, derstädes anställas, sedan socknemännen i sockenstämma blifwit hörda och Kronofogden sig yttrat. Då, inom samma länsmans-distrikt, smärre socknar angränsa hwarannan, må, på lika sätt, bestämmas om anställande för två eller flere sådane af endast en Fjerdingsman.

§. 2.

Fjerdingsmans-befattningen är ett menighets-bestyr. Om sättet och ordningen för utgörandet af detta åliggande må socknemännen inom hwarje socken eller Fjerdingsmans-distrikt å sockenstämma för wiss tid öfwerenskomma; hörande Kongl. Maj:ts Befallningshafwande söka att dylika föreningar, så widt möjligt är, befordra. Der sådan förening ej kan tillwägabringas, kommer med skyldigheten till Fjerdingsmans-befattningens bestridande att tills widare förhållas på sätt hittills warit stadgadt.

§. 3.

Utöfwas Fjerdingsmans-befattningen i tur mellan dem, som enligt förening eller lag dertill skyldige äro, då skall ombyte ärligen ske, der ej annorlunda blifwit särskildt

Svensk Författnings-Samling No 29 1. juni 1850. Kulturens arkiv.

Skylt av papp. Ursprung okänt. Kulturens arkiv.

blanketter.

Huvuddelen av den grundläggande och högre utbildningens läromedel har varit och är fortfarande tryckta böcker, från enkla ABC-häften med tupp till encyklopediska verk. Men undervisningen har också tillgodogjorts andra trycksaker, som skolplanscher och logaritmtabeller.

En inte obetydlig del av tryckeriernas produktion har under seklernas gång tillgodosett sociala sedvänjor och ceremoniella funktioner, exempelvis visitkort, notifikationer, liturgiskt tryck och tillfällestryck som bröllops- och begravningsskrifter. Kultursociologiskt har man också pekat på den »rituellt bekräftande funktion« som mängden av medlemsblad fyller för organisationer, föreningar och sällskap av alla slag (L. Johannesson 1993).

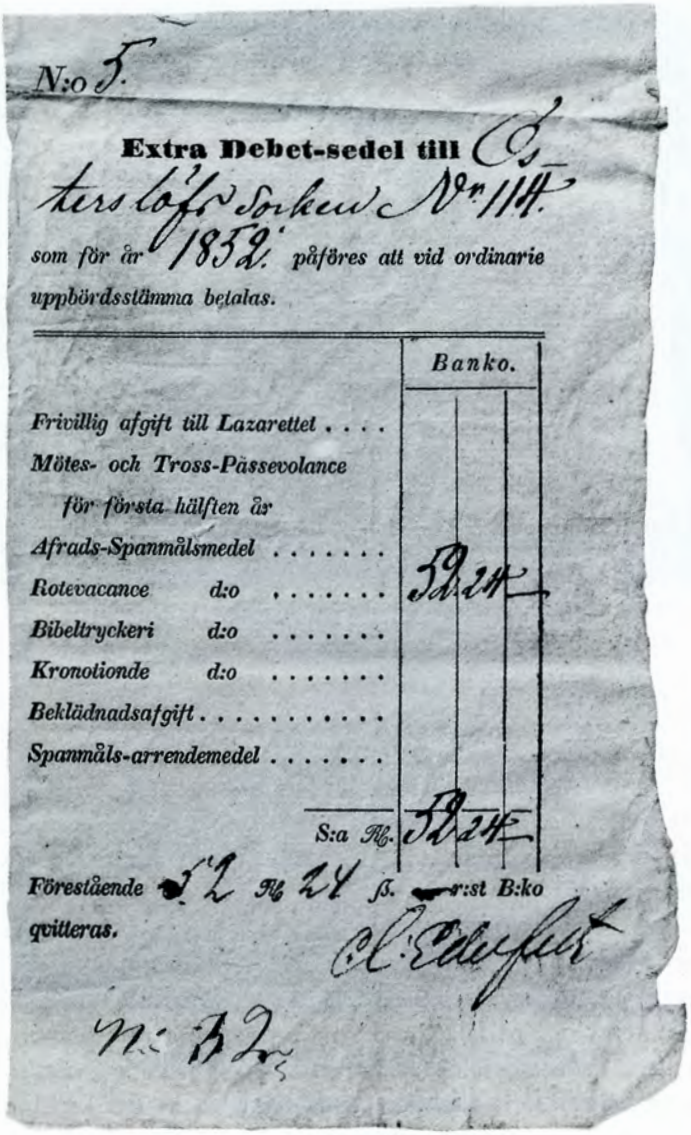

N:o 5.

Extra Debet-sedel till Österlöfs Socken Nr. 114.

som för år 1852. *påföres att vid ordinarie uppbördsstämma betalas.*

	Banko.		
Frivillig afgift till Lazarettet			
Mötes- och Tross-Passevolance för första hälften år			
Afrads-Spanmålsmedel			
Rotevacance d:o	52	24	—
Bibeltryckeri d:o			
Kronotionde d:o			
Beklädnadsafgift			
Spanmåls-arrendemedel			
S:a Rk.	52	24	—

Förestående 52 Rk 24 ß. — r:st B:ko *qvitteras.*

C. Ederfelt

N: 32

Extra debetsedel till Osterlöfs socken No 114 för år 1852.
Kulturens arkiv.

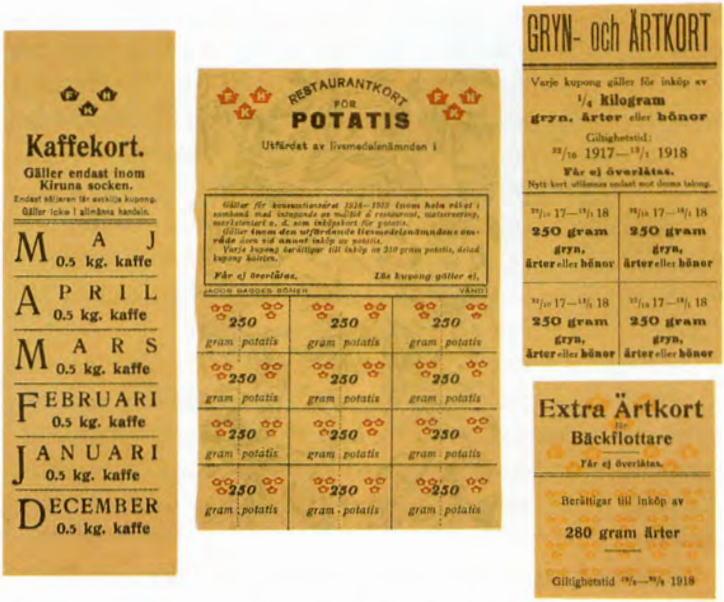

Ransoneringskort från första världskriget. Kulturens arkiv.

Begravningsanmodan efter lantbrukaren Sven Persson, S Sandby, den 22 januari 1896.

Idag utgörs största delen av Sveriges grafiska produktion av annat tryck än egentliga böcker, nämligen affärs- och reklamtryck, blanketter, tidskrifter och tidningar. De flesta av våra vardagliga aktiviteter inbegriper fortfarande användning av trycksaker. Vi tar det för självklart och tänker inte närmare på det. Vi reser med hjälp av broschyrer och tidtabeller. Vi tar del av det kulturella utbudet (teater, bio, museer etc.) med hjälp av annonser, kataloger, biljetter. Vi köper förnödenheter och lyxvaror förmedlade av tryckpressen genom affischer, direktreklam, tidskrifter, förpackningar.

Sammantaget visar detta, att vi lever i en tryckkultur. Det är ett instrumentellt kulturbegrepp: sättet att kommunicera definierar kulturformen. I en oral kultur överförs kulturella och sociala budskap muntligen; skrift saknas. I en tryckkultur utgör trycksaker det murbruk som håller samhällsbygget samman.

Historieskrivare av alla slag tycks ta tryckkulturen för given; som om tryckpressar alltid funnits till hands. Så är det ju inte. År 1600 fanns det bara ett tryckeri i Sverige; det hade en enda tryckpress. Hundra år senare hade antalet tryckerier stigit till 18, och de förfogade över minst 40 pressar. 1883 var tryckeriföretagens antal närmare 200, och pressarna var 600 stycken, bättre och snabbare än förr. Drygt hundra år senare fanns det 4350 arbetsställen inom den grafiska industrin, varav 3500 hade färre än 5 sysselsatta - småföretagen dominerar branschstrukturen.

Trycktekniken idé är massproduktion av identiska texter. Det var väsentligt för utvecklingen av vetenskapssamhället; med ett bibliografiskt referenssystem vet forskare i olika orter att de använder precis samma texter, samma formler, samma figurer. Det var väsentligt för kyrkans män: liturgisk standardisering stärkte enigheten. Men den enskilda människan kan också använda tryckets möjligheter för att föenkla och förstärka sin personliga marknadsföring. Ett enkelt men

Inträdeskort till Baltiska utställningen i Malmö 1914, fram- och baksida. Privat ägo.

tydligt exempel är bruket av visitkort. Färdigtryckta kort ersätter handskrivna budskap och etableras som social konvention, en nödvändighet. På liknande sätt har vi rationaliserat vår sociala kommunikation i jul- och nyårstider. De färdigtryckta helgkorten gör det tankearbete som behövs för personligt hållna budskap onödigt.

Det mest pregnanta exemplet på hur trycktekniken påververkat våra handlingsmönster finner vi när det gäller handlandet som ekonomisk transaktion. I stället för byteshandel eller likvid i form av metallmynt infördes betalningsmedlet sedlar, tryckta papperslappar. Avgörande för att sedelsystemet skulle fungera var att människor litade på att det som kom av trycket var sant: Guds ord, myndigheternas påbud, allt som stod i tidningen, bankosedelns åsatta värde.

Under senare delen av 1700-talet blev det allt vanligare

att låta trycka biljetter till soaréer, möten och andra evenemang. Dessa inträdeskort till det offentliga livet i glädje och sorg hämtade man hos arrangören eller i en ny typ av affär, biljettkontoren, som också fungerade som lokala kommunikationscentraler för privata budskap och annonskontakter.

Tryckmediets informativa och kommunikativa förmåga kom att utnyttjas fullt ut i tidningarna, som i sin blandning av nyhetsförmedlare, annonsorgan och opinionsbildare sög upp mycket som tidigare publicerats separat. Idén att ge ut en tidning var anledningen till en mängd tryckerietableringar under 1800-talet, och tidningarnas behov av snabb produktion av stora upplagor drev på den grafisk-tekniska utvecklingen: cylinderpressar och rotationspressar, stilgjutmaskiner och radsättmaskiner. (Men när det gällde tryckförfarande var dagstidningsföretagen konservativa; där dröjde högtrycket kvar längst.)

1800-talets kraftiga utveckling av både småföretagsamhet och industriell verksamhet kom att få avgörande betydelse för de grafiska branscherna. Trycktekniken togs i bruk för företagens nödvändiga marknadsföring. Hantverkare lät göra litografiska reklamkort. Tillverkare av alla slags produkter började sprida kataloger och prislistor till återförsäljare och kunder. Oavsett vilken verksamhet som bedrevs, behövdes för att hålla ordning på ekonomin kontorsböcker med linjerade rader och kolumner; vissa tryckerier inriktade sig på sådana produkter. Bolagens delägare erhöll vackra aktiebrev. Orderböcker, fakturor, reskontra, kuvert med firmatryck gav sysselsättning åt såväl traditionella tryckerier som de snabbt växande litografiska anstalterna.

Distributionen av allt som producerades över landet och mellan länder krävde utbyggda kommunikationer: järnvägen kom, bilen, flyget. Men för att handelstrafiken skulle fungera, behövde också tryckerier anlitas: emballage med påtryck, adressetiketter, fraktsedlar, tullblanketter etc.

Kulturliv och föreningsliv blomstrar, och allt som berör många människor kräver möjligheter att på ett enkelt sätt nå dem med samma budskap. Tryckta teateraffischer har vi redan på 1600-talet. För kallelser och inbjudningar tas mångfaldigandets tekniker allt eftersom i bruk. Digelpress, spritduplikator, stencileringsapparat, kopiator. Tryckkulturens utveckling innebär också att tryckta program blir en självklarhet vid de flesta slags arrangemang: konserter, vårfester, bioföreställningar, fotbollsmatcher, begravningar. I det välordnade Sverige har länge varje förening med självaktning låtit trycka medlemskort, som också fått utgöra kvitto på erlagd årsavgift.

Ett annat kvitto på medlemsavgiften kan vara en årsbok. Föreliggande årgång av *Kulturens årsbok* handlar om några av bokkulturens och tryckkulturens olika manifestationer, naturligt nog med särskild anknytning till Lund. Boken är också i sig ett exempel på bokkulturens livskraft.

PER S. RIDDERSTAD

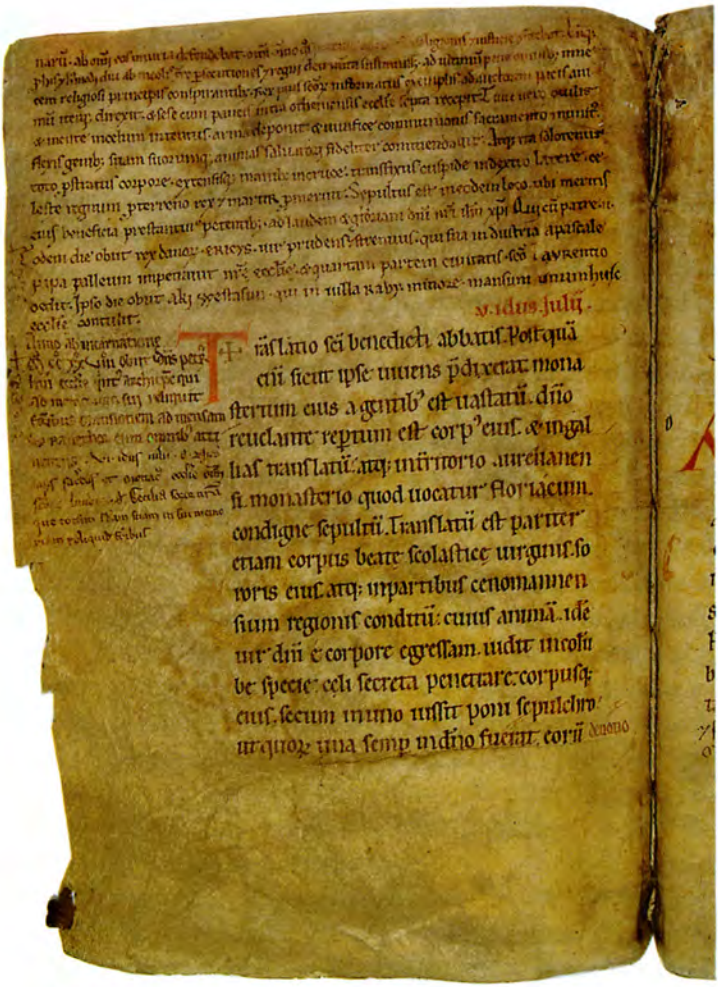

Sida ur *Liber daticus vetustior*, d.v.s. Lunds domkyrkas martyrologium från år 1145 (LUB Mh 7, fol 72 v).

Skriptoriet i Laurentiusklostret

Synpunkter på den äldsta bokframställningen i Lund.

I SITT monumentala arbete *Lunds domkyrkas konsthistoria*, utgivet till 800-årsminnet 1923 av kryptkyrkans invigning, skriver Ewert Wrangel: »Vid Laurentiusklostret i Lund fanns ... ett skriptorium, en bokverkstad.« Han anser detta sannolikt utifrån allmänna förhållanden och även bevisat »genom ännu i behåll varande böcker, som notoriskt tillkommit i Lund«, och han antar att denna, som han kallar »Nordens äldsta bokverkstad«, särskilt under de två första århundradena varit ganska betydande. Med sin något särpräglade terminologi talar även Lauritz Weibull om den »skrivarestuga« som förefanns vid S:t Laurentius.

Det vilar något storvulet över dessa båda lärda herrars syn på den bokliga kulturen under tidig lundensisk medeltid. Källorna från den tiden nämner över huvud taget ingenting om ett skriptorium, och flertalet av de handskrifter som Wrangel vill knyta till denna förmodade bokverkstad har annan proveniens.

För att få en mera verklighetsnära uppfattning om bokframställningen vid S:t Laurentius i Lund, är det väsentligt att få klarhet i vad slags andlig institution detta var, dess karaktär, numerär och varaktighet.

Kloster och skriptorium - här är ett exempel på ordets makt över tanken. Skriptorier finner man vid denna tid i stora munkkloster med god rekrytering. Var S:t Laurentius ett

kloster i denna mening? Säkert inte. Benämningen »Laurentiusklostret«, som Weibull och Wrangel gärna använder, är deras översättning av *monasterium sancti Laurentii*, som ibland förekommer i källorna från 1130-talet som en av de beteckningar lundakanikerna har på sin institution. Termen »kloster« är dock i detta sammanhang inte adekvat och strider - som vi skall se - mot detta kollegiums intentioner.

Grundbetydelsen av *monasterium* är visserligen »kloster«. Men benämningen kom också att överföras på klostrets viktigaste byggnad: kyrkan. Även kyrkor som inte var klosterkyrkor i egentlig mening, som exempelvis biskopskyrkor, vid vilka det fanns ett kollegium av kaniker, kunde kallas monasterium (jfr ty Münster, eng minster). I det obituarium (dödbok) eller nekrologium från 1123, som kanikerna själva kallade *Memoriale fratrum* (brödernas minnesbok), finns en notis som belyser detta språkbruk. I anteckningen där för den 11 januari 1131 dokumenteras vigningen den dagen av det högra sidoaltaret i kryptkyrkan. Det anges vilka reliker som därvid inneslöts i det nya altaret: av den helige Vitus, martyr, av »elvatusen jungfrur«, »samt många andra vördnadsvärda kvarlevor, överförda från den gamla kyrkans altare (*de altari veteris monasterii translatæ*), av helgon vilkas namn endast Gud känner.« Det är uppenbart att *monasterium* här är liktydigt med »kyrka«.

I rubrikerna från 1130-talet till listorna över de första kanikerna i Lund sägs att de verkat vid *Monasterium sancti Laurentii*, alltifrån Knut den Heliges tid, han »som först grundlade denna kyrka«, såväl i den nya som i den gamla (*tam novo quam veteri, sc. monasterio*). »Monasterium« hänför sig även här till domkyrkan på platsen, den nya och den gamla. Vad som avses med dessa tidigare och senare katedralbyggen kan här lämnas därhän.

Den i minnesboken oftast förekommande (23 gånger) beteckningen på den andliga stiftelse som lundakanikerna till-

hörde är *domus sancti Laurentii.* Även i detta sammanhang torde *domus,* hus, syfta på kyrkan: *domus ecclesiæ.* I ett enda fall, anteckningen för den 10 augusti, lyder beteckningen de *claustro beati Laurentij,* Laurentiusklostret.

Kanikerna vid S:t Laurentius domkyrka utgjorde ett kollegium av kleriker av olika vigningsgrad: präster, diakoner, underdiakoner och akolyter, vilkas viktigaste uppgift var att svara för gudstjänsten. De särskilda konstitutioner som efter en förlaga från Elsass utarbetats för detta kollegium på 1120-talet i Lund och anpassats till de lokala förhållandena, *Consuetudines canonice* (Consuetudines Lundenses) använder beteckningen canonica »kanikehus« på kanikeinstitutionen där. Själva kollegiet av kleriker som lever i denna canonica kallas *congregatio.*

Den tid det här gäller präglades av reformrörelsen som utgick från påven Gregorius VII (död 1085), som därför kallas den gregorianska reformen. Den berörde såväl klosterlivet som kanikeinstitutionen. Det är belysande att sätta in de första lundakanikerna i detta sammanhang. Men först något om den historiska bakgrunden.

Genom delning av Roskilde stift upprättades Lunds biskopsdöme år 1060, under Sven Estridsens regering. Det omfattade allt danskt land öster om Öresund. Den förste biskopen i Lund, Henrik, efterträddes av Egino, tidigare biskop i Dalby (död 1072). Efter honom utnämndes en förrymd kanik från Paderborn, Ricwal; han var biskop i Lund till år 1089. Som kanik hade han erfarenhet av *vita canonica.* Enligt ett dokument från 1120-talet hade han organiserat de första tio kanonikaten eller kanikeprebendena i Lund. Under hans tid inföll Knut den Heliges regering (1080-1086). Kyrkan var ännu inte färdigbyggd år 1085, när kungen doterade den och lät utfärda det fundationsbrev, Knut den Heliges gåvobrev, - vars autencitet inte rimligen kan betvivlas - som

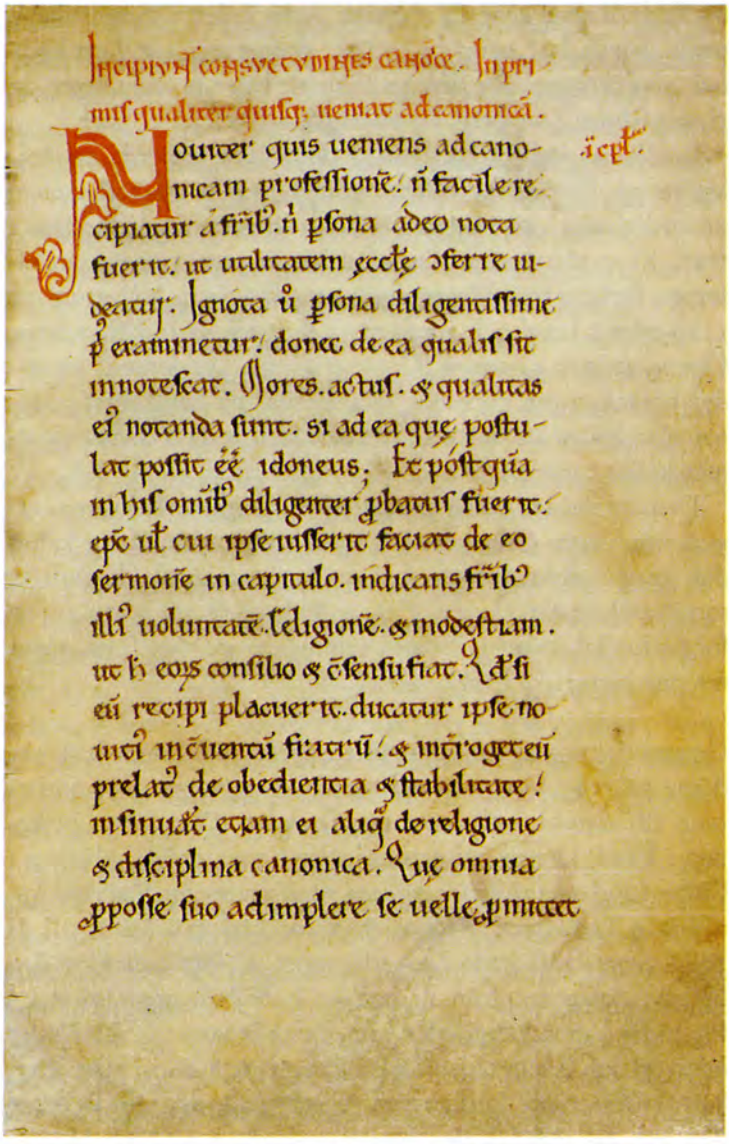

Början av *Consuetudines canonicæ lundenses*, lundakanikernas konstitutioner från omkr 1123 (LUB Mh 6, fol 92 r).

bekräftar den kungligt generösa gåva som utgjorde den ekonomiska grundvalen för kanikerna och gudstjänstlivet vid S:t Laurentii domkyrka i Lund - och senare även för det universitet, som skulle bidra till att försvenska det erövrade Skåneland. Enligt den nämnda prebendelistan fördelades Knut den Heliges donation på tio prebenden, motsvarande lika många kanonikat. Dessa kanikeprebenden var personliga och innehades på livstid. Även om en del av dessa inkomster fick tillskjutas det gemensamma livets behov, fanns här källan till en privat egendomsbildning som blev orsaken till kanikesamfundets sekularisering vid mitten av 1100-talet.

Strävan att leva ett *vita communis*, ett liv i gemenskap efter en canon, en regel, *vita canonica*, hade sin närmaste förebild i den gemenskap av präster och klerker som Augustinus samlat kring sig och som bodde med honom i biskopshuset i Hippo. Det var en parallell till klosterrörelsen och liknade i flera avseenden denna. Idealet var den urkristna kyrkan i Jerusalem, där man hade allting gemensamt - därav även benämningen *vita apostolica* för denna livsform. Vid en synod i Aachen år 816 beslöts en reform av kanikeinstitutionen och en regel antogs, Aachenregeln. Det är kapitlen 114-145 av denna som utgjorde den ursprungliga regeln för kanikerna i Lund. Kring denna utifrån kommande handskrift - den bär titeln *Augustinus: Om kanikernas liv och seder* - grupperar sig de övriga dokumenten i lundakanikernas *Liber capitularius*, kapitelboken från år 1123, den berömda kodex som senare tiders historiker har benämnt *Necrologium Lundense*.

Aachenregeln tillät kanikerna en viss privategendom, att ta emot inkomster från prebenden och även egna bostäder. De som anslöt sig till den gregorianska reformens ideal ansåg denna regel alltför liberal, en halvmesyr. När kryptkyrkans färdigställande i början av 1120-talet närmade sig, kan man ana ansatsen till en andlig förnyelse. Man stod inför en

ny början i ett nytt kyrkorum. Säkert har man velat komma reformrörelsen till mötes. Statuterna för regularkanikerna i Marbach (Elsass), vilka anslutit sig till reformen, blev den förlaga ur vilken man excerperade de lundensiska *Consuetudines canonice*. Redaktör för arbetet var den kanik som omkring 1120 var kantor och armarius, d.v.s. bibliotekarie. Även om han inte kan identifieras, finns hans namn i prebendelistan. Den vackra karolingiska minuskel med vilken han skrev vittnar om hans karaktär. Men det kännetecknande för detta utdrag ur Marbachstatuterna är att man utelämnar eller omformulerar allt som är specifikt för kanonikerreformens ideal. De lundensiska *consuetudines* förutsätter visserligen ett gemensamt liv: förutom gudstjänsterna den dagliga sammankomsten i *capitolium*, kapitelsalen, måltiderna i refektoriet och dygnsvilan i dormitoriet. Men där reformkanonikerna kräver full egendomsgemenskap, håller lundakanikerna fast vid sina personliga prebendeinkomster. Och hur rimmar innehavet av kanikeresidens »ute på stan« med föreskriften om gemensam sovsal? Även i terminologin tog de avstånd från de begrepp som hade med munk- och klosterliv att göra. Detta är det mest vägande skälet till att ifrågasätta benämningen »Laurentiusklostret«. Fram till tiden för högkorets och högaltarets invigning 1145 är kanikekollegiet i Lund en blandform mellan en sekulär och en regulär gemenskap av kanoniker. Därefter upphör den dagliga sammankomsten i kapitelsalen, och läsningen ur martyrologiet och av anniversarierna förläggs till den tidebön i koret som kallas prim. Om denna förändring vittnar det nya martyrologium, vilket togs i bruk 1145 och som den danske historikern Jakob Langebek (1710-1775) gett det besynnerliga namnet *Liber daticus vetustior*. Det ersatte det tidigare *Liber capitularius* från 1123. Därmed hade också tanken på ett liv i gemenskap definitivt uppgivits. Vi vet inte i vilken utsträckning och under hur lång tid något sådant har kunnat förverkligas. Ett

sådant gemensamt liv var förutsättningen för den arbetsfördelning som kunde möjliggöra verksamheten i ett skriptorium i vedertagen mening. Ett skriptorium krävde dessutom ett tillräckligt antal skrivare som kunde friställas för en sådan uppgift.

De bevarade handskrifterna från 1100-talets förra del som framställts inom *canonica sancti Laurentii* är uteslutande liturgiska böcker som skrivits för liturgiska behov, för kapitelofficiet, för mässa och tidegärd. Det finns inga uppgifter om eller kvarlevor av någon annan litteratur som skulle ha tillkommit där. De böcker och boksamlingar som nämns i medeltida dokument är alla utifrån kommande gåvor till kapitelbiblioteket.

På 1000-talet, när Lunds biskopskyrka grundades, krävdes en hel uppsättning böcker för gudstjänstens värdiga firande, böcker vars innehåll senare sammanfördes till en enda volym: missalet för mässan och breviariet för tidegärden. För mässan krävdes ursprungligen följande böcker: *gradualet* med mässans sångtexter, *sakramentariet* med de böner som celebranten läste, *epistolariet* med profet- och epistelläsningarna och slutligen *evangeliariet* som innehöll de fyra evangelierna och en förteckning över kyrko- och helgonårets alla evangelietexter (*capitulare*). Evangelieboken var den förnämsta liturgiska boken, eftersom den närvarandegjorde Kristus i Hans ord. Det var den dyrbarast utsmyckade och med bokmålningar försedda boken. För tidegärden behövdes *antifonalet* med musiken och texterna till de sjungna partierna, *psalteriet* med psaltarpsalmerna och cantica, *kollektariet* för prästens böner och *lectionariet* med läsningarna ur Skriften, kyrkofädernas predikningar och helgonens liv samt *martyrologiet*. Dessa liturgiska skrifter torde ha framställts i Lund.

Förlagorna till alla dessa böcker hade från början kommit utifrån, från den mission som fört kristendomen och kyrkan

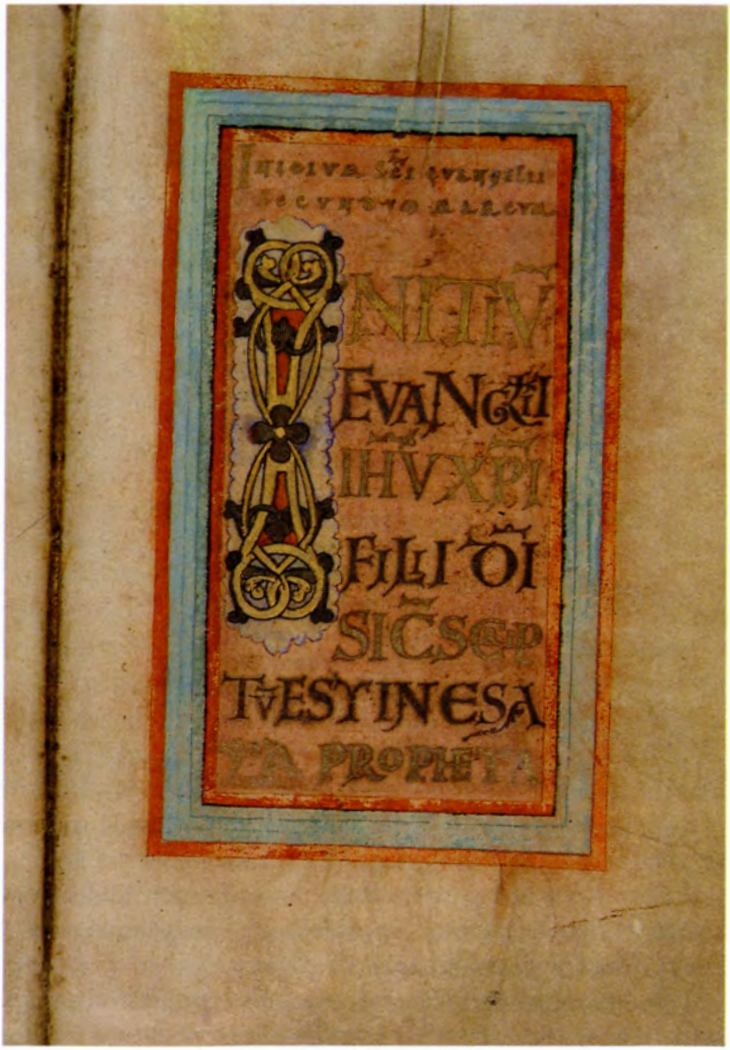

Början av *Markus-evangeliet* i ett evangeliarium från omkr 1145, som tillhört Lunds domkyrka (Khvn KB: Thott 21).

i dess katolska gestalt hit upp. De hörde till den utrustning, den »hemgift« som den unga nygrundade kyrkan fick ta emot. För Lunds och Nordens del var det den klassiska romersk-frankiska liturgin, med rötter i fornkyrkan och som fick sin grundläggande form av Gregorius den Store på 590-talet. En sådan bevarad »förlaga« är det lilla anspråkslösa evangeliarium från slutet av 1000-talet, som innehåller den perikoplista som sedan gällde för Lunds ärkestift under hela medeltiden, och även för Linköpings och Växjö stift. Det finns i Köpenhamn (KB Khvn: Thott 22).

Den äldsta och mest berömda av de handskrifter som framställts av kaniker i Lund är deras *Liber capitularius*, kapitelboken från tiden för kryptkyrkans invigning 1123, som Langebek och Weibull har kallat *Necrologium Lundense*. Den är en liturgisk bok i vidare bemärkelse, eftersom den innehåller de texter som lästes vid det dagliga kapitelofficiet. Den innehåller bl.a. den äldsta bevarade avskriften av Knut den heliges gåvobrev 1085, prebendelistan, Aachenregeln, *Consuetudines canonice*, *Memoriale fratrum* (det egentliga nekrologiet eller obituariet) och listorna över kanikerna.

Martyrologiet från 1145, den s.k. äldre gåvoboken eller *Liber daticus vetustior*, är likaså skriven vid S:t Laurentius i Lund.

Samma proveniens har det epistolarium i Lunds universitetsbibliotek som bär signum Mh 5, tillkommet vid samma tid. Det är det äldsta textvittnet om ordningen under kyrkoåret, perikopordningen, för profet- och epistelläsningarna i Lunds, Linköpings och Växjö stift.

Till högkorets invigning 1145 skänktes ett praktfullt evangeliarium, skrivet och målat i det för sin konstskicklighet berömda skriptoriet i benediktinerklostret Helmarshausen, vid floden Weser i stiftet Paderborn. Det finns numera i Uppsala universitetsbibliotek (C 83). Men detta tyska evangeliarium har en perikopordning som inte stämmer med lundaliturgin.

Sida ur ett epistolarium från mitten av 1100-talet, som tillhört Lunds domkyrka, med illumination föreställande Kristus Pantokrator (LUB Mh 5, fol 77 v).

Därför skrev man i Lund ett nytt evangeliarium (KB Khvn: Thott 21), en ordagrann avskrift av det först nämnda evangeliariet Thott 22, men med konstnärlig hjälp med bokmålningar och annan utsmyckning från bokverkstaden i Helmarshausen.

Förlagorna med urtexterna till lundaliturgin behövde ersättas med handskrifter som bättre svarade mot den framväxande lundadomens arkitektur. För den förnämsta boken

Sida ur en handskrift från klostret Michelsberg i Bamberg med bilder skildrande arbetet i ett skriptorium (Bamberg, Staatsbibliothek, Patr 5, fol 1).

anlitade man hjälp från ett professionellt skriptorium. I övrigt förfärdigade lundakanikerna sina gudstjänstböcker själva. Hade denna verksamhet en sådan omfattning att det finns anledning att tala om ett skriptorium? Läsaren får själv bilda sig en uppfattning.

Under medeltiden hade varje kloster av rang och med tillräcklig rekrytering sitt eget skriptorium. I klostret Sankt Gallen var det inrymt i en sal under biblioteket, hade sex fönster, ett större bord i mitten och sju skrivbord utmed väggarna. I Fulda och Hirsau var tolv munkar ständigt sysselsatta i skriptoriet. Från klostret Michelsberg i Bamberg vet man till och med namnen på skrivarmunkarna och titlarna på alla de böcker de skrivit av; flertalet av dem finns nu i universitetsbiblioteket i Bamberg.

I en av dessa handskrifter från Michelsberg återfinns den här avbildade miniatyren med en bildframställning av hur en handskrift blir till. I rundlarna kring mittbilden ser man de olika momenten vid tillverkningen av en handskriven bok. Den tredje medaljongen till vänster visar hur det i kalk avlutade skinnet är utspänt i en träram och med ett verktyg som liknar en liten skära rengörs från hår och köttrester. I den motsvarande bilden till höger skärs pergamentet till rektangulära bladpar, för att därefter falsas (medaljongen överst till höger) och sedan häftas i häftlådan (bilden under). Pennan vässas på bilden längst upp till vänster och konceptet skrivs på vaxtavlorna som syns på bilden därunder. På bilden längst ner till vänster tillfasas träpärmens kanter med en liten yxa, och i det motstående hörnet formas mässingsbeslagen och spännena med en hammare. I mittfältet fyra bedjande munkar i klosterkyrkan, på vilken Mikael, den himmelske budbäraren, står. Miniatyrmålaren själv lutar sig mot kyrktaket med pensel och färgskål i händerna.

PER EKSTRÖM

Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium.
Utgiven av Lauritz Weibull. Lund 1923.

Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund
c 1123. Udgiven af Erik Buus. København 1978.

Libri Memoriales Capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger.
Udgiven ved C. Weeke. Kjøbenhavn 1884-89.

Wrangel E. *Lunds domkyrkas konsthistoria.*
Förbindelser och stilfränder. Lund 1923.

Krüger E. *Die Schreib- und Malwerstadt der Abtei Helmarshausen bis in die Zeit Heinrichs des Löwen.* 1-3, Darmstadt u. Marburg 1972.

Dengler-Schreiber K. *Scriptorium und Bibliothek des Klosters Michelsberg in Bamberg.* Graz 1979.

Ekström P. *Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker.*
Katalog utarbetad vid Lunds universitetsbiblioteks
handskriftsavdelning. Lund 1985.

Bilden på sid 60: Porträtt av Johan Gutenberg, efter kopparstick från 1584.
Inga samtida bilder av Gutenberg existerar och hans verkliga utseende är okänt.

Gutenberg och boktryckarkonsten

I SKOLAN fick man lära sig att Johan Gutenberg i Mainz uppfann boktryckarkonsten omkring 1450. Senare i livet upptäckte man att detta till synes enkla faktum egentligen var falskt, åtminstone delvis, och att sanningen dolde sig bakom fragmentariska och svårtolkade källor. Som i många liknande fall av historiska problem har frågan bedömts på olika sätt. Vad som tycks vara ovedersägligt är att den s.k. 42-radiga Bibeln tillkom genom Johan Gutenbergs försorg i Mainz 1452-55, det första bokverk i flera ark som mångfaldigats i Europa genom tryckning med form sammanställd av lösa typer gjutna av metall. Man vet också att detta synnerligen omfattande företag tvingat Gutenberg att sätta sig i stor skuld. Vidare är känt att han var av gammal guldsmedssläkt och sysslat med metallhantverk och under lång tid haft en verksamhet, som kan betraktas som förarbeten till hans »uppfinning«. Men det måste också ha funnits föregångare eller förebilder i någon form.

Att framställa böcker med hjälp av lösa bokstavstecken av trä, keramik eller metall hade skett åtskilliga århundraden tidigare i Ostasien. Kunskapen om detta var dock knappast känd i Europa på 1400-talet, men vid denna tid trycktes i Tyskland s.k. blockböcker med hjälp av i trä utskurna tavlor med spegelvänd bild och text. Det är dock inte helt säkert att sådana böcker tryckts före 1450-talet. Varje ändring av

texten i en blockbok medförde att hela sidan måste göras om och tanken på att arbeta med lösa bokstäver måste ha legat nära tillhands. Men att framställa bokstäver i sådan mängd att man kunde sätta samman flera textsidor i en följd, krävde något mera, en teknik för massframställning av bokstavstyper. Instrumentet som möjliggjorde gjutning av typer av exakt samma höjd men i varierande bredder var uppenbarligen Gutenbergs skapelse, inte orimligt med tanke på hans erfarenheter av metallarbeten. Redskapet brukades oförändrat i fyra århundraden och när boktryckaren Fredrik Berling startade stilgjuteri i Lund 1837, var det sådana handgjutinstrument som anskaffades.

Många andra tekniska problem är naturligtvis förknippade med boktryckarkonsten. Användningen av skruvpressen vid själva tryckningsförfarandet anses också vara Gutenbergs idé, efter förebilder av vinpressar. Även sättarens kast med dess indelning med fack för typerna efter deras frekvens i textsättningen har man menat måste vara ett verk av Gutenberg. Även andra förfaringssätt och redskap, såsom tryckfärgens sammansättning och bruket av färgbollarna av hundskinn har tillskrivits honom.

Men oavsett hur mycket av allt detta och annat inom boktryckeriets teknik som Gutenberg verkligen varit upphov till, tycks han av allt att döma ha varit den som lyckades tillämpa, anpassa och samordna de olika förfaringssätten till en fungerande helhet. Kanske är det just däri som hans »uppfinning« framför allt består.

N.N.

Handpressen

Alltsedan Gutenbergs tid har man använt pressar inom boktryckeriet. Men även om man antar att detta var Gutenbergs idé, var inte pressen med skruv hans uppfinning. Sådana fanns det långt tidigare, redan under antiken användes skruvpressar för oliv- och vinpressning. Som hans närmaste förebild brukar nämnas vinpressen, men möjligen har man vid denna tid använt skruvpressar vid papperstillverkning och bokbinderi.

Pressen med skruv blev alltså från början ett omistligt redskap för boktryckaren och under flera hundra år förblev tryckpressen oförändrad. Först vid slutet av 1700-talet började man försöka göra redskapet effektivare. Det man eftersträvade var ett effektivare tryck med större precision.

Till en del berodde pressarnas ofullkomlighet på materialet, trä. Hur stabil man än byggde en press, sviktade delarna ändå något under det starka trycket. Genom att göra hela apparaten av järn eliminerades detta. Men det gällde också att öka trycket på digeln (tryckplattan) för att kunna trycka stora ark i ett enda moment. Ett sätt var att manövrera skruvens spak, bängeln, med en extra hävstång. Båda dessa förbättringar återfinner vi i *Stanhopepressen*, som först togs i bruk i London år 1800. Efter att ha introducerats i Sverige 1828 och därefter börjat tillverkas av Munktell i Eskilstuna, blev den vårt lands vanligaste handpress under 1800-talet.

Columbiapress som tillhört Berlingska boktryckeriet i Lund, tillverkad i Braunschweig 1834 och importerad av Carl Fredrik Berling samma år.

Columbiapressen, som konstruerades i USA av George Clymer 1810, var också helt av järn och även här tillämpades hävstångsprincipen för att öka digelns tryck. Den har dock inte någon skruv utan hävstängerna påverkar en stor överliggare av massivt gjutgods, som med sin tyngd pressar ned digeln. *Columbiapressen* tillverkades även i Tyskland och härifrån inköptes en sådan till Berlingska boktryckeriet 1834.

Den bästa handpressen ansågs vara *Hagarpressen*, en uppfinning från Hagar & Co i New York. Den arbetade enligt principen med en knäled, som av bängelns rörelse tvingas räta ut sig och därvid påverka digeln. Även den tillverkades i Europa, av bl.a. Christ. Dingler i Tyskland och J.A.G. Eickhoff i Köpenhamn. Det var med en *Eickhoffpress* Håkan Ohlsson började sin verksamhet som boktryckare i Lund 1862 och Fredrik Berling hade tidigare anskaffat en motsvarande från Dingler i Zweibrücken.

N.N.

Lundatryckerier

1600-talet

Lunds fem första boktryckare var i kungens, kyrkans och universitetets tjänst. Skåne var nyerövrat land, svenskt sedan 1658. Under den danska tiden hade ingenting tryckts i Lund.

C:a 1660-76 PEDER WINSTRUP. Starka biskopar hade tidigt egna tryckerier i Sverige, Jakob Ulvsson i Uppsala, Hans Brask i Söderköping, Laurentius Paulinus Gothus i Strängnäs. I deras efterföljd satte Peder Winstrup upp ett tryckeri på sin gård Värpinge utanför Lund i början av 1660-talet med Georg Schröder som faktor. Storverket var en foliant i två delar på närmare 3000 sidor, biskopens kommentar till Matteus evangelium. Efter många års arbete vid kast och press blev första delen färdig 1666 och den andra 1674.

1663-65 GEORG HANTSCH. Boktryckaren Georg Hantsch, som tidigare varit verksam vid Sorø akademi i Danmark, inbjöds av Karl X Gustav till generalguvernementet Skåne som guvernementsboktryckare. Han verkade tre år i Malmö innan han kom till Lund 1663. Kvar från hans verksamhet är utom förvaltningstryck några almanackor. 1665 flyttade han till Stockholm och större uppdrag.

1668-75 VITUS HABEREGGER. Efter några års födslovåndor kunde universitetet i Lund invigas i januari 1668. Samma år

PANDECTARUM
SACRORUM
Seu
COMMENTARII
LOCUPLETISSIMI
IN
HISTORIAM DOMINI ET
SERVATORIS NOSTRI, JESU CHRISTI,
ab Evangelista Matthæo descriptam,
Uniformi per universum opus methodo,
quâ exhibetur singulorum capitum,
I. INTERPRETATIO, sub qua extant (1.) Argumentum, connexio, partitio, analysis, paraphrasis. (2.) Obsurvationes criticæ de varia lectione, versione, expositione: ubi examinantur, & cum fontibus Græcis conferuntur, versiones, Ebræa, Syriaca, Arabica, Persica, Æthiopica, Latina vetus & nova, Italica, Hispanica, Gallica, Anglicana, Germanica, Belgica, Svecica, Danica, Islandica. (3.) Emphases particularum, vocum, phrasium. (4.) Parallela S. Scripturæ dicta, cùm voces tum res spectantia. (5.) Antilogiæ seu contradictiones apparentes. (6.) Dubia & Quæstiones.
II. USUS, ubi est (1.) Διδασκαλία, seu sanæ doctrinæ momenta. (2.) Ἔλεγχος, seu Hæresium & Hæreticorum omnium refutatio. (3.) Ἐπανόρθωσις, seu vitiorum emendatio, atque ab iis dehortatio. (4.) Παιδεία, seu virtutum commendatio, atque ad eas adhortatio. (5.) Παράκλησις, seu Consolatio.
Casus Conscientiæ subinde occurrunt, signati in margine gemino C. [CC.] partim sub Interpretatione inter Dubia & Quæstiones; partim sub usu contextus, Didascalico, Elenchico, Epanorthotico, Pædeutico, Paradæico.
Tomus Primus,
Complectens capita, I. II. III. IV. V.
Auctore,
PETRO P. WINSTRUPIO, S.S.Th.Doct.
Episcopo Scaniæ.
LONDINI SCANORUM,
Proprio Auctoris Typis & sumptibus
ANNO MDCLXVI.

Frontespis i koppargravyr till P. Winstruph, Pandectarum... 1666.
Till höger: P. Winstrup, Pandectarum sacrorum seu commentarii locupletissimi in historiam... Jesu Christi, ab evangelista Matthæo descriptam... T.1: cap. 1-v. Londini Scanorum 1666. Lunds universitetsbibliotek.

blev bokbindaren och guvernementsboktryckaren i Malmö Vitus Haberegger akademins tryckare och flyttade sin verksamhet till Lund. Han tryckte mest föreläsningskataloger, akademiska program och avhandlingar på latin. Lund var en liten stad och boktryckeriverksamheten var blygsam inte bara jämfört med Stockholm utan också i jämförelse med Uppsala, Åbo, Strängnäs och Linköping. Haberegger tryckte dock några betydande verk, exempelvis första upplagan av Samuel Pufendorfs *De jure naturae et gentium* 1672 på akademibokhandlaren Adam Junghans' förlag. 1675, när det blev oroliga tider, återvände Haberegger till Malmö.

1684-89 DAVID KÄMPE. Efter freden i Lund 1679 kom universitetet igång igen 1682. Till en början tryckte man i Mal-

Samuel Pufendorf, Samuelis Pufendorfii De jure naturæ et gentium libri octo. Londini Scanorum: sumpt. Adami Junghans, impr. Vitus Haberegger 1672. Tillhör Lunds Universitetsbibliotek.
Sidan 67: Akademiboktryckaren Abraham Habereggers stilprov 1697.

FACIES
RESTAURATÆ
LUNDENSIS TYPOGRAPHIÆ
Literis Ebraïs, Græcis, Latinis & Svecanis pluribusque Typographorum Instrumentis, postquam Anno 1693. incendiô delicta esset, exornata reprimit,
In gratiam
Omnium Dom. suæ Scripturarum quarum Bibliopolarum & reliquorum Literaria Artisi fautorum delineata,
Per
ABRAHAMUM HABEREGER,
Reg. Ac. Cæs. & Cath. Scan. Typogr.

Latina Orientalis.

No 1. Augustan Ebraa.

Græca Græca.

No 1. Text. Græc.

No 2. Augustan Græc.

Latina Latina.

No 1. Alphab. Majusc. Majus.

&c.

ABCDEFG&c.

No 1. Canon Majus.

Damnum patinon debet, qui pro communi bono aliquid expendit. Greg. in Reg.

No 1. Canon Minus.

ABCDEFGHIKLM&c.
ABCDEFGHIKLMNOP&c.

No 2. Parangon Roman.

Urtica sine aculeis adurit, ac vulnerat sola lanugine, soloque contactu: ita quidam non aperta vi, sed clanculum nocent. Bern.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTUVWXYZÆJ.

No 1. Text. Roman.

O ignis infernalis luxuria seu libido, cujus materia gutta, cujus flamma superbia, cujus fomitis pravæ cogitationis, cujus formes volantes, cujus cinis immunditia, cujus finis Gehenna. Anselm. in Epist.

No 1. Text. Cursiv.

Nulla vita pars, neq; publicus, neq; privatus, neq; forensibus, neq; domesticus in rebus, neq; si transea agam gentes, neq; si terræ ultima circumdabar, tutare officia debet, ne ring, excubiasq; fera rit vita humanas vinere, & in insidiis deripiendi. Cic. 1. Offic.

No 1. Augustin. Roman.

In omnibus operibus tuis memorare tua novissima, judicii tremendi valde dilucidum, ardentis Gehennæ metum ab oculis tui cordis elongari nullatenus patiaris. Cogita Peregrinationis tuæ miseriam & vitæ humanæ pericula. Barsak. in Sermo.

No 1. Augustin. Cursiv.

Cum nunc videt immensæ transformatione, primum quidem Deus universi: ut immensi locutrix partem appellare: mox cum ubique sum, quidem ubique est opus; ita nec debemus ancilla divinæ fabricæ: sed sic ut majorem quæ indagationem ad. Tabernacul. Hieronym.

No 2. Cicero Roman.

Ehrimus ut flagitiorum omnium matre, culparumque materia, radix omnium, origo virtutum, turbatis capitis, fabrorsis fenibus, temporibus longeva, procellis corporis, naufragium caftratus, amoffis temporis, infania voluntaria, ignominiosius longevus, turpitudo mortem, dedecus vitæ, hæreditas infamia, mentis corruptela. Aug. confess. trig.

No 2. Cicero Cursiv.

Svänska Bookstäfwer.

No 1. Stref Mefal Stutst.

&c.

Högsta Himel Swå-
rige klagar/
Ty för Synden du oß
agar.

No 1. Stora Mefal Stutst.

Du har oß nu swåra slagit
Och wår fromme Konung
tagit.

No 3. Stref Canon.

Wen rättwijst du handlar wij
säija wåhl må/
Wij hoppas tin Nåde/ låt oß
henne få!

No 4. Stora Canon.

Gå bidie wij dig nu låt Tröstens Anda komma
Til Swea Barnen all/ som styrcker oß til Fromma/

No 1. Dubbel Augustin.

Att wij oß wända må til tig wår HErre mill/
Så wij det stånia kan hur du oß hielpa will!

No 8. Stref Parangon.

Wälfigna Konung CARL den Solffte du oß gifwet/
Låt honom länge blij med Frijd hoos oß i Lifwet/
War du hans Lingadoms Tröst hans Alderé Fielpe-hand/
Att han i Frijd och Roo må styra Folck och Land!
Det Konungliga Huse/ wår Drottning/ Prinesinner/
Wår Konungz Farmor kär/ de Swea Herr-Furstinior/
Den dela Konungz Att beskärma alla Daar/
War HErre deras Hielp sampt mächtige Förstvar!

No 3. Stref Augustin.

Wår Konung Trogna Råd war och så hoos O HErre/
Stör deras Tanckars Råd/ De alltid när och HErre
Må ähia råda det som tienligit warq kan/
Beskerma Rattens Wän och hata Ärwunds Man!

No 2. Stref Augustin.

Wälsignat Konung-Par hulld du Barnsfrijdsens Hop
Til dela Stadz get Lund/ ty nedet at det Höge/
Wälsignat allom dem som der i hopa och bo/
Och medtagnom Gåst/ behåldt nedt Christeligt Tro!

No 2. Cicero Stutst.

No 1. Stora Canon.

No 1. Stora Stutst.

No 1. Stora Text.

No 1. Stora Text.

No 1. Stora Text.

mö. Först till höstterminen 1684 fick Lund en ny akademiboktryckare, David Kämpe från Norrköping, som blev kvar i fem år innan han flyttade till Stockholm.

1689- ABRAHAM HABEREGGER. Kämpes efterträdare Abraham Haberegger var universitetets boktryckare från hösten 1689 ända till 1726. I sin faders fotspår blev han dessutom guvernementsboktryckare 1695. På 90-talet gav Haberegger ut två stilprov för att visa vad hans tryckeri förmådde, sedan materielen nyanskaffats efter en förödande brand 1693.

Dessa första Lundaboktryckerier var små. En bedömning utifrån bevarad produktion visar att Winstrup, Hantsch och Kämpe i grunden var enmanstryckerier. En person kunde sätta och trycka 50-60 ark per år om upplagorna inte var för stora. Vitus Haberegger bör ha haft en fullt bemannad press igång, d.v.s. två sättare och en tryckare. Sonen Abraham hade »twå ferdiga Pressar« enligt stilprovet 1695 och två år senare dessutom en kopparpress för planscher.

Vad publicerades då i staden under 1600-talet, utöver universitets- och förvaltningstryck? Säkert en hel del småskrifter och tillfällestryck som i stor utsträckning gått till spillo. Almanackor var en säljbar artikel och finns bevarade från Hantsch (1665, 66), Winstrup (1672, 73), Vitus (1671, 74, 75) och Abraham Haberegger (1691-1700). Kvar finns också en del tal, i allmänhet på latin, och likpredikningar. Teologi var ett fack som alla utom Hantsch tryckte, främst psalmer och uppbyggelselitteratur. Till en början var de på danska, men från och med Kämpe på svenska. Vitus Haberegger tryckte juridik, inte bara Pufendorf utan också en skrift av dennes vedersakare Beckman samt två lagsamlingar. Den första nöjeslitteratur som trycktes i Lund var folkboken *Faust* med fyra danska upplagor 1674-98 och en liten upplaga av Stiernhielms *Hercules*.

-1726 ABRAHAM HABEREGGER. På 1700-talet fortsatte akademiboktryckaren Haberegger sin verksamhet och hann fram till och med 1726 producera över 120 tryck, icke medräknat dissertationer, program och tillfällesskrifter. Som mest blev det 14 tryck vardera året 1710 och 1714, andra år ett mer blygsamt antal. Kung Karls vistelse i Lund 1716-18 hade föga inverkan på sysselsättningen; dock trycktes c:a 75 nr. av de officiella Posttidningarna 1717-18 i staden.

(1727-)1730-45 LUDVIG DECREAUX. Habereggers två sista tryck kom år 1726, och åren 1727-29 drevs verksamheten under namnet Akademiska tryckeriet utan angiven tryckare. Den nye tryckaren, lundabon Ludvig Decreaux, vars namn dock förekommer på ett tryck redan 1728 och ett annat 1729, tog över 1730. Han kom att framställa 87 tryck utöver avhandlingar, tillfällesskrifter etc.

1745- BERLINGS. Tryckeriet övergick 1745 till dansken Carl Gustav Berling, som blev akademiboktryckare året därpå. Det Berlingska tryckeriets första halvdecennium blev mycket produktivt, men redan en bit in på 1750-talet kom antalet trycksaker att sjunka till tidigare nivåer och som utfyllnad trycktes träsnitt, s.k. kistebrev. Lägst blev det 1774: inget tryck alls. Från officinen kom dock 1748 det första Lundatrycket på engelska, *English miscellanies designed for the use and benefit of the proficients in the English tongue at the Rl. Caroline-university in Sweden* [...] Af J. K. [Ifvar Kraak]. Berling tryckte *Lunds Weckoblad* från dess begynnelse 1775.

Carl Gustav Berling efterträddes 1789 av sonen Christian Fredrik, som inte enbart övertog utan ökade verksamheten redan på 1790-talet. Berlings var också en av landets största producenter av kistebrev.

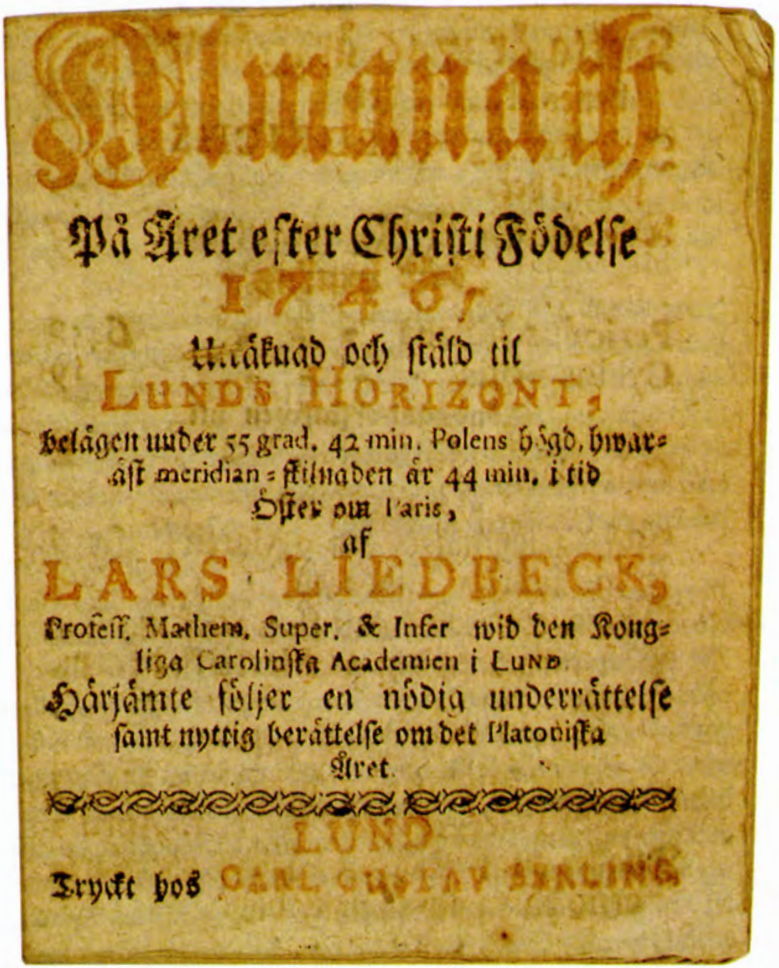

Almanach

På Året efter Christi Födelse

1746,

Uträknad och ställd til

LUNDS HORIZONT,

belägen under 55 grad. 42 min. Polens högd, hwar-
åst meridian-skilnaden är 44 min. i tid
Öster om Paris,

af

LARS LIEDBECK,

Profess. Mathem. Super. & Infer wid den Kong-
liga Carolinska Academien i LUND.

Härjämte följer en nödig underrättelse
samt nyttig berättelse om det Platoniska
Året.

LUND

Tryckt hos CARL GUSTAV BERLING.

1746 års almanacka, tryckt i Berlingska boktryckeriet Lund.
Den sista almanackan som trycktes i Lund var 1748 års almanacka.
Tillhör Lunds Universitetsbibliotek.

EN KONKURRENT

1788-1809 JOHAN LUNDBLAD. År 1788 etablerades ännu ett tryckeri i Lund. Det var den driftige bokhandlaren och sedermera latinprofessorn Johan Lundblad som ägde och ansvarade för det. Det Lundbladska tryckeriet verkade fram till och med 1809, då det såldes, och hann producera 285 tryck. Det är nära hälften av den lundensiska produktion som låg utanför universitetstrycket.

1800-talet

DET AKADEMISKA TRYCKERIET

BERLINGS. Det väletablerade akademiboktryckeriet övertog Carl Fredrik Berling efter sin far 1810 och han drev det till 1834. Han övertog också utgivningen av *Lunds Weckoblad*, som 1783-1812 gick under namnet *Nytt och Gammalt*.

Under sonen Fredrik J. Berlings ledning 1834-74 utvecklades företaget kraftigt. En Columbiapress införskaffades 1834 och en snällpress 1837. Detta år anlade man också stilgjuteri.

Fredrik Berlings Boktryckeri och Stilgjuteri övertogs under detta firmanamn av svärsonen kammarherre A.F.Z. Rappe. Företaget ombildades 1886 till ett aktiebolag, som 1888 namnändrades till Berlingska Boktryckeri- & Stilgjuteri-Aktiebolaget. Så drevs det vidare in på 1900-talet.

Under 1800-talet producerades enligt de inlämnade trycklistorna 40-120 tryck årligen. (Se not.) Det akademiska trycket var ett väsentligt inslag i verksamheten - av 80 tryck 1830 var 48 avhandlingar. När akademiboktryckarens privilegieställning försvann, fick Berlings vidkännas viss konkurrens, först från N.P. Lundberg, sedan från E. Malmström och H. Ohlsson. Men positionen som regionens ledande boktryckeri rubbades inte. Här trycktes Tegnér och Shakespeare, och i december 1893 kom det första häftet av *Svenska Akademiens Ordbok*.

Bland mycket annat tryckte ju Berlings också en tidning seklet igenom, *Lunds Weckoblad*, och man fortsatte att trycka den även efter omläggningen till *Lunds Dagblad* 1897.

Många tryckerier nyanlades emellertid också i Lund på 1800-talet för att först och främst framställa olika lokaltidningar. Dessutom brukade de ha en mindre civilrörelse för andra trycksaker.

1811-14 AGARDH & C:O - SVANBORG & COMP. I slutet av 1811 anlades ett nytt tryckeri i Lund av dåvarande adjunkten i botanik och ekonomi Carl Adolf Agardh, sedermera professor, och professor Johan Lundblad. Från januari 1813 utgav de *Lunds Allehanda*, men i slutet av året ändrades firman till Svanborg & Comp. och innehades av professor Jonas Brag och Johan Svanborg. I december 1814 köptes tryckeriet av C.F. Berling, varvid också tidningen upphörde.

1831-69 N.P. LUNDBERG. Konstförvanterna Nils Petter Lundberg och Johan Petter Lönnegren från Berlings startade eget tryckeri 1831. Lundberg övertog ensam tryckeriet 1834 och drev det till sin död 1869. 1835-43 används firmeringen Lundbergska tryckeriet. Tryckeriet såldes till Berlings som tyg 1870. Tidningen *Skånska Correspondenten* trycktes under olika namn från 1832 till och med 1855, i allmänhet ett nummer i veckan. Vid sidan av tidningen bestod den rätt omfattande produktionen mest av religiöst tryck, skillingtryck (1833 hela 58 stycken), kistebrev och akademiska arbeten (t.ex. entomologen Zetterstedts *Diptera Scandinavica* 1842-60).

1852-53 N.R. MUNCK AF ROSENSCHÖLD. Nils Rudolf Munck af Rosenschöld, fil. dr, anlade tryckeri för utgivning av tidning-

en *Fäderneslandet*, som trycktes i Lund ett drygt år, varefter han flyttade utgivningen till Stockholm.

1858- CHR. BÜLOW. 1856 hade Christian Bülow startat *Folkets Tidning*, som trycktes hos N.P. Lundberg till 1858, sedan på Bülows eget nyanlagda tryckeri. Från 1893 drevs tryckeriet av sonen Waldemar, som övertagit redaktörskapet 1891. Vid sidan av tidningen (från början två nr i veckan, vid seklets slut femdagarstidning) var produktionen 2-9 tryck årligen.

1884-1904 MALMSTRÖM & KOMP:S BOKTRYCKERI, FRÅN 1889 E. MALMSTRÖMS BOKTRYCKERI. Konstförvanten Elias Malmström trycker och utger *Eslöfs Tidning* från 1884 till 1889, då den övertas av Mårten Rahm. Malmström trycker även tidningen *Lund* 1885-90 och *Hörby-Posten* 1890-92. I övrigt produceras både civilt och akademiskt tryck. På 90-talet blir den omfångsrikaste produkten universitetets *Acta*. Malmströms tryckeri köptes 1904 av konkurrenten Håkan Th. Ohlsson.

1885- SJÖSTRÖM & COMP. Den bevarade trycklistan anger endast en produkt, tidningen *Lund* från 4 maj till 17 juli 1885.

1890- M. RAHMS BOKTRYCKERI, FRÅN 1894 M. RAHMS NYA BOKTRYCKERI. Tryckte tidningen *Lund* 1890-91 och samma period *Eslöfs Tidning* (för vilken Mårten Rahm var redaktör). Tryckeriet omhänderhades 1892-94 av boktryckaren A.W. Wilner, som bl.a. tryckte *Hörby-Tidningen* 1892-93, men dock gick i konkurs. Rahm själv startade om, utgav och tryckte från 1894 *Skåningen. Eslöfs Tidning.*

1894-1900 N. FR. CARLSTRÖMS BOKTRYCKERI. Startades av tidningsutgivaren folkskollärare Nils Fredrik Carlström för att

trycka *Nya Lund* och *Nya Eslövs Tidning*. Även *Hörby-Posten* trycktes här 1894-1900. Vid sidan därav producerades en del civiltryck, 5 à 20 alster årligen. Tryckeriet fortsatte vid sekelskiftet i Skånska centraltryckeriet.

ÖVRIGA TRYCKARE

1862- HÅKAN OHLSSON. Studenten Håkan Ohlsson blev vid sidan av Berlings stadens störste boktryckare under senare hälften av 1800-talet. Första doktorsavhandlingen tryckte han redan 1863, men det blev blankettförlaget som i takt med svällande lagstiftning utgjorde tillväxtpotentialen. Det var ett utpräglat civiltryckeri, med cirkulär, kataloger, stadgar, reglementen och predikningar som vanliga poster i trycklistorna. Produktionen varierade mellan 20 och 110 tryck/år. Under 1870-talet var exempelvis antalet tryckalster på Ohlssons trycklistor (628) nästan lika stort som på Berlings (704). Men att det sistnämnda företagets produktion ändå var avsevärt större, framgår av antalet pressar och anställda. 1883 hade Berlings 31 sättare, 6 tryckare och 5 maskinpressar mot Ohlssons 6, 2 resp. 2.

1881-82 DANIEL HOLMBERG. Boktryckaren Holmberg flyttade sitt tryckeri från Landskrona till Lund i oktober 1881 och drev det till oktober 1882, då det såldes till Skövde. Trycklistan upptar 22 arbeten, de mest omfångsrika två kataloger för Tullstorps antikvariska bokhandel i Lund. I övrigt märks ett antal skillingtryck.

1886?-1974 PH. LINDSTEDTS UNIVERSITETSBOKHANDEL. Bokhandeln hade grundats 1868 och inregistrerades under rubricerade namn 1886. Detta senare år fanns också ett accidenstryckeri, försett med över 70 stilsorter. 1910 ombildades bokhandeln till aktiebolag. Ett litet tryckeri på gården

fanns åtminstone ännu 1969/70.

1886- OTTO GRAHNS PAPPERSHANDEL (GRAHNS BOKTRYCKERI). Firman etablerades 1886 av Otto Grahn. I anslutning till pappershandeln inrättades ett accidenstryckeri, som förestods av brodern Ernst Grahn. Man lät Lunds Mekaniska Verkstad tillverka en handpress, som alltjämt finns kvar i tryckeriet, nu tillsammans med ett antal arkoffsetpressar. Antal anställda 1994 7 st.

Utöver dessa boktryckerier fanns i 1800-talets Lund också officiner, där man arbetade med ett annat tryckförfarande, nämligen s.k. stentryckerier eller litografiska tryckerier.

1831-? M.KÖRNERS STENTRYCKERI (KÖRNER & CO LITHOGRAFISKT ETABLISSEMENT). Startat av Magnus Körner och prof. Sven Nilsson. Utförde planscher till naturvetenskapliga arbeten som *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna* med text av Nilsson, men också porträtt, visitkort, kartor, blanketter o.s.v.

1898-1908 BLECKVARUFABRIKEN. Till Lund från Åkarp flyttade 1898 Svenska Leksaksfabriken, omdöpt till Bleckvarufabriken, som tillverkade leksaker och även andra plåtvaror med färgtryck. Fabriken brann dock 1908; den återuppbyggdes i Malmö och blev småningom PLM.

1900-talet

De stora etablerade tryckerierna fortsätter att växa, men med allmänt ökande efterfrågan på trycksaker blir det utrymme för nya företag.

-1921 CHRISTIAN BÜLOWS BOKTRYCKERI. Fortsatte att trycka *Folkets Tidning* till och med 1920. Tidningen upphörde 1921.

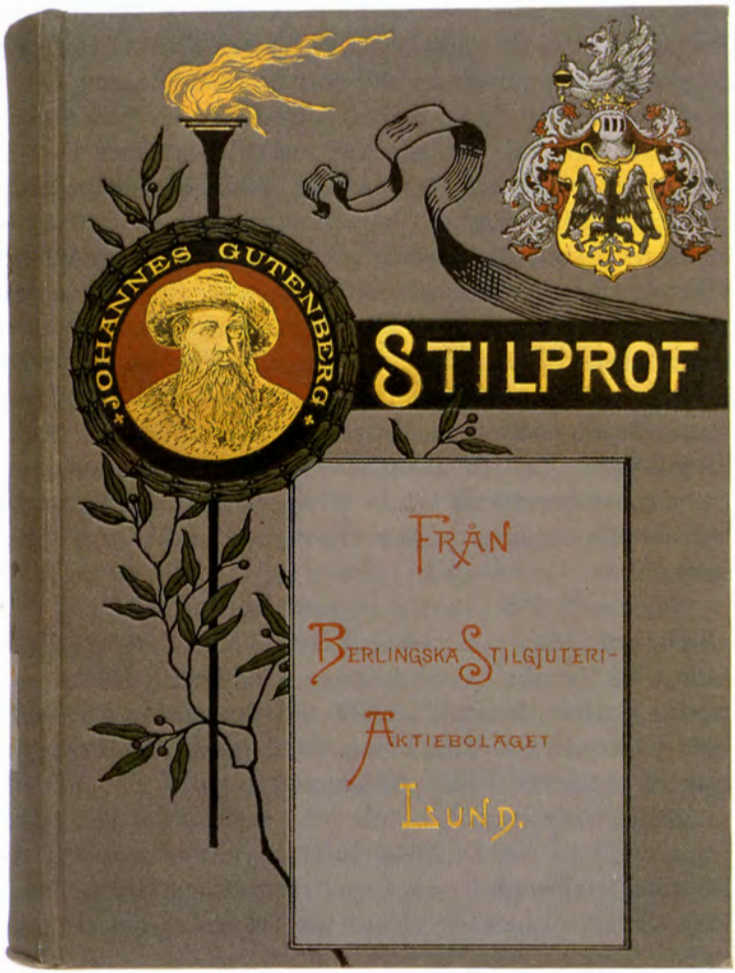

Stilprov från Berlingska Stilgjuteri - Aktiebolaget Lund. Pärm. Omkring 1900. Kulturens bibliotek.

Titelblad till stilprov. Omkring 1900.
Kulturens bibliotek.

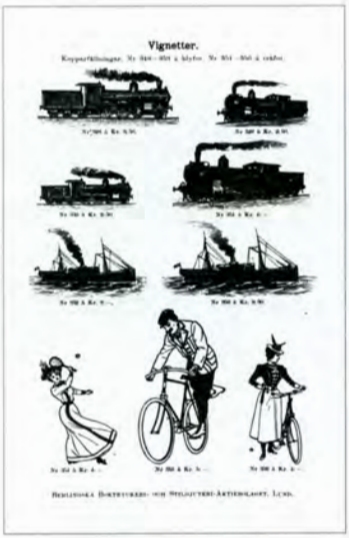

Vignetter ur Berlings stilprov från omkring 1900. Kulturens bibliotek.

-1980 BERLINGSKA BOKTRYCKERI- OCH STILGJUTNINGS-AKTIEBOLAGET. Berlings köptes 1943 av AB Håkan Ohlssons Boktryckeri, men fortsatte att drivas som egen firma. När företagen 1975 övertogs av Svenska kyrkans ekonomi AB, flyttades Berlings Grafiska till Arlöv, där det fortfarande finns.

-1980 AB HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI. År 1904 tog Håkan Th. Ohlsson över efter sin far, och då köptes Malmströms boktryckeri. Rörelsen växte från 31 anställda 1915 till 100 anställda 1940. När Per-Håkan Ohlsson trädde till som VD 1943, köptes Berlingska boktryckeriet och stilgjuteriet. Företaget blev därmed ett av landets ledande. 1962 hade man c:a 300 anställda. 1975 övertogs koncernen av Svenska kyrkans ekonomi AB, och delades upp: förlaget flyttade till Stockholm, stilgjuteriet lades ned, och tryckeridelen flyttade till Arlöv.

1900- AB SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET. Fortsättning på N.Fr. Carlströms tryckeri. Är numera moderbolag till de rörelsedrivande bolagen Lunds offset AB och Scankod AB (som trycker streckkodsetiketter).

1903-06 J. GÖRANSSONS BOKTRYCKERI. Tryckte bl.a. *Skånes Veckotidning.*

1907?-58 LORENTZ LARSSONS BOKTRYCKERI. Tryckeriet köptes 1952 av Yngve Rahm och namnändrades 1958 till Rahms boktryckeri AB.

1908- EDVARD SÖDERLUNDS EFTR. Ett accidenstryckeri som ligger kvar på ursprungsplatsen Östra Mårtensgatan 6 än idag och kan prestera blytryck med en vingheidelbergare. Lars Erik Larsson tog över 1934 och Lennart Larsson 1970.

Stilprov från Skånska Centraltryckeriet Lund. Titelsida. 1900-talets början. Kulturens bibliotek.

Stilprov från Skånska Centraltryckeriet Lund. Kapitelrubrik.
Kulturens bibliotek.

1916-70? LUNDS DAGBLADS TRYCKERI. Tidningen, som förut tryckts av Berlings, fick 1916 egen officin. 1928 installerades en rotationspress. Tidningen utkom 1961-70 som *Lunds veckoblad*; tryckeriets verksamhet då är oklar.

1910- CARL BLOMS BOKTRYCKERI. Hos E. Malmström lärde Carl Blom, som 1910 startade eget tryckeri. Det är idag inriktat på akademiskt tryck samt affärs- och accidenstryck i såväl offset som högtryck. Hade 1959 25 anställda, 1994 10 anställda.

1914- LUNDS OFFSET AB. Detta dotterbolag till Skånska centraltryckeriet bildades 1914. Det producerar idag reklam, böcker och tidskrifter och har 15 anställda.

1921-72? G. HULTMANS PAPPERSHANDEL. En liten högtryckspress fanns bakom affären för tryckning av visitkort m.m.

1928?-48 NYA BOKTRYCKERIET (ANDERSSON & CO; MYHRBECKS BOKTRYCKERI). Startades av Anders Andersson. Från 1935 AB Nya boktryckeriet, senare namnändrat till Myhrbecks tryckeri. 1948 köpte Sture Wallin och Nils Dalholm tryckeriet av Gustaf Myhrbeck och drev det först under namnet Myhrbecks Boktryckeri Eftr, Wallin & Dalholm. Fortsattes som Wallin & Dalholm.

1940-talet? LUNDS TRYCKERIAB. Fanns 1946-47 och tillhörde Lindstedts universitetsbokhandel.

1950- WALLIN & DALHOLM BOKTRYCKERI AB. Framställer tidningar, tidskrifter och böcker med prepressavdelning och sex tryckpressar, varav en Roland fyrfärgspress. 1994 omsättning 34 milj. kr. och 30 anställda.

1951- V E LARSENS HANDTRYCK AB. Screentryckeri i storformat på tyg, plast m.m.

1953- BIBLIOTEKSTJÄNST (BTJ TRYCK AB). Åtminstone sedan 1953 hade Bibliotekstjänst en tryckeriavdelning. 1974 köptes Datafilm i Lund AB - som låg i Malmö - och bildade tillsammans med tryckeriet Btj Datafilm AB 1981. Namnbyte 1989, sedan mikrofilmproduktionen upphört, till Btj Tryck AB, som idag är ett offsettryckeri med 4 Heidelberg arkpressar och en Albert rotationspress.

1956- AB LUNDA-KOPIA. Startades som Firma Lundakopia av Börje Franzén. Till en början ljuskopiering och offsettryck, sedan 1990 enbart offset. Såldes 1994 till Jonas Ohlsson.

1959- RAHMS BOKTRYCKERI AB. F.d. Lorentz Larssons Eftr. boktryckeri, som köptes av Yngve Rahm 1952. Nu Rahms i Lund Tryckeri AB. 1994 är omsättningen 23 milj. kr. och antalet anställda 20.

1959-62? LUNDAPRESS. Tryckte korsordstidningar samt 1961 *Lunds Veckoblad.*

1964-74? LUNDS REKLAMTRYCKERI (SVENSKA REKLAMTRYCKERIET). Innehavare B. Fältman. Fortsattes på 1974 i Lunda-Produktioner AB.

1963- STUDENTLITTERATUR AB. Har nu ett fullservicetryckeri med prepress och efterbearbetning. I själva tryckeriet arbetar 1994 sju anställda med 5 Solna rulloffsetpressar och 2 tvåfärgs Solna arkoffsetpressar.

1965?-66 SVENSKA FÖRLAGSTRYCKERIET

1966-69 AB SKÅNEPRESS. Fanns angivna år i Lund och tryckte *Lunds Veckoblad.*

FÖRPACKNINGSTRYCKERIER

Inga andra tryckerier kan i produktionsomfång mäta sig med de multinationella förpackningsindustrier, som etablerats i Lund.

1939- AB ÅKERLUND & RAUSING. År 1930 köpte Åkerlund & Rausing f.d. Axel Seiersens resp. f.d. Litho & Kartong i Malmö, och 1939 flyttade företaget med då totalt 322 anställda till Lund. Produktionen var inriktad på förpackningar för transport och konsumtion. Päs- och kartongfabriken hade litografiskt tryck, boktryck och bokbinderi. Redan i Malmö trycktes några bokarbeten, och på 1950-talet utfördes boktryck för Allhem och Det Bästa. Tryckning av plastpåsar och andra förpackningar sker i specialmaskiner för flexotryck. 1994 har företaget 3 tryckerier: offsettryckeriet med bl.a. en rulloffsetpress för 7 färger + lack har 56 anställda, djuptryckeriet 63 anställda (utom reproavdelningens 15 st) och flexotryckeriet 18 anställda.

AB TETRA PAK. Tetra Pak startade sin verksamhet 1952 och bedriver bl.a. tryckning av förpackningar för flytande livsmedel med specialmaskiner. Produktionen är spridd över hela världen. Tryckteknikер som använts är rotogravyr, offset och flexotryck; sedan 1990 enbart de två sistnämnda. För interntryck används högvolymskopiatorer.

NY TEKNIK, NYA FÖRETAG

När den nya grafiska tekniken, med textinskrivning på datamaskin och fotosättning och övergång till offsettryck, bör-

jar slå igenom på 1970-talet, kommer en turbulent period i Lunds tryckerihistoria. Många småföretag dyker upp och försvinner igen. Gamla företag flyttar bort. Den historien är ännu inte skriven; följande uppgifter är delvis hämtade ur kataloger, delvis baserade på hörsägen, ofta osäkra.

1968-7 OFFSET SERVICE. Under namnet Offset-Repro Service Jönsson & Hansson AB 1970-75.

1968- JABE OFFSET AB. Jan Jönsson startade 1964 i bostaden i Södra Sandby. 1968 flyttades företaget till Lund. Nuvarande innehavare Ove och systern Monika Jönsson.

1969-73 REVO PRESS AB. Offsettryckeri.

1971 TB-TRYCK. »Reklam, konfektionspåsar, kartonger«. Innehavare Jan Hansson.

1971-72 HB - OFFSET.

1972- JUSTNU TRYCK I LUND AB. Ingår i en kedja med tryckerier över hela landet. Har 1994 komplett prepressavdelning med scanning, fotosättning, originalservice och 4 st Rotaprint offsetpressar.

1972?-89? ÖSTRA TORNS TRYCKERI AB.

1974- LUNDA-PRODUKTIONER AB. Tidigare Lunds reklamtryckeri. Etikett- och dekaltryckeri med 32 anställda 1994.

1974-77 SCARCO AB.

1974-82 TRYCKBAREN. Startades och drevs av Jörgen Lindell och Siv Johansson. Lindell sålde sin del till Johansson 1982,

Annons i tidskriften Ateneum 1934-35.

som 1983 sålde till Acupress Offsettryckeri, som senare flyttade till Eslöv.

1974-84 LUNDS FOTOSÄTTERI.

1974/75-77? TRYCKET. Innehavare Anders Jönsson. »Repro och snabboffset«.

1975-91 ABF:S TRYCKERI (FACKTRYCK AB). Tryckeriet fanns i Folkets Hus och startades som Arbetarrörelsens tryckeri c:a 1975, ägdes av ABF och blev aktiebolag 1986. Det lades ned 1991.

1976-77 PRINTAB. Accidens, offset. Konkurs.

1977/78-79/80 SKEAB GRAFISKA AB. (Berlings Tryckmans.) Efter Håkan Ohlssons-Berlings försäljning till SKEAB flyttade Berlings Grafiska till Arlöv.

1979- GRAFISKT-CENTRUM. Reklambyrå med tryckmöjlighet (2 st Rotaprint arkoffset). Ägare Göran Thulin.

1980- RAGNVALD LUNDGREN. Har accidenstryckeri i egna villans källare för visitkort m.m.

1980-84 LILA I LUND AB.

1980-talet KV-TRYCKERIET. Offsettryckeri. Fanns 1981-84.

1982- NOVAPRESS AB. Offsettryckeri. Innehavare Örjan Gerhardsson.

1984-85 LUNDA COLOUR PRINT. Innehavare E. Jeppson. 1985 flyttade företaget till Veberöd under namnet Colourprint.

1984-88 ACUPRESS OFFSETTRYCKERI. Tidigare Vänsterpartiets interntryckeri. »Offset, snabboffset, sättning«. Flyttade till Eslöv.

1985?-86 SYDPRINT.

1985-86 GRAFITIS KB. Tidigare i Vallkärra.

1985-88 PRESSTATIONEN. Startades av Jörgen Lindell. Fotosättning med Macintosh och en offsetpress. Uppgick i Lunds Grafiska HB.

1980-talet NYA TRYCKBAREN GRAFISK FORM AB. Hette 1985 Nya tryckbaren - Graform, 1988 enbart Nya tryckbaren. »Layout, repro, snabbtryck, offsettryck«.

1985-93 COMBIGRAFIK. Startade som bokbinderi med litet tryckeri för reklam; blev mer tryckning. Ägare Leif Willander, f.d. VD på Lunds offset. Konkurs. Combigrafik Tryckeri AB finns nu i Kävlinge.

1986-87 AKADEMITRYCK AB.

1986?-88 OMNITRYCK OFFSET & SCREEN.

1986-88 OMNICRÉA ATELJÉ & TRYCKERI. (Senare Omnicréa Ritdata AB.) Ägdes av René Bartholomé och slogs samman med Presstationen till Lunds Grafiska HB.

1986- CENTINI REKLAMPRODUKTER. Screentryckeri för framställning av text och reklam på textil. Ägt av Henrik Tollin.

1987 HT MÄSTERTRYCK. »Visitkortsspecialisten«.

1988-89 NYA TRYCKERIET I LUND.

1988- LUNDS GRAFISKA HB. Startade genom sammanslagning av firmorna Presstationen och Omnicréa och hade fram till 1993 accidens- och offsettryck, men övergick då till enbart prepressverksamhet. Drivs nu av Jörgen Lindell.

1989-90? DE TRYCK AB.

1991-92 PM OFFSET HB. Övertog tryckeriverksamheten i Folkets Hus, men gick snart i konkurs.

1992-94 LINDELLS GRAFISKA AB. Accidenstryckeri startat av J. Lindell; konkurs 1994.

1993-94 BASTU TRYCK. Nästa kortlivade tryckeri i Folkets Hus. Ägare: Carlos Freddy.

INTERNTRYCKERIER

Stora företag, myndigheter och institutioner med omfattande informations- och kommunikationsverksamhet har numera ofta egen tryckproduktion med offsetpressar och högvolymskopiatorer.

1950-talet- LUNDS UNIVERSITETSSJUKHUS TRYCKERI. Sjukhuset har eget tryckeri sedan 1950-talet. Offset och högvolymskopiatorer.

1960- SKÅNSKA BRAND - WASA FÖRSÄKRING. Kontorsoffsettryckeri.

1963- LUNDS KOMMUN: TRYCKERICENTRALEN. Startade omkring 1963 och hette 1964/65 Lunds stads reproduktionsavdelning. Offsettryckeri med arkpressar och en högvolymskopiator. 8 anställda 1994.

1960-talet- LUNDS UNIVERSITETS REPROCENTRAL. 8 anställda sköter 4 arkoffsetpressar och 3 högvolymskopiatorer.

1966- MALMÖHUS LÄNS LANDSTINGS CENTRALFÖRVALTNING. Hade 1966-89 2 arkoffsetpressar. Därefter gick man över till högvolymskopiatorer. Numera 1.5 anställda.

1975- KF-SIGMA. Tekniska högskolans studentkårs tryckeri började med stencilapparater när högskolan startade 1961. Sedan omkring 1975 offsettryckeri och från 1990 även högvolymskopiatorer och laserprintrar. Firmanamnet nu KFS i Lund AB. 8 anställda 1994.

NOT

Ovanstående förteckning över tryckeriverksamheter i Lund genom tiderna är ett koncentrat ur tryckta källor och ett inventeringsarbete som påbörjats vid avdelningen för bok- och bibliotekshistoria vid Lunds universitet.

En viktig källa är de s.k. trycklistorna, d.v.s. de förteckningar som har medföljt de svenska tryckeriernas författningspliktiga sändningar av sina tryckta produkter (pliktleveranser) till ett antal offentliga bibliotek. Man måste dock komma ihåg att trycklistorna inte upptar allt framställt tryck; åtskilligt bruks- och affärstryck (t.ex. etiketter, visitkort, blanketter, emballagetryck, direktreklam) har aldrig varit leveranspliktigt. För tryckerihistorikern är det svårt att få grepp om denna betydelsefulla del av branschens verksamhet.

Förteckningen har begränsats geografiskt till Lunds tätort. Här finns således t.ex. ett antal firmor i Södra Sandby inte med.

Sammanställningarna har sekelvis avfattats av Johan Mannerheim, Steingrimur Jónsson, Roger Jacobsson och Gunnel Hedberg, och redigerats av Per S Ridderstad. Vi är medvetna om förteckningens osäkerhet och tar tacksamt emot alla ytterligare upplysningar!

Försvenskningen av de östdanska landskapen 1658-1719

I FREDEN i Roskilde som undertecknades i Tåstrup, söder om Köpenhamn, den 26 februari 1658 stadgades att befolkningen i de erövrade landskapen skulle få fortsätta att leva med sina gamla lagar och privilegier. Även dansk kyrkoordning och kyrkolagstiftning skulle fortsätta att gälla. Den svenske segerherren Carl X Gustaf hade dock planer på att snabbt inkorporera de nya provinserna i Sverige och införa svensk ordning inom förvaltning, rättsskipning och kyrkoskick. I mars 1658 tillsattes en kommission för att undersöka förutsättningarna för en snabb inkorporering. Men redan i augusti samma år anföll Carl X Gustaf Danmark på nytt och först 1660 slöts en ny fred. Kungen var då död och en adlig förmyndarregering trädde till i Sverige. Regeringsskiftet innebar att det radikala försvenskningsprogrammet avstannade.

Hösten 1662 kallades representanter för adeln, prästerna och borgarna i Skåne till ett möte i Malmö, vilket resulterade i den s.k. *Malmö recess*, där det stadgades att representanter från de nya provinserna skulle få säte i den svenska riksdagen, men i övrigt stadfästes det gamla beslutet att danska lagar och privilegier skulle fortsätta att gälla. Försvenskningen sköts på framtiden och detta för de erövrade landskapen relativt milda regemente kom att bestå under de närmaste 20 åren. En notabel förändring för bönderna var

En Ny och Nyttigh
Swenſk
Hand- eller
Altare-Book/
Förordnat til at bruka vthi
Guds Församblingar.
MALMÖ/
Tryckt af VITUS Haberegger Gen.
Gouv. Bogt. Aar 1682.

Mässbok tryckt i Malmö 1682 av Generalguvernementets boktryckare Vitus Haberegger, som var akademiboktryckare i Lund 1668-75. Kungliga biblioteket.

dock att de för första gången blev representerade på en riksdag, något som var helt otänkbart under den danska tiden. Ett område där svenska bestämmelser infördes var emellertid inom handeln. Köpstäderna drabbades hårt när handeln på deras naturliga avsättningsområden, Själland och Tyskland, belades med de betydligt högre svenska tullsatserna.

Efter 1658 förbjöds de blivande prästerna att studera vid universitetet i Köpenhamn. Alternativen blev universitetet i det då svenska Greifswald eller det avlägsna Uppsala. Frågan om ett nytt universitet i de erövrade provinserna togs upp av prästerna själva. Från den svenska regeringens sida sågs utbildningen av nya präster som ett viktigt medel att på sikt

ABC-bok tryckt i Stockholm 1692 av Johan Billingsley.

genomföra försvenskningen och den 28 januari 1668 invigdes Lunds universitet med stor pompa i närvaro av generalguvernören.

Det som kom att radikalt förändra försvenskningspolitiken var utbrottet av det Skånska kriget 1676. Bland befolkningen hälsade många de danska trupperna som befriare och dansk förvaltning återinfördes. För bönderna kom dock bördan att underhålla de danska trupperna att bli lika tung som den förut varit för de svenska. Det Skånska kriget blev ett utnötningskrig, där de stora slagen vid Lund i december 1676 och vid Landskrona i juli 1677 inte ledde till något avgörande. I skogsbygden från Hallandsås i väster till Blekinge i öster pågick ett blodigt guerillakrig mellan snapphanar och svenska trupper. I utmattningens tecken och under fransk

ledning slöts freden i augusti 1679 i Lund.

I freden stadgades egentligen inget nytt i förhållande till fredsöverenskommelserna i Roskilde och Köpenhamn. De gamla danska provinsernas invånare skulle få fortsätta att behålla sina gamla lagar och privilegier. Erfarenheterna under kriget hade dock slutligt övertygat den svenska ledningen om vikten av en fullständig inkorporering. Taktiken gick nu ut på att få de olika ståndén att själva begära »uniformitet«, d.v.s. att få leva under svenska lagar och privilegier. En nyckelgrupp i försvenskningsarbetet var prästerna och på en riksdag i Halmstad 1678 - utan representanter för de skånska ständerna - beslutades att biskoparna skulle se till att danska bönböcker, ABC-böcker m.m. som användes i gudstjänsten och i undervisningen skulle ersättas med svenska. Man skulle också förmå prästerna att övergå till att förrätta gudstjänsten efter svensk gudstjänstordning samt anlägga den svenska prästdräkten.

Som biskop i Lunds stift sattes smålänningen Knut Hahn och i Halland svarade biskopen i Göteborgs stift Daniel Larsson Wallerius för den kyrkliga försvenskningen. 1681 sammankallades prästerna i Lunds stift till ett möte i Malmö där biskop Hahn och generalguvernören Rutger von Ascheberg lyckades övertyga dem om att anhålla om uniformitet i gudstjänsten och undervisningen. Hahn lät själv trycka en ny mässbok hos generalguvernementsboktryckaren Vitus Haberegger 1682 och von Ascheberg lät köpa in och distribuera en svensk ABC-bok. Inriktningen på barnen och deras undervisning var mycket framsynt. De gamla var svårare att påverka men barnen kunde tidigt lära sig att läsa på svenska, även om deras talspråk förblev de gamla dialekterna. För att ytterligare inpränta i befolkningen att man fått en ny överhet lät man i många kyrkor sätta upp Carl XI:s namnskiffer på en väl synlig plats.

Borgarna i städerna hade kort efter prästerna förmåtts att

På denna och nästa sida: Andaktsbok »O Menniska! O Menniska ! Betänck hwaruti Then Sanna Lycksaligheten består ...« av Stephan Jönsson Hallander, garnisonspräst i Malmö.
Tryckt i Lund 1708 av akademiboktryckaren Abraham Haberegger, som även var Generalguvernementets boktryckare. Kulturen.

anhålla om uniformitet vad gällde rättsskipning och förvaltning och 1683 infördes svensk lag. Till sist förmåddes också adeln att fullt ut acceptera uniformiteten. För deras del innebar det inskränkningar i deras gamla rättigheter vad gällde hoveriet, d.v.s. böndernas skyldigheter att göra dagsverken på godsen samt patronatsrättigheterna. Allt motstånd mot försvenskningen var dessutom ganska utsiktslöst sedan Carl XI 1680 gjort sig praktiskt taget helt enväldig. Denne närde hela sitt liv en stor misstänksamhet mot befolkningen i de södra provinserna och godtog inte att folk därifrån skulle få tjänstgöra i den svenska armén. Inte förrän efter kungens död beviljades detta.

Så fortgick inlemmandet av de nya provinserna i det sven-

O Menniskia! O Menniskia!
Betänck/ hwaruthi
Then

Sanna Lyck=
sälligheten består

Och sträfwa ther efter/ me=
dan Nådenes Dör ännu
Pehr= står öpen; Höygårdh
Påminner/ beder och förmanar
Tig/ i anledning af GUdz Helige Ord
och Gudfruchtige Måns Skrifftet/ uthi
thenna onda och bedrägeliga Tijden/
med fult Alfwar Hierteli=
gen

Stephan Jönßon Mal=
lander/

GUdz Helige Ordz ringaste Tienare
wid Garnizonen i Malmö.

UND/ Tryckt och uplagt af Abr. Habereger/
Gub. och Ac.-Gar. Boktr.

ska riket. Svårast var det för städerna och deras handel och inte förrän i början av 1800-talet skedde en väsentlig förbättring av utrikeshandeln. Många präster hade svårt att lära sig att predika och förrätta gudstjänst på svenska och efter svenska ceremonier. Det gamla invanda fick leva kvar på många håll trots myndigheternas reprimander. Adeln lyckades genom att få behålla vissa av sina ekonomiska privilegier bevara en del av arvet från den danska tiden och intog därigenom en särställning inom det svenska riket.

När en dansk här 1709 landsteg i Skåne för att göra ett nytt försök att återta de förlorade landskapen uppträdde ingen snapphanerörelse och befolkningen förhöll sig lojal mot den svenska kronan. Guvernören Magnus Stenbock kunde efter slaget vid Helsingborg 1710 förmå den danska armén att utrymma Skåne. 1719 infördes normal länsstyrelseorganisation i Skåne med Malmöhus och Kristianstad län, Blekinge och Halland hade redan tidigare blivit egna län, och därmed betraktade man från svenskt håll den omedelbara försvenskningsprocessen som avslutad. Hur djupt denna förändring gick - det kan diskuteras.

GÖRAN LARSSON

LITTERATUR

Johannesson Gösta: *Skåne, Halland och Blekinge Om Skånelandskapens historia.* Värnamo 1984.

Rystad Göran: *Försvenskningen av Skåne. I spelet om Skåne.* Lund 1993.

Åberg Alf: *När Skåne blev svenskt.* Halmstad 1965.

Gästtryckaren

FÖRUTOM alla de tryckare som med växlande framgång försökt etablera sig i Lund finns det en som enbart *en passant* tryckt saker på orten. Det var Peter Sohm, Kungl. fältboktryckare - den ende i Sverige med den befattningen - som år 1807 stannade till här. Som framgår av namnet medföljer ett fältboktryckeri den mobila armén och framställer trycksaker för dess behov. Sohm var enligt egen utsago alltsomallt verksam i »10 svenska och 2 norska städer utom de pommerska, samt 49 utrikes städer ... Ett svenskt och 4 utländska slott ... 7 bondegårdar och torp, samt ett färjställe ... 8 åtskilliga platser till sjös, så under seglande som i hamnar«.

Peter Sohm föddes i Stockholm 1751 och utbildades till boktryckare. Han flyttade 1782 till S:t Petersburg men sedan det svensk-ryska kriget utbrutit blev Sohm i mars 1790 misstänkt för stämplingar och sändes som statsfånge till norra Ryssland. Han frigavs 1801 och kom till Stockholm 1804. Han utnämndes 1805 till Kungl. fältboktryckare och medföljde bl.a. till Pommern 1805-06 där han tryckte proklamationer och bulletiner, begravningsverser över fallna officerare och pamfletter mot Napoleon. Under fälttåget 1814 följde Sohm nordarmén genom hela Tyskland och ända till Bryssel. Han begav sig även till den svenska armén i Norge. Sedan återvände han till Stockholm där han fortsatte sin

verksamhet. Han dog i Karlshamn 1819.

I Lund lyckades det Sohm att åstadkomma 19 tryckalster under året 1807. Produktionen utgörs till stor del av en *Bulletin* som trycktes med 8 nummer under februari-april. Dessutom upptas några poster i bibliografin av en *Ödmjukaste rapport* av befälhavaren Johan Henrik Tawast.

Det är av intresse att notera att tryckaren Sohm i Lund använde enbart antikvatyper, när andra tryckerier ännu tryckte det mesta i fraktur. Under hela 1700-talet var det drygt dubbelt så många tryck med fraktur som med antikva. Sedan minskar andelen successivt, och på 1820-talet övergår proportionerna till en majoritet antikvatryck.

STEINGRÍMUR JÓNSSON

Inte tryckt i Lund

Det måste konstateras, att åtskilliga böcker genom tiderna inte tryckts i Lund. Även en del som anges vara det. Då måste vi förstås räkna bort de tryckalster, som av okunniga bibliotekarier påståtts komma från Lund, därför att trycket ger den kortfattade latinska tryckorten Londini. Men bland de många falska tryckorter, som samvetslösa utgivare och tryckare av olika skäl använt, finns även den skånska universitetsstaden. Två kända exempel presenteras här.

Ett av såväl dåtida myndigheter som sentida boksamlare uppmärksammat försvar för månggifte utkom i flera, allt utförligare upplagor på 1600-talet. Författarpseudonymen Theophilus Alethaeus dolde Johannes Lyser (om denne B. Kornerup i *Dansk biogr. leks.* 15, 36). Den edition, som bar huvudtiteln *Polygamia triumphatrix* och tryckåret 1682, hade tryckorten Londini Scanorum. Men att Lund i Skåne skulle varit särskilt tolerant vad gällde månggifte trodde nog ingen. (Och något tryckeri fanns överhuvudtaget inte i staden det året.) Den riktiga tryckorten bör enligt bibliograferna vara Amsterdam.

1795 annonserades i Stockholmstidningarna en nyutkommen, drygt hundrasidig skrift betitlad *Handbok för omtänksamma hushåld i Diäten.* Boken saknar uppgift om boktryckare, liksom om författare. Men tryckorten anges på ti-

Polygamia Triumphatrix,

Id est

Diſcurſus Politicus

De

POLYGAMIA

Auctore

THEOPHILO ALETHEO,

cum Notis

ATHANASII VINCENTII,

Omnibus Anti-Polygamis ubique locorum, terrarum, inſularum, pagorum, urbium, modeſtè & piè oppoſita.

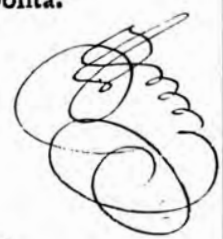

[Londini Scanorum.]

Sumtibus Authoris poſt. Annum MD. C. LXXXII.

telsidan vara Lund. Den anonyme upphovsmannen till denna underhållande hälsolära var Thomas Thorild, som visserligen en gång studerat i Lund, men inhämtat sina medicinska kunskaper i Uppsala och nu förvisad från Sverige befann sig i Greifswald. C.C. Gjörwell påstod omedelbart att boken också tryckts i Greifswald, medan Lorenzo Hammarsköld senare hävdade att tryckorten var Köpenhamn. Enligt Stellan Arvidsons nyutkomna kommentarer till diethandboken i Thorilds *Samlade skrifter* har den tryckts i Hamburg med Thorilds vän bokhandlaren därstädes Karl Eric Bohm som förläggare (SFSV 15, 10:2, 259) Att trycka böcker på svenska utomlands för försäljning i Sverige var strängt förbjudet, officiellt av omsorg om de svenska tryckeriernas ekonomi. Men ingen tycks ha beivrat detta brott mot förbudet; hälsoläran innehöll inga politiska farligheter. Däremot nedgjordes författaren och hans åsikter om naturlig hälsovård i en recension i *Extra Posten* av Thorilds gamle fiende, den ständigt hypokondriske Leopold.

PER S. RIDDERSTAD

Theophilus Alethaeus *Polygamia triumphtrix.*
Tryckt i Amsterdam 1682. Lunds universitetsbibliotek.

Snällpressen

Snällpress, enkel maskinpress enligt König & Bauers system. Efter Uppfinningarnas bok 1873.

SNÄLLTÅG, snällskjuts, snällseglare, snällpress – – –, orden för tankarna till 1800-talet och den spirande industrialismens nyheter och krav på effektivitet. Snäll – snabb var något av tidens lösen. Inom bokproduktionen var det själva tryckningsproceduren som i första hand lade hinder för en effektivisering. Handpressarna var för långsamma.

I Sverige är införandet av snällpressar på ett särskilt sätt förknippat med århundradets mest bemärkta tidningsman, Lars Johan Hierta, tillika förläggare, politiker och industriman. Inte så att han var först, det var boktryckare Lindh i Örebro, men genom sambandet med *Aftonbladet* och Hiertas många verksamheter och kontakter på skilda fält blev hans satsning på den nya tekniken avgörande.

Det hela började vid riksdagen 1828-30, då Hierta var riksdagsnotarie och ledamot av riddarståndet (han hade vid föregående riksdag utarbetat en stenografi!) och började ge ut *Riksdagstidningen*. Ett eget tryckeri blev nödvändigt och inköptes 1829. Vid slutet av följande år tillkom *Aftonbladet* och snart var Hierta i färd med att skaffa snällpress. Efter att förgäves ha försökt köpa Lindhs press och prövat olika svenska konstruktioner, blev lösningen att själv låta bygga en efter engelsk modell vid Teknologiska Institutet, Kungl. Tekniska Högskolans föregångare.

I England togs den första snällpressen i praktiskt bruk vid

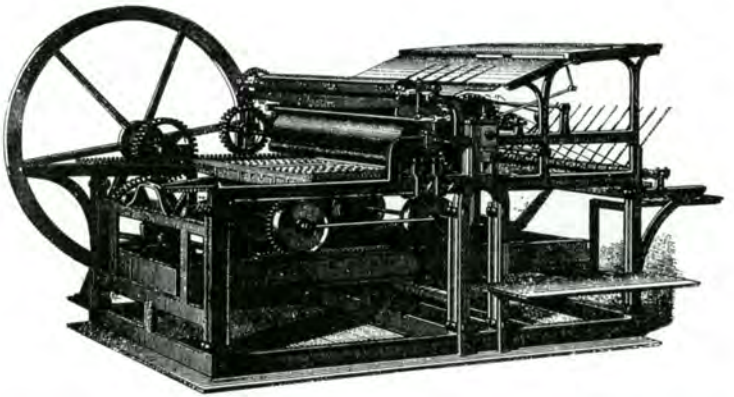

tidningen *The Times* tryckeri 1814 och av tillverkaren Applegath & Cowper hade Lindh i Örebro köpt sin press 1829. Men uppfinnaren kom från Tyskland. En boktryckare från Leipzig, Friedrich König, hade börjat experimentera med en mekanisk tryckpress under 1800-talets första år. Då han inte fick gehör för sina idéer i hemstaden - han hade bl.a. försökt intressera den store förläggaren G.J. Göschen för sin tryckpress - for han till England, där han inledde samarbete med en av Londons främsta boktryckare Thomas Bensley. 1810 togs det första patentet ut, men först ett par år senare tillkom den avgörande nykonstruktionen: digeln ersattes med en cylinder och den första cylinderpressen patenterades 1813.

Sedan *The Times* börjat använda snällpressar växte intresset för nyheten och Bensley övergav König för att samarbeta med herrarna Applegath och Cowper. König lämnade England och slog sig ner i Oberzell vid Würzburg, där han tillsammans med Andreas Friedrich Bauer grundade den sedermera världsberömda firman König & Bauer, som fortfarande levererar tryckpressar till bl a svenska företag.

Från König & Bauer köpte Fredrik Berling i Lund en snällpress 1849. Redan ett årtionde tidigare hade den första anskaffats till Lund, men varifrån den kom är inte känt.

N.N.

Berlings Boktryckeri & Stilgjuteri i Lund omkring 1910. Den ståtliga och ännu välbevarade huvudbyggnaden på västra sidan av Stora Gråbrödersgatan uppfördes 1845 av Fredrik Berling samtidigt med den anslutande längan i öster mot Lilla Gråbrödersgatan. I dessa byggnader samt i en stor del av det bakomliggande kvarteret mot norr och Bytaregatan bedrevs Berlings stora rörelse fram till utflyttningen 1980 till Arlöv utanför Malmö. Foto: A.W. Rahmn, Lunds stadsarkiv.

Berlings Stilgjuteri i Lund

UNDER de nu drygt 500 år som boktryckarekonsten utövats i Västerlandet har stilgjutning utgjort förutsättningen för och kärnan i den mångfacetterade grafiska teknik som nyttjats fram till omkring 1980. Kulturens förre chef Bengt Bengtsson visade med sin banbrytande doktorsavhandling 1956, *Svenskt stilgjuteri före år* 1700, att stilgjutning kontinuerligt förekommit i Sverige alltsedan den första boken trycktes 1483. Just lagom till 500-årsjubileet i Sverige 1983 företogs ett väldigt systemskifte i den grafiska branschen, där Gutenbergs teknik byttes ut mot en helt ny. Bokstavsformer, som tidigare skurits i stål och präglats i gjutformar av koppar där stilgjutare gjutit av dem i bly, överförs nu istället fotografiskt till trycket.

De främsta stilgjuterierna i Sverige under industrialismens tid har varit Berlings Stilgjuteri i Lund och Norstedts Stilgjuteri i Stockholm. När det gällde att täcka behovet hos landets tryckerier av stil för handsättning med lösa typer kämpade de två företagen under 1800-talet en hård kamp med utländska konkurrenter - främst i Tyskland. I takt med utvecklingen av maskinsättning specialiserade sig de båda företagen som leverantörer av handstil i klass med sina utländska konkurrenter. Under de sista decennierna av blysättning stärktes positionerna i de två svenska stilgjuterierna para-

doxalt nog såväl beträffande kvantitet som kvalitet.

Länge producerades stilen enbart ur importerade matriser. Norstedts mångårige konstnärlige ledare Akke Kumlien tecknade emellertid på 1930-talet det första svenska typsnittet i modern tid för industriell produktion, men det var på uppdrag av det tyska stilgjuteriet Gebrüder Klingspor. Norstedts Stilgjuteri med sin unika och monumentala matrissamling av internationell typografihistorisk klass, framstår dock under blyepoken som förvaltaren av en lång svensk stilgjuteritradition med rötter i 1500-talet och en höjdpunkt kring sekelskiftet 1900.

Berlings Stilgjuteri etableras samtidigt som industrialismen inleds i Sverige och utvecklas kraftigt, på motsvarande sätt som Norstedts, under 1800-talet. Därtill lyckas Berlings, märkligt nog att, under blyepokens och stilgjutningens sista tid vid 1900-talets mitt, utveckla och sätta i produktion det första helt svenska typsnittet för boktryck - Karl-Erik Forsbergs *Berling antikva* från 1951. Föreliggande årgång av Kulturens årsbok är satt med detta typsnitt. *Berling antikva* blev i Monotypes system ett lyckokast i den internationella typografiska marknadens stenhårda konkurrens. Typsnittet har överlevt teknikskiftet och bär i fotosatsens form Berlings namn vidare in i framtiden. Berlings Stilgjuteri står därmed i verklig mening för förnyelse och utveckling av såväl stilgjutning som typografi i nutidens Sverige.

Berlings Stilgjuteri etablerades 1837 av den driftige förnyaren av Berlings Boktryckeri Fredrik Berling. Han hade 1834 övertagit ledningen för boktryckeriet efter fadern Carl Fredrik Berling. Stilgjutare och matriser anskaffades i Danmark, Tyskland och Frankrike och det första stilprovet är tryckt 1837. 1838 års stilprov utgör en ståtlig provkarta på tidens modernaste internationella typsnitt, presenterade i en form som måste betecknas som den estetiskt och typografiskt

mest medvetna och vårdade i samtidens Sverige. Stilgjuteriet hävdades fram till nedläggningen i rader av magnifika stilprov. 1874 övertog Fredrik Berlings svärson Adolf Rappe boktryckeriet och stilgjuteriet. 1886 ombildades företaget till Aktiebolaget Fredrik Berlings Boktryckeri och Stilgjuteri, som 1888 övertogs av Berlingska Boktryckeri- och Stilgjuteri- Aktiebolaget. Företaget hade ett förnämligt läge mitt i Lunds centrum mellan Stora och Lilla Gråbrödersgatan. Stilgjuteriet upphörde 1980 men företaget existerar alltjämt i moderniserad form i Arlöv utanför Lund under namnet Berlings Grafiska AB.

En redogörelse för Berlings Stilgjuteris historia och typografiska resurser från starten 1837 saknas. En modern analys vore högst värdefull ur kulturhistorisk synpunkt såväl i ett lundensiskt som nationellt perspektiv.

Mot bakgrund av den mest genomgripande tekniska förändringen i den grafiska branschen sedan Gutenbergs tid är det inte konstigt att museiaktiviteten är livlig kring grafisk historia. Ämnet är dock mycket stort och låter sig inte presenteras i sin helhet på en plats. Intet museum i Sverige visar idag stilgjuteriteknik. Traditionen hos Berlingska Boktryckeri- och Stilgjuteri- Aktiebolaget i Lund motiverar därför att stilgjuteriet får en särskild plats just i Kulturens nya grafiskhistoriska utställning. Bland de många föremål från Berlings som efter hand hamnat i Kulturens samlingar finns redskap som saknar motstycke i Sverige och som även har ett internationellt intresse. Hit hör ett välbevarat exemplar - av två kända i Sverige - av världens första stilgjutningsmaskiner från 1840-talet, ett unikt arbetsbord för handstilgjutning sannolikt från samma tid, liksom ett lika unikt s.k. bestötbord för att hyvla handstil. Berlings samling av äldre stilgjuterimatriser för typsnitt och ornament m.m. är representativ för företagets egen verksamhetstid, utan spår av

eventuella föregångares egendom i lundensiska eller danska äldre boktryckerier eller stilgjuterier före 1800-talets första decennier.

Till inspiration att komplettera Berlings hittills fragmentariskt publicerade historik följer här en bildkavalkad som påminner om stilgjuteriets glansdagar.

CHRISTIAN AXEL-NILSSON

LITTERATUR

Bengtsson Bengt: *Äldre typografisk teknik.* Stockholm 1946.

Bengtsson Bengt: *Svenskt stilgjuteri före år 1700.* Stockholm 1956.

Bengtsson Bengt: *Stockholms konstförvanter.* Stockholm 1946.

Olsson Lars: *Tryckerier som industriella etablissementer i Lund,* 1. ALE. Historisk Tidskrift för Skåneland 1991.

Jönsson Carl: *På stilgjueriet.* Ur »Va'har harrn me' mina arbetare å göra?« (Lars Olsson red.) Lund 1988.

Möller Bert: *Berlingska boktryckeriet genom fyra generationer.* Ur Berlingska Boktryckeriet 1745-1945. Lund 1945.

BILDKAVALKAD

1.
Boktryckeriets och stilgjuteriets beställningskontor.

2.
Stilgjuterifaktorns kontor. I bakgrunden skåp och arbetsbänk med redskap för kontroll och justering av stilgjutningsverktyg. Lådan t.v. under mätinstrumentet kan vara avsedd för galvanisk framställning av matriser.

3.
Stämpelskärarens verkstad. Här skars patriser och slogs respektive reparerades matriser. Pressen till t.v. torde ha nyttjats för att pressa (slå) patriser (stålstämplar) ner i kopparämnen vid matristillverkning. På golvet spår efter provgjutningar.

4.
Stilförrådet. Här förvarades, vägdes och paketerades den dyrbara, färdiga blystilen inför försäljning eller användning i företagets egna sätterier.

5.
En av stilgjuteriets maskinhallar med 16 stilgjutningsmaskiner för gjutning av stil för handsättning (jfr. bild 14-15). Varje maskin har en egen gryta för smält metall. De hälsovådliga gaserna från den smälta metallen ventileras ut genom snedställda plåtrör. Stilgjutarna biträddes traditionellt av kvinnor och barn för efterarbetningen av de färdiga typerna. På golvet trälådor med stilmetall i små tackor.

6.
Sätteriet. I bakgrunden t.v. skymtar den ståtliga Columbiapressen som Fredrik Berling förvärvade 1834 - nu på Kulturen. Sättaren arbetar i konstförvanters traditionsenliga blåvit-randiga bomullsskjorta som skydd för sina gångkläder vid regaler där kaster med handstil i olika typsnitt och storleksgrader förvaras. I förgrunden t.h. och vid regalernas kortsidor pallar med pågående arbeten. De kraftiga gjutjärnspelarna speglar vilka stora tyngder som i den gamla blyteknikens tid skulle hanteras i boktryckerier.

7.
Närmast kameran t.v. det i Kulturens samlingar bevarade arbetsbordet av gjutjärn för handgjutning av stil med ventilationsrör för smältgrytan (jfr. bild 13). Kring bordet arbetade i äldre tid flera stilgjutare samtidigt. När bilden togs torde bordet ha använts endast vid provgjutningar. T.h. närmast kameran sannolikt platsen för gjutning av steg och regletter. Längre in i hallen maskiner med remdrift, sannolikt för bearbetning av lågmateriel, steg och regletter.
Foto bild 1-7: A.W.Rahmn, Lunds stadsarkiv.

1

2

3

4

7

8. Stilgjutare i arbete enligt Jost Amman 1568. Han håller gjutinstrumentet i vänster hand. Med höger hand hämtar han med skopan smält metall ur grytan framför sig. Metallen hälls i ett hål i instrumentet i vars inre en matris med nedsänkt bokstavsgravyr applicerats. Färdiggjutna typer i en korg på golvet. På bordet t.v. putsas typerna efter gjutningen mot en slipsten. På vägghyllan överst ytterligare gjutinstrument för olika grader. Foto: Kulturens arkiv.

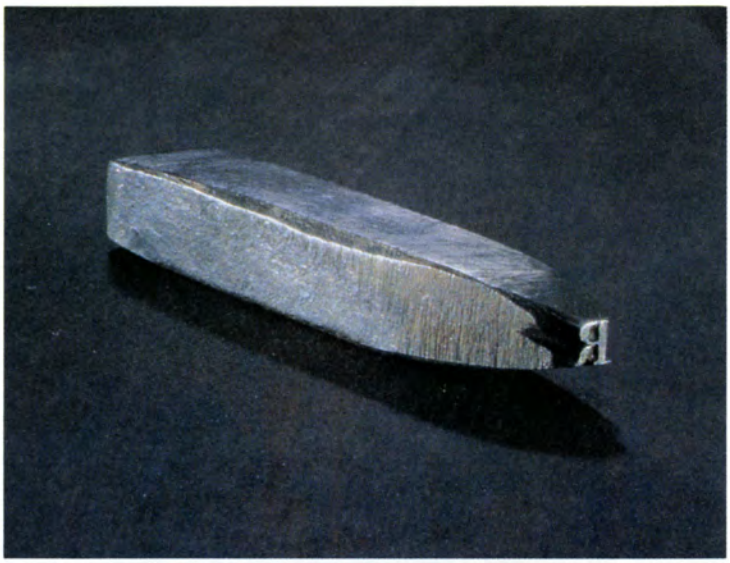

9. Patris av stål för stansning av matriser till stilgjuteri.
Från Riksbankens sedeltryckeri i Stockholm. Nordiska museet.

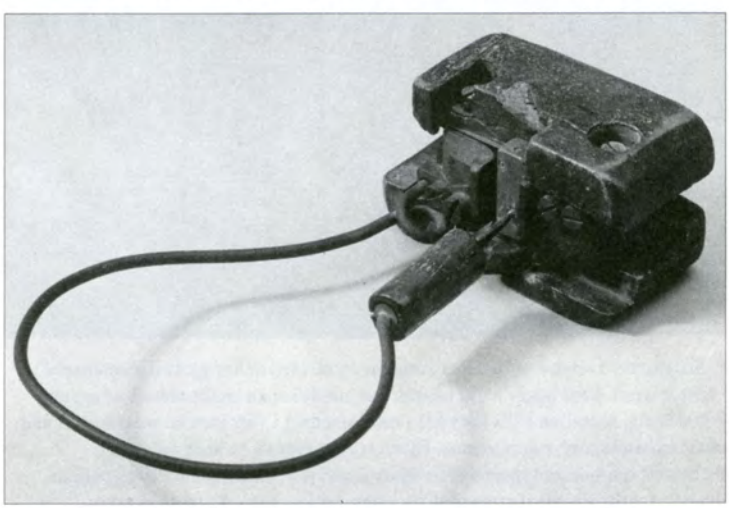

10. Ett av Berlings äldre stilgjutningsinstrument.

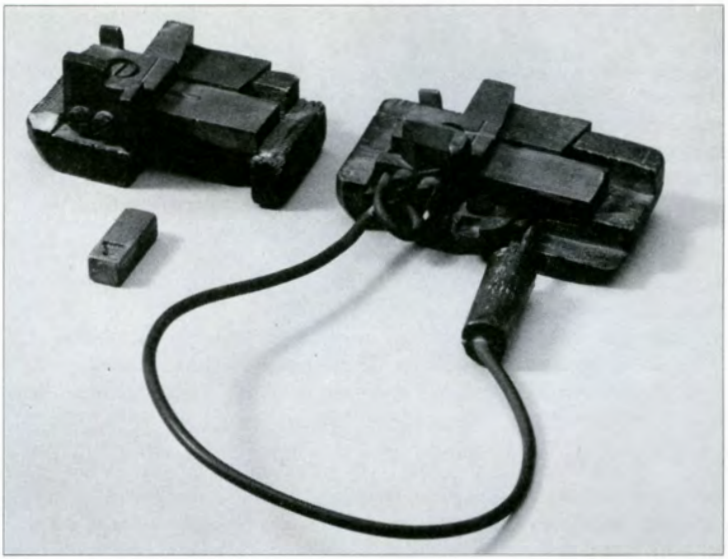

11. Stilgjutningsinstrumentet delat i sina två halvor med matrisen framför t.v.

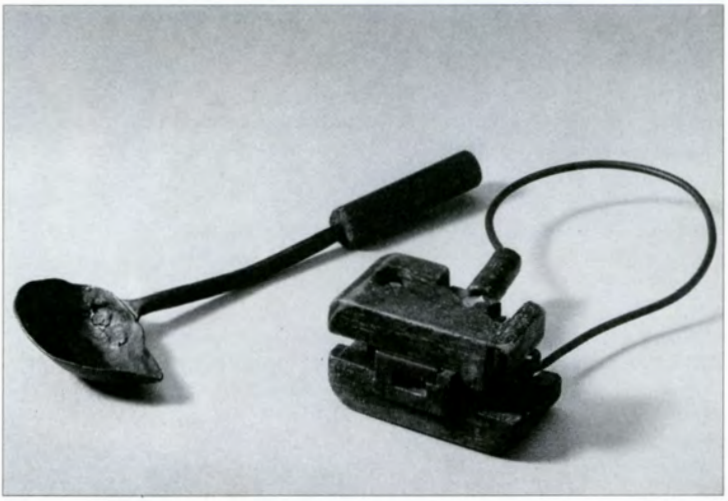

12. Stilgjutningsinstrumentet med gjuthålet vänt framåt och skopan för gjutmetallen.

13.
Arbetsbord för stilgjutning för hand med instrument som på bild 10-12. Bordet är av gjutjärn och sannolikt importerat av Fredrik Berling när han etablerade sitt stilgjuteri på 1830-talet. Vid bordet kunde samtidigt flera stilgjutare arbeta kring grytan för stilmetall som eldades med kol i den lilla ugnen på sidan. På degeln skåror för skopor. Under bordet skyddsplåtar till skydd mot hettan och smält metall. Ugnen och grytan ventilerades genom det stora hålet upptill på ugnen. Bordet är det enda i sitt slag, som bevarats i Sverige.

14.
Detalj av stilgjutningsmaskinen på bild 15.
T.v. synes hur en matris med gravyr av ett versalt M spänts fast i den rörliga, svängbara halvan av gjutinstrumentet. Gravyren skall föras dikt mot det fyrkantiga svarta hålet t.h. genom vilket smält metall från grytan bakom trycks in i matrisens gravyr.

15.
En av de två äldsta stilgjutningsmaskinerna som bevarats i Sverige. Den är en av de tidigast konstruerade och torde ha importerats av Berling vid 1800-talets mitt. Jfr. bild 5.

16.
Bestötbord. Mellan de rörliga skivorna 3 och 6 klämmes typraden med foten uppåt och hyvlas ned till avsedd typhöjd. Efter Fournier Manuel typographique, 1764.

17.
Bestötbord av 1700-talsmodell, jfr. bild 16. I Berlingssamlingen på Kulturen. Enda bevarade exemplaret i Sverige från denna tid (sannolikt 1830-talet).

18.
Ränn- eller fothyvlar, t.v. 1700-talsmodell, t.h. från 1800-talet.
I Berlingssamlingen på Kulturen.

19.
Omslag till stilprov från Berlings Stilgjuteri 1838. Stilprovet visar Fredrik Berlings nyimporterade moderna typsnitt från 1830-talets främsta stilgjuterier vars namn pryder titelsidans ram. Format 180 x 220 mm.

20.
Karl-Erik Forsbergs Berlingantikva. Ur stilprov från Berlings 1955.

13

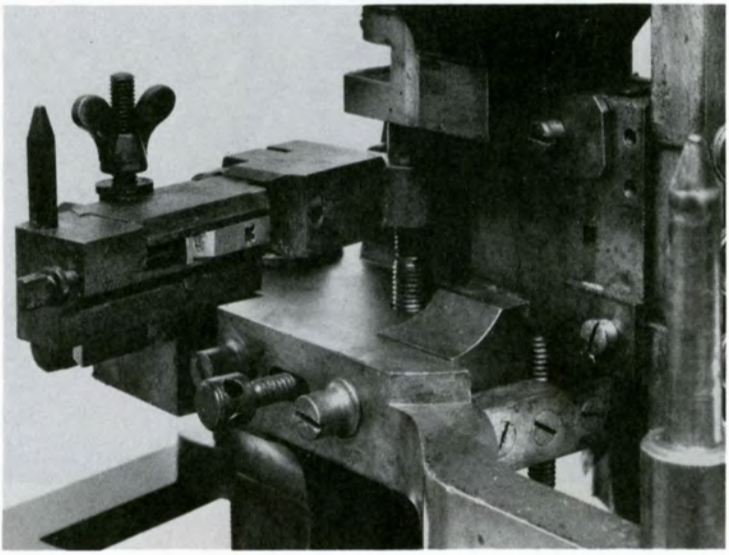

14

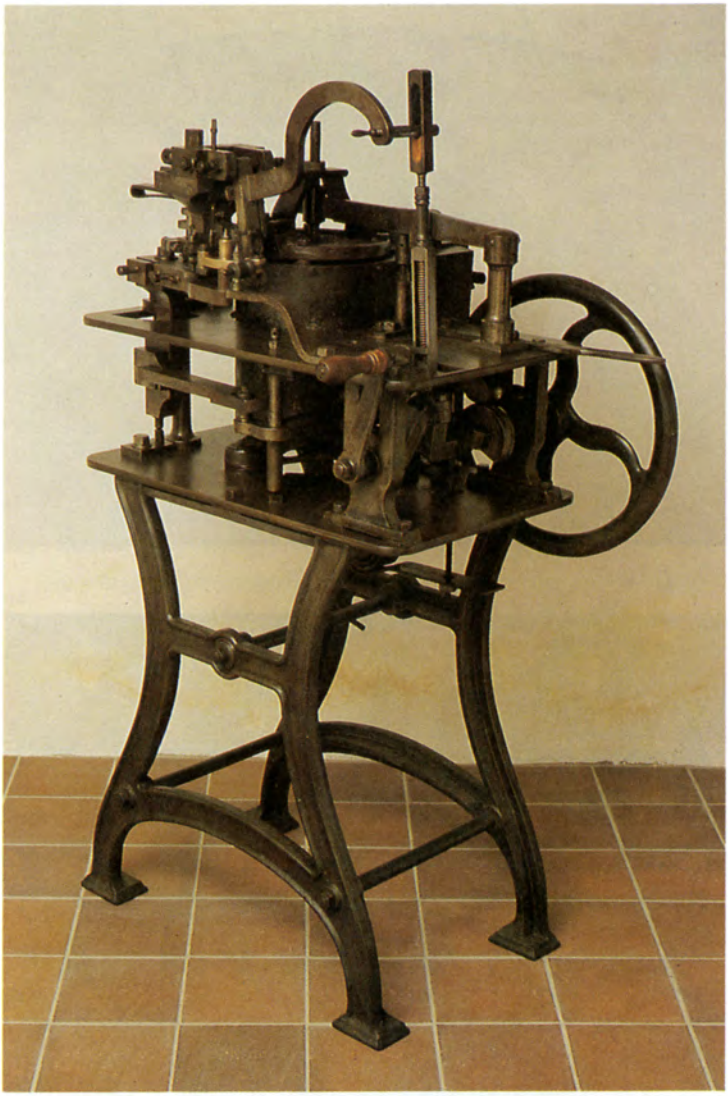

15

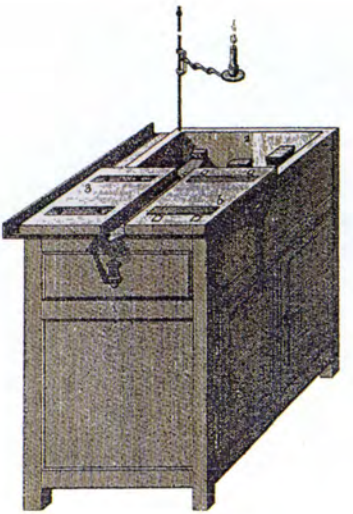

16

17

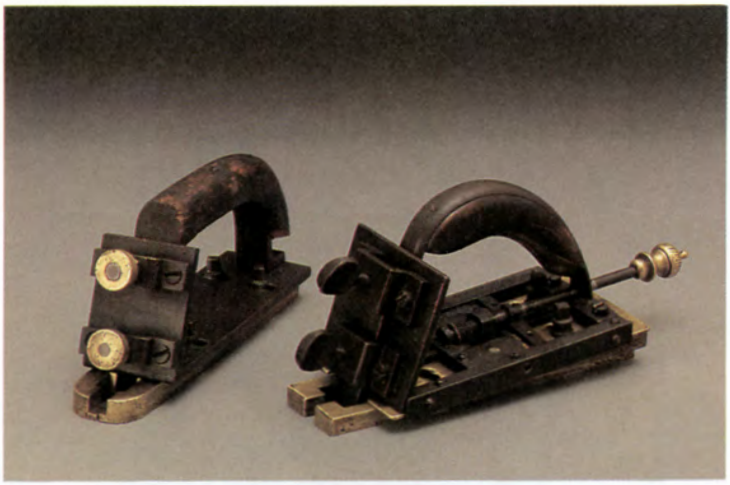

18

HAAS.
LOBINGER.
BREITKOPF.
THOROWGOOD.
VIBERT.
FIGGINS.
FINARD.
CASLON.
DIDOT.
LIVERMOORE.
BODONI.
HAENEL.
WALBAUM.
TAUCHITZ.
Stil-Prof
FRÅN
FREDRIK BERLINGS
STILGJUTERI I LUND.
LUND,
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET.
1838.

19

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ

ÅÄÖ ÆŒ AÈI AÉI ÊËÜÇ

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzåäö

æœfiflff áéíóú àèìòù âêîôû ëïüç .,-:;!?«»()'[]*†§–&

1234567890 1234567890

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXY

ZÅÄÖ ÆŒ AÉI AÈI ÊËÜÇ

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzåäö

æœfiflff áéíóú àèìòù âêîôû ëïüç .,-:;!?«»()'[]†§–&*

1234567890 1234567890

KAPITÄLER 6 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 7 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 8 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 9 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 10 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 11 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

KAPITÄLER 12 P. ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÅÄÖØ

BERLINGSKA STILGJUTERIET · LUND

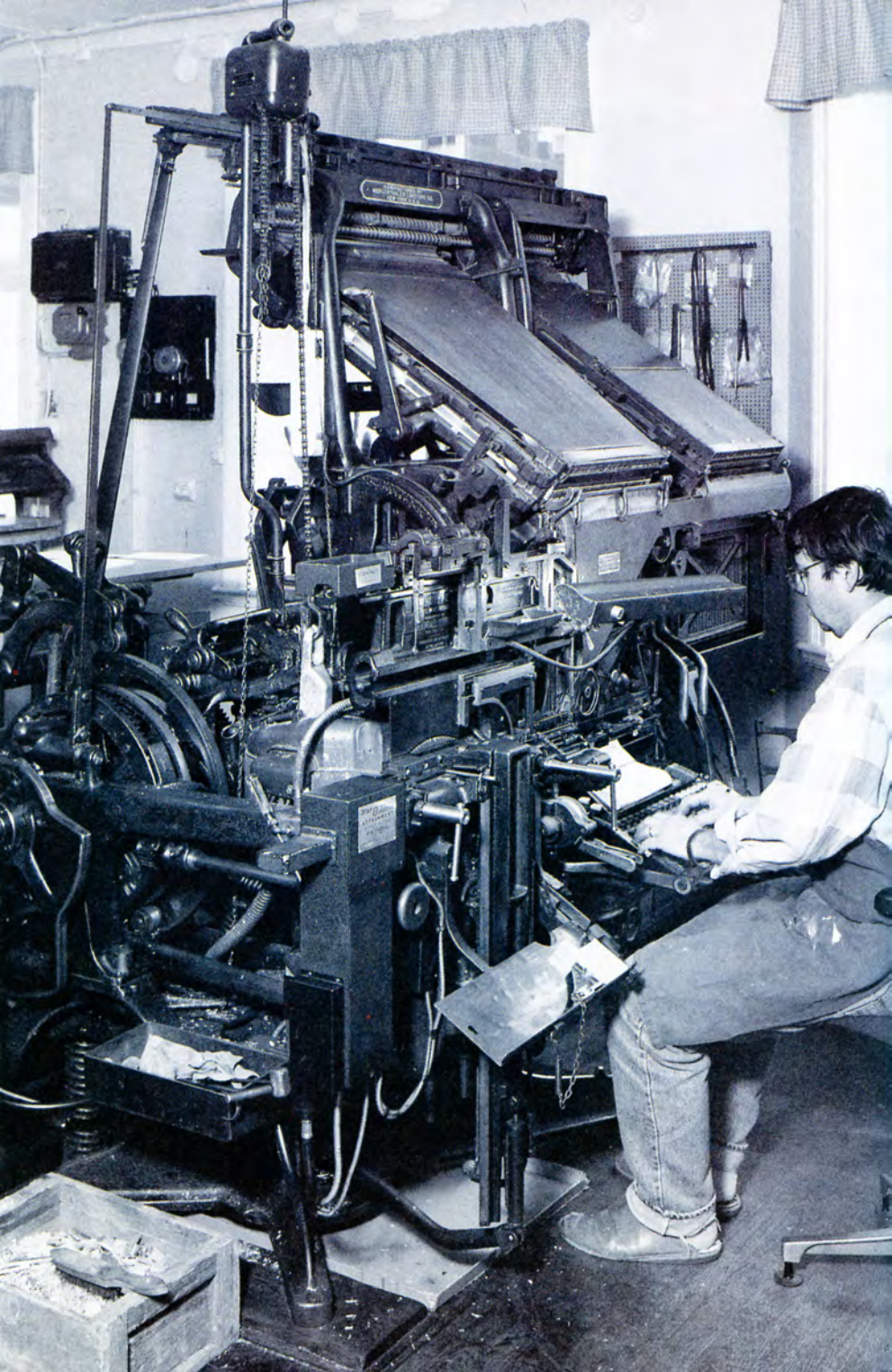

Sättmaskinen

Under 1800-talet ökade behovet kraftigt av trycksaker av alla slag, inte minst böcker och tidningar. Då blev handsättningen, där sättaren plockade de lösa typerna en efter en till rader i vinkelhaken, en flaskhals i den grafiska produktionen. Man började utexperimentera mekaniska hjälpmedel för att snabbare framställa trycksats. Den gemensamma principen för maskinsättning blev att sättaren genom ett tangentbord kunde få typer eller matriser ur ett magasin att sammanföras till rader. De tidigaste konstruktionerna hade magasin med färdiga trycktyper, som lösgjordes och sammanfördes till rader, när man slog an bokstavstangenter på en klaviatur.

I slutet av 1800-talet kom maskiner, som arbetade med magasin med matriser och gjöt lösa typer eller hela rader. Den första radgjutande sättmaskinen konstruerades i USA 1886 av Ottmar Mergenthaler och kallades Linotype. Drygt tio år senare infördes en maskin i Sverige av Svenska Dagbladet, och snart rasslade de överallt. De första sättmaskinerna i Lund, 2 st. Typograph, sattes upp på Berlings 1905. Sättmekanismens skrivmaskinsliknande tangentbord får lösa teckenmatriser att samlas till rader. Smält bly pressas mot matrisraden, och en typrad gjuts i ett stycke. Sättaren kan skriva texten kontinuerligt, medan avläggningsmekanismen återför matriserna till deras fack. De radgjutande sättmaski-

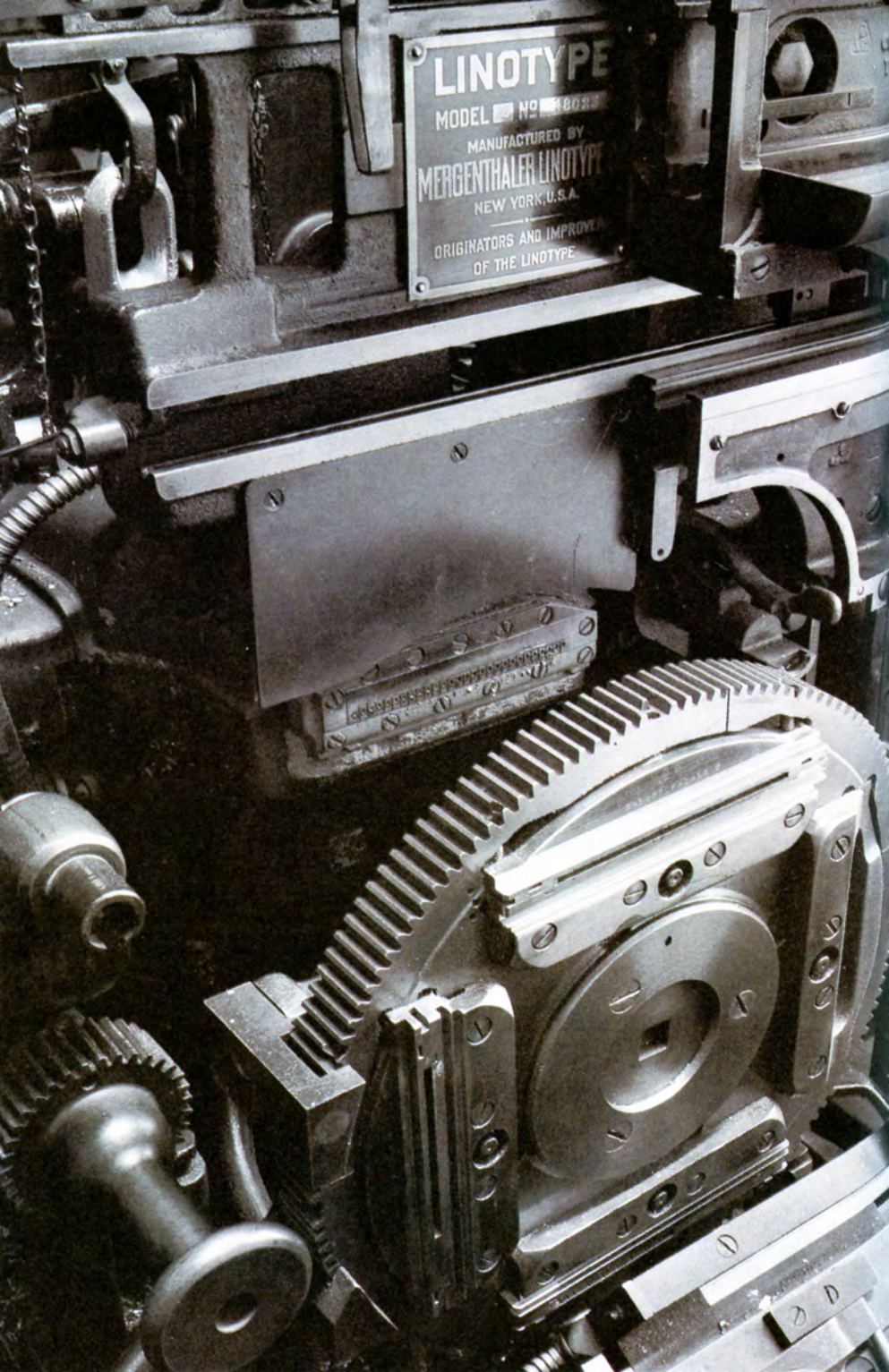
LINOTYPE
MODEL
MANUFACTURED BY
MERGENTHALER LINOTYPE
NEW YORK, U.S.A.
ORIGINATORS AND IMPROVERS
OF THE LINOTYPE

nerna användes framför allt till löpande text för böcker och tidningar; hastigheten kunde vara omkring 8000 tecken i timmen.

För finare tryck föredrog en del tryckerier det typgjutande sättmaskinsystemet Monotype, som uppfanns av amerikanen Tolbert Lanston på 1890-talet. Det består av två enheter. Med skrivmaskinen stansas texten in som hålkombinationer på en bred pappersrulle. Hålremsan överförs till en särskild gjutmaskin och styr där en ram med gjutmatriser för separata blytyper.

Kring 1960 började maskinsättning ersättas av fotosättning. Fotosättmaskinen byggde tidigast på en vanlig sättmaskin, men metallmatriserna och gjutningen hade utbytts mot filmer eller glasskivor med en uppsättning bokstavstecken, som genom belysning kunde exponeras på papper. Nu försvann den tunga hanteringen av tonvis med metallstil. Optomekaniska fotosättmaskiner ersattes snart av textinskrivning på magnetband, som styrde teckenexponering från trumlagrade fonter på papper eller film. På 1970-talet kom de datorstyrda CRT-sättmaskinerna, där typsnitt och grafiska parametrar lagras digitalt och tecknen genereras elektroniskt för exponering med katodstrålerör. I nutida grafisk teknik har den traditionella sättmaskinen ersatts av en helt datoriserad, integrerad text- och bildbehandling, där hela sidor färdiggörs på bildskärm och omvandlas till en punktbild, som med laser kan reproduceras direkt på tryckformen.

PER S RIDDERSTAD

Bild sidan 126. Sättmaskin Linotype i arbete vid Bloms boktryckeri i Lund 1995, med Mikael Cinthio vid tangentbordet.

Bild sidan 128. Sättmaskinens gjutapparat med rader av munstycken varigenom det smälta blyet pressas mot matrisraden. Ovanför syns firmamärket med uppfinnaren Ottmar Mergenthalers namn.

Typograferna i Lund vid sekelskiftet

Den 12 mars 1892 hölls en livlig, ja stundom hätsk debatt i Lunds Typografklubb om dess verksamhet. Klubben hade bildats nio år tidigare med det dubbla syftet att vara till både nytta och nöje för medlemmarna. Efterhand hade emellertid den senare målsättningen kommit att dominera, och det var den utvecklingen som nu diskuterades. En anledning till att diskussionen kom till stånd var att några typografer i Lund bildat en annan förening, Lunds Typografiska förening, som var ansluten till Svenska Typografförbundet och därmed fokuserade mer på den fackliga nyttan av organisering än vad klubben gjorde. Förslag om att klubben skulle uppgå i föreningen föll dock vid voteringen, men föll gjorde också klubben. Mötet denna marsdag år 1892 var det sista som redovisas i klubbens protokollsbok.

Typografiska föreningen kom däremot att leva vidare, även om det dröjde några år innan det egentliga fackliga genombrottet kunde ske i Lund. Men redan 1893 ökade intensiteten i den fackliga kampen bland lundatyperna. Typografförbundets landsomfattande kampanj för ett kollektivavtal hade då nått Skåne, och i Lund ville man från ledningarna för Berlings och Håkan Ohlssons inte vara med om några sådana nymodigheter. Det var i det sammanhanget som boktryckare Ohlsson till Typografförbundets liberala talesman L. A. Mårtensson ställde frågan:

»Va' har harrn me' mina arbetare å göra?«

På det andra tryckeriet, det anrika men några år tidigare till aktiebolag omvandlade Berlingska Stilgjuteriet och Boktryckeriet, var typograferna mer kampvilliga än konstförvanterna på Håkan Ohlssons. De kallade sig inte ens längre konstförvanter, men så arbetade de inte heller på en gammalmodig liten »bix« utan på ett modernt företag, »starkt upplyst av sin elektriska belysning«. Mårtensson kunde t.o.m. rapportera att »ångvisslan manade till arbete« varje morgon. Men denna morgon infann sig »icke en enda (typograf) i vare sig sätteri eller tryckeri«. 49 typografer strejkade i Lund, men snart hade disponent Edgren på Berlingska givit efter för de fackliga kraven, medan den patriarkale Håkan Ohlsson höll ut i en dryg vecka. Med eller mot sin vilja hade även konstförvanterna på det ohlssonska tryckeriet dragits in i den första strejken bland svenska typografer. Kollektivavtal ingicks och typograferna i Lund hade fått sin fackliga genombrott.

Enighet och solidaritet är centrala ingredienser i den fackliga kampen. Sådana principer är det lätt att tala om men inte alltid lika lätt att fullfölja. Det krävs stort engagemang bland de inblandade, ofta uppoffringar av enskilda och av kollektiv. Men man kan också befrämja enighet och solidaritet genom att förena de principer som några lundatypografer gjorde till sina, när de bildade typografklubben 1883 - Nytta och Nöje. Kortspel och toddydrickning, som var vanliga inslag i klubbens verksamhet, kunde förvisso öka kamratskapen, men de kunde också rikta intresset bort från den fackliga kampen. Utflykter i naturen, som lundatyperna gjorde med jämna mellanrum, kunde kanske ge merutrymme åt samtal kring arbetet och förhållandena på de olika arbetsplatserna. De berättelser som resande kolleger förde med sig till Lund från andra orter i Sverige, och ibland också från utlandet, bidrog ytterligare till att skapa gemenskap inom kå-

ren och till att reflektera över förhållandena i Lund. Läsning av Svensk Typograftidning var ytterligare en källa för information och kunskap och för nya samtalsämnen. Även roliga historier om och av olika typer i Lund och från andra håll, t.ex. de resande typerna Riksgreven och Älgen, ingår i ett sådant sammanhang. Och även teater kunde verka mobiliserande i den fackliga kampen.

TARIFFEN KOMMER

I Lunds Typografiska förenings arkiv finns ett handskrivet manuskript till pjäsen »Tariffen kommer. Typografisk tidsbild från 1890-talet i två akter«. Manuskriptet är författat någon gång mellan 1893 och 1898. Handlingen är inte helt autentisk från Lund, utan den utspelas i »i en svensk landsortsstad i närvarande tid«. Men den har lundatypografernas strejk 1893 som utgångspunkt. Författaren låter således den resande kollegan Petter Tenakel framföra en strejkvisa med udden riktad mot boktryckaren Håkan Ohlsson och disponent Edgren på det stora aktiebolaget Berlings:

»Hos Håkan i Lund man nu strejkar som bäst
Fast Håkan begagnar Guds ord som en präst
Så får han nog lära - tro ni bara mej
Här nere på jorden - singdudelandej

På Berlingskan var man så stolt och bekväm
Att giva ett svar var man alltför förnäm
Men när så arbetarna morskade sej
Då fick direktören singdudelandej«

I pjäsen finns alla typer av typografer representerade, såväl de engagerade fackliga aktivisterna som den inställsamme kollegan, som gärna skulle se kvinnliga strejkbrytare som sina arbetskamrater istället för de fackliga aktivisterna. Men pjäs-

författaren låter inte några sådana strejkbrytare taga plats på scenen, utan istället får herr principalen Klippkvist veta att alla kvinnliga typografer är medlemmar i förbundet och därmed solidariska med de strejkande männen. Här fanns en realism i detta genom att de båda kvinnliga sätterskorna i Lund verkligen var organiserade i Typografförbundet. Tveksamma kolleger i Lund övertygades kanske till slut om att delta i den fackliga solidariteten av en episod som Petter Tenakel framför i pjäsen. Den handlade om de strejkbrytare som de strejkande typograferna i en konflikt vid tryckerierna i Kristiania avbrutit alla kontakter med. De hade fått dra sig fram längs landsvägen eftersom ingen fackligt organiserad typograf ville arbeta sida vid sida med dem. Kanske det självmord som en av strejkbrytarna begick fick eventuellt tveksamma typografer i Lund att solidarisera sig med sina fackligt organiserade kolleger? Under alla omständigheter blev konflikten i Lund framgångsrik för de strejkande, och det definitiva genombrottet för facklig verksamhet hade inträffat bland typograferna i Lund. Det var dock ingen rak och oproblematisk väg dit. Det framgår av typografernas diskussioner om anskaffandet av fana och deltagandet i den socialistiska arbetarrörelsens förstamajdemonstrationer.

DEN VITA FANAN

Förslag och beslut om en fana hos lundatypograferna härrör från efterdyningarna till den framgångsrika strejken 1893. På nyåret 1894 ansågs en fana »både modernare och bättre« än ett standar, och man beslutade med 11 röster mot 9 att införskaffa en röd fana. Diskussionen om fanans färg är inte bara uttryck för olika estetiska sinnelag hos de fackligt organiserade f.d. konstförvanterna utan hade i högsta grad en djupare symbolisk betydelse. Den vita färgen stod för liberalismen och den röda för socialismen, och striden om färgen på fanan illustrerar motsättningarna mellan liberaler och

En del av personalen på gården utanför Berlings boktryckeri omkring 1900. Kvinnorna är troligen iläggare, de som matade in pappersarken som skulle tryckas. Fotografiet på sidan 136-137: Typograferna med sin första fana i Folkets Park 1901.

socialister bland typograferna vid den här tiden. Den röda färgens seger i omröstningen var heller inte starkare än att typograferna till slut valde den vita färgen.

Först på vårvintern 1897 var lundatypograferna verkligen beredda att skrida till handling och införskaffa en fana. Det gamla beslutet om en röd fana gällde inte längre men frågan om fanans färg var fortfarande viktig. »Diskussionen var snart i full gång«, skrev protokollföraren, och frågan fick bordläggas, eftersom »en del af medlemmarne ej ville bisträcka till fanan om den blef röd, andra ej om den blef hvit och en tredje åter derför att den blef blå«. Beslut fattades på nästkommande möte, och med 24 röster mot 2 beslutade man om att skaffa en vit fana, trots ett påpekande om att »alla andra fackföreningar skaffade sig röda fanor«. Typo-

graferna höll sig nog ännu, trots allt, för lite förmer än andra arbetare. Striden om fanan visar att lundatypograferna på 1890-talet befann sig i en brytningstid utan någon entydig identitet. De köpte fana istället för standar och de avvisade förslaget om blå färg på fanan. Båda besluten markerar uppbrottet från hantverkartraditionen. Konstförvanterna hade varit hantverkare men typograferna var det inte. De var arbetare, även om de utgjorde en del av den s.k. arbetararistokratin. Men de anslöt sig likväl ännu 1897 inte till den socialistiska arbetarrörelsen utan markerade med valet av den vita färgen på fanan anslutning till den liberala (arbetar)-rörelsen. Även i diskussionerna om deltagande i förstamajdemonstrationerna framgår detta tydligt.

FÖRSTAMAJDEMONSTRATIONER I LUND

Liksom den röda färgen på den socialistiska arbetarrörelsens fanor tillkom förstamajdemonstrationerna efter beslut inom den nystartade Andra internationalen. År 1890 genomfördes de första förstamajdemonstrationerna i stora delar av den industrialiserade delen av världen för att högtidlighålla dödsskjutningarna av demonstrerande arbetare på Haymarket i Chicago 1886 och för att manifestera arbetarrörelsens krav på demokrati och social rättvisa. Så även i Lund, där ingen mindre än LO:s första ordförande Fredrik Sterky premiärtalade.

Bland typograferna i Lund beslutade man deltaga i denna demonstration, trots att huvudkravet om 8 timmars arbetsdag tycktes många typografer alldeles för orealistiskt. 3000 lundabor manifesterade sin sympati för arbetarrörelsens mål, och typografen Gustav Hultgren föredrog sin egenhändigt komponerade dikt *Till arbetets ära.* Något större engagemang tycks det dock inte ha varit bland stadens typografer för denna offentliga manifestation. En kollega sade till och med rent ut att han avsåg att delta endast om första maj

Typografiska Förening

betraktades som en extra »hvilodag«. Något formellt deltagande i förstamajdemonstrationerna protokollfördes heller inte förrän 1896, då de föregående årens erfarenheter, enligt föreningens ordförande A.F. Lundberg, »varit allt annat än uppmuntrande«. Ännu 1897 besvarade man »med ett övervägande nej« frågan om man skulle delta som kår i demonstrationen.

Först 1898 uttrycktes en allmän mening om att man skulle delta i förstamajdemonstrationerna, och det årets deltagande markerar ett genombrott för typografernas deltagande i den socialistiska arbetarrörelsens offentliga manifestationer på första maj. Det var samma år som den andra för typograferna framgångsrika strejken på Håkan Ohlssons boktryckeri genomfördes, och det var samma år som man hade en egen fana att delta med i manifestationen och, slutligen, året för det fackliga genombrottet för typograferna i Lund. Deras fana var förvisso vit, men typograferna var på väg att medverka i skapandet av den framväxande arbetarklassen och den socialistiska arbetarrörelsen i Lund. Principalernas motstånd mot typografernas rätt att fackligt organisera sig och mot kollektivavtal bidrog i hög grad till dessa ställningstaganden. Typograferna kom i själva verket att för lång tid framöver spela en dominerande roll för arbetarrörelsens växande makt i Lund. De var drivande inför och under den tre dagar långa storstrejken till förmån för allmän och lika rösträtt 1902 och de var lika drivande inför den fackliga storstrejk, som proklamerades som svar på Svenska arbetsgivareföreningens lockout 1909. Ingen av dessa aktioner var förvisso särskilt framgångsrik, men efter att ha återhämtat sig från nederlaget i den sistnämnda konflikten intog typograferna snart åter en ledande roll inom lundensisk arbetarrörelse.

LARS OLSSON

Avlatsbrevet - den första blanketten

Alla minns vi avlatskrämaren Tetzel, vars framgångsrika verksamhet blev den yttre anledningen till att Luther spikade upp sina 95 teser på Slottskyrkans port i Wittenberg den 31 oktober 1517 - den lutherska reformationens början. Det var knappast en tillfällighet att just Tetzel kom att utlösa kritiken mot avlatshandeln. Han tycks ha varit en av de mest energiska aktörerna i denna märkliga hantering, med en marknadsföring som vi, milt uttryckt, skulle beteckna som grovt populistisk. »När myntets klang i kistan hörs, till himlen själen genast förs«, säger Tetzel, i svensk översättning, på ett samtida satiriskt flygblad. Hans uppdrag ter sig i våra ögon som ett av de mera betänkliga i sitt slag. Kommissionen gällde att samla pengar till Peterskyrkan i Rom och ärkebiskopen av Mainz hade ett avtal med påven om att få tillgodogöra sig hälften av avlatsintäkterna från Nordtyskland. Även detta skulle tillfalla påven som betalning för tre biskopsdömen, som ärkebiskopen fått. Betalningen hade förskotterats av bankirfirman Fugger i Augsburg, som således inkasserade ärkebiskopens andel av intäkterna.

Från början var avlatshandeln alls inte något geschäft. Avlaten innebar endast befrielse från de s.k. timliga straffen, som syndaren ådömts som bot sedan han biktat sig och fått Guds förlåtelse. I stället för den ålagda botgöringen kunde

Universis Cristifidelibus presentes litteras inspecturis Paulinus Chappe Consiliarius Ambasiator et procurator generalis Serenissimi Regis Cypri in hac parte Salutem in domino Cum Sanctissimus in christo pater et dominus noster dominus Nicolaus divina providentia papa quintus afflictioni Regni Cypri misericorditer compatiens contra perfidissimos crucis christi hostes Theucros et Saracenos gratis concessit omnibus christifidelibus ubilibet constitutis ipsos per aspersionem sanguinis domini nostri ihesu christi pie exhortando qui infra triennium a prima die Maij Anni domini Mcccclij incipiendum pro defensione catholice fidei et regni predicti de facultatibus suis magis vel minus prout ipsorum videbitur conscientijs procuratoribus vel nuncijs substitutis pie erogaverint ut confessores ydonei seculares vel regulares per ipsos eligendi confessionibus eorum auditis pro commissis etiam sedi apostolice reservatis excessibus criminibus atque delictis quantumcumque gravibus pro una vice tantum debitam absolutionem impendere et penitentiam salutarem iniungere Necnon si id humiliter petierint ipsos a quibuscumque excommunicationum suspensionum et interdicti alijsque sententijs censuris et penis ecclesiasticis a iure vel ab homine promulgatis quibus forsan innodati existunt absolvere. Iniuncta pro modo culpe penitentia salutari vel alijs que de iure fuerit iniungenda ac eis vere penitentibus et confessis. vel si forsan propter amissionem loquele confiteri non poterint signa contritionis ostendendo plenissimam omnium peccatorum suorum de quibus ore confessi et corde contriti fuerint Indulgentiam ac plenariam remissionem semel in vita et semel in mortis articulo ipsis auctoritate apostolica concedere valeant. Satisfactione per eos facta si supervixerint aut per eorum heredes si tunc transierint. Sic tamen quod post indultum concessum per unum annum singulis sextis ferijs vel quadam alia die ieiunent. legittimo impedimento ecclesie precepto regulari observantia penitentia iniuncta voto vel alias non obstantibus. Et ipsis impeditis in dicto anno vel eius parte. anno sequenti vel alias quam primum poterint ieiunabunt. Et si in aliquo annorum vel eorum parte dictum ieiunium commode adimplere nequiverint Confessor ad id electus in alia commutare poterit caritatis opera que ipsi facere etiam teneantur Dummodo tamen ex confidentia remissionis huiusmodi quod absit peccare non presumant alioquin dicta concessio quo ad plenariam remissionem in mortis articulo et remissio quo ad peccata ex confidentia ut promittitur commissa nullius sint roboris vel momenti Et quia devoti ... iuxta dictum indultum de facultatibus suis pie erogaverunt merito huiusmodi indulgentijs gaudere debent. In veritatis testimonium sigillum ad hoc ordinatum presentibus litteris testimonialibus est appensum Datum ... Anno domini Mcccclquinto die vero ... mensis ...

Forma plenissime absolutionis et remissionis in vita

Misereatur tui etc. Dominus noster ihesus christus per suam sanctissimam et piissimam misericordiam te absolvat Et auctoritate ipsius beatorumque petri et pauli apostolorum eius ac auctoritate apostolica michi commissa et tibi concessa Ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis contritis confessis et oblitis Etiam ab omnibus casibus excessibus criminibus atque delictis quantumcumque gravibus sedi apostolice reservatis Necnon a quibuscumque excommunicationum suspensionum et interdicti Alijsque sententijs censuris et penis ecclesiasticis a iure vel ab homine promulgatis si quas incurristi dando tibi plenissimam omnium peccatorum tuorum indulgentiam et remissionem Inquantum claves sancte matris ecclesie in hac parte se extendunt. In nomine patris et filij et spiritus sancti Amen.

Forma plenarie remissionis in mortis articulo

Misereatur tui etc. Dominus noster ut supra Ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis contritis confessis et oblitis restituendo te unitati fidelium et sacramentis ecclesie Remittendo tibi penas purgatorij quas propter culpas et offensas incurristi dando tibi plenariam omnium peccatorum tuorum remissionem. Inquantum claves sancte matris ecclesie in hac parte se extendunt. In nomine patris et filij et spiritus sancti Amen.

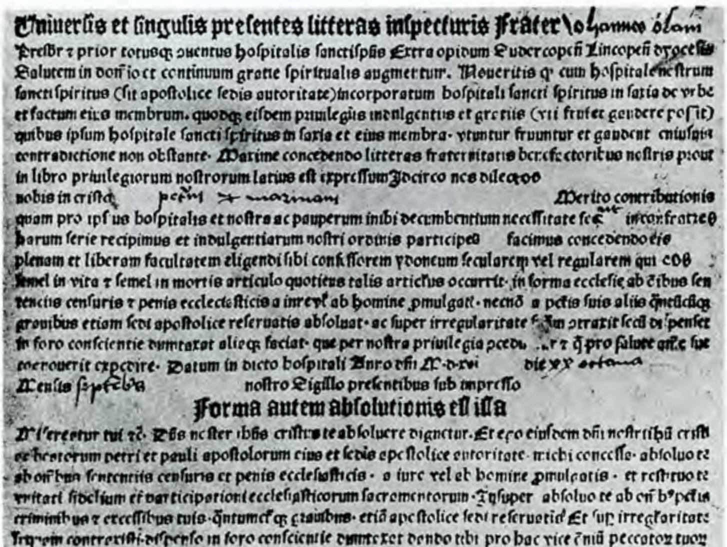

Universis et singulis presentes litteras inspecturis Frater Iohannes olavi Presbr et prior totusque conventus hospitalis sancti spiritus Extra opidum Sudercopensi Lincopensi dyocesis Salutem in domino et continuum gratie spiritualis augmentum. Noveritis quod cum hospitale nostrum sancti spiritus (sit apostolice sedis autoritate) incorporatum hospitali sancti spiritus in saxia de urbe et factum eius membrum. quodque eisdem privilegijs indulgentijs et gratijs (uti frui et gaudere possit) quibus ipsum hospitale sancti spiritus in saxia et eius membra. utuntur fruuntur et gaudent cuiuslibet contradictione non obstante. Maxime concedendo litteras fraternitatis benefactoribus nostris prout in libro privilegiorum nostrorum latius est expressum Idcirco nos dilectos nobis in cristo petrum et marinam Merito contributionis quam pro ipsius hospitalis et nostra ac pauperum inibi decumbentium necessitate fecerunt in confratres harum serie recipimus et indulgentiarum nostri ordinis participes facimus concedendo eis plenam et liberam facultatem eligendi sibi confessorem ydoneum secularem vel regularem qui eos semel in vita et semel in mortis articulo quotiens talis articulus occurrit. in forma ecclesie ab omnibus sententiis censuris et penis ecclesiasticis a iure vel ab homine promulgatis. necnon a peccatis suis aliis quantumcumque gravibus etiam sedi apostolice reservatis absolvat. ac super irregularitate ... contraxit secum dispenset in foro conscientie dumtaxat aliaque faciat. que per nostra privilegia conceduntur et que pro salute anime sue noverit expedire. Datum in dicto hospitali Anno domini M.d.xvi die xx octava Mensis septembris nostro Sigillo presentibus sub impresso

Forma autem absolutionis est ista

Misereatur tui etc. Dominus noster ihesus cristus te absolvere dignetur. Et ego eiusdem domini nostri ihesu cristi et beatorum petri et pauli apostolorum eius et sedis apostolice autoritate michi concessa. absolvo te ab omnibus sententiis censuris et penis ecclesiasticis. a iure vel ab homine promulgatis. et restituo te unitati fidelium et participationi ecclesiasticorum sacramentorum. Insuper absolvo te ab omnibus peccatis criminibus et excessibus tuis. quantumcumque gravibus. etiam apostolice sedi reservatis Et super irregularitate si quam contraxisti. dispenso in foro conscientie dumtaxat dando tibi pro hac vice omnium peccatorum tuorum plenariam remissionem. penas pro illis debitas relaxando. In nomine patris et filii et spiritussancti Amen

man då få uträtta olika fromma gärningar, skänka allmosor eller betala pengar till angelägna ändamål, som klosterbyggen eller korståg. Men efterhand utvidgades innebörden av avlaten samtidigt som villkoren för mottagaren förenklades och mot slutet av medeltiden urartade det hela närmast till ett slags affärsverksamhet.

Handeln bedrevs också i allt större skala. När exempelvis avlatskommissionären Antonius Masth anlände till Sverige 1488 medförde han 20 000 biktbrev. Formulären, som tidigare varit handskrivna, var redan vid denna tid tryckta »blanketter«. Bland de allra tidigaste tryckalster som, förutom den 42-radiga Bibeln, kan knytas till Johan Gutenbergs boktryckarverksamhet, var också ett avlatsbrev. Förgrundsplatsen delas med en utgåva av dåtidens latinska grammatik, en s.k. donat, en spådomsbok och en åderlåtnings- och lavemangskalender. Som tryckt formulär, blankett, i bemärkelsen av tryckt handling med plats att fylla i tillämpliga namn och data är avlatsbrevet först i världen.

N.N.

Överst sidan 140.
Avlatsbrev tryckt av Johan Gutenberg i Mainz 1455. Gutenberg Museum, Mainz.

Nederst sidan 140.
Avlatsbrev, s.k. delaktighetsbrev, tryckt av Paul Grijs i Uppsala omkr 1515.
Efter Colijn, Svensk Typografisk Atlas, 1952.

Stuga i Skåne med läsande man på sängen. Lavering av Kilian Zoll omkr 1850. Kulturen KM 8.224.

Katekesen som folkbok

I KYRKANS HISTORIA i äldsta tid utgjorde Trosbekännelsen och Fader vår den grundläggande kristna undervisningen. De tio Budorden tillkom under medeltiden som ett viktigt inslag i biktinstitutionen. Tron, Fader vår och Budorden blev den triolog som utvecklades. Under 1500-talets lutherska reformation ändrades perspektivet: de Tio B udorden, Tron och Fader vår blev grundkonceptet för vad en kristen behövde veta. Först måste man enligt Luther lära känna sin sjukdom. Detta sker genom Guds bud. Därefter skall man finna läkemedlet. Detta finns i tron. Sedan skall man finna läkedom. Detta sker genom bönen.

Genom denna nyorientering fick begreppet »katekes« en ny innebörd. Själva termen katekes betyder undervisning. Tidigt syftade detta i den gamla kyrkans tid på själva undervisningen, som föregick eller följde på dopet. Termen syftade alltså på det lärostoff som behövde läras in. Med boktryckarkonstens framväxt och i samband med reformationen kom begreppet katekes också att beteckna själva boken som förmedlade undervisningen.

Också i Sverige blev *Luthers Lilla Katekes* 1529 normbildande. Den var en Handbok (»Enchiridion«) i kristen fostran och kunde användas av både präster i deras undervisning och av husfadern i hemmen för uppfostran av barn och husfolk. Luthers Lilla katekes var från början alltså inte

tänkt som en skolbok. Som ett komplement utgav Luther också 1529 sin *Stora Katekes* som vände sig framför allt till prästerna. Lilla Katekesen var uppställd i korta frågor och svar. Den Stora fick däremot en mer predikopräglad utformning. Dessa båda katekeser kom att infogas i de lutherska bekännelseskrifterna, sammanställda i *Konkordieboken* 1580. Böckerna fick alltså bekännelsekaraktär.

Liksom på andra håll i Europa fanns också i Sverige under medeltiden en tradition att lära ut åtminstone ett minimum av innehållet i den kristna tron i form av Tron, Fader vår och Budorden. I och med att den lutherska reformationen spred sig i Sverige under 1500-talet kom ett behov av att också föra in den lutherska katekestraditionen. Man vet inte exakt när Luthers *Lilla Katekes* översattes till svenska. Troligen har det skett på 1540-talet, eftersom det då finns många hänvisningar till tillfällen när katekesen skulle användas. Så skulle till exempel i gudstjänsten varje söndag ett stycke ur katekesen läsas upp och förklaras. Särskilt tänkte man då på de unga.

I 1571 års kyrkoordning finns noggranna anvisningar om katekesens ställning och bruk. Prästerna skulle i sin predikan anknyta till någon artikel i katekesen och särskilda katekespredikningar skulle hållas i advent och fastan. Katekesen blev en god och kort sammanfattning av det kristna trosinnehållet. Det bästa hade naturligtvis varit om folket haft tillgång till hela Bibeln. Men läskunnigheten var ännu dåligt utvecklad och Bibeln, som utkom på svenska 1541, var en mycket stor kapitalinvestering. För vanligt folk var det helt otänkbart att köpa en bibel. Först på 1800-talet blev bibeln en folkbok. Helbibeln fanns därför länge enbart i kyrkorna. Katekes och psalmbok utgjorde därför tillsammans för folket vid sidan av andaktslitteraturen - postillorna - de böcker man hämtade kristen kunskap ur. Just det förhållandet att Lilla katekesen ingick i psalmboken gjorde den till var mans

egendom. Den blev »kärnan och märgen« av Bibeln själv, eller »den lille och gemene mans biblia«.

1600-talet är en stor undervisningsperiod i det svenska samhället. Här börjar nu katekesen få en ny roll. Det var nu som katekesen förvandlades till en lärobok. Genom olika förhörsinstitut kontrollerade kyrkan sedan hur folket bedrivit *Cathecismi Övning*, som den allmänna termen uttryckte saken. Genom 1686 års Kyrkolag påbjöds husförhören. Dessa blev med tiden en av många fruktad stund för kontroll av memorerad kunskap just av Lilla katekesen. Prästerna började upprätta särskilda förteckningar med uppgifter om församlingsbornas namn, boplats, ålder och kristendomskunskap, s.k. katekismi- eller husförhörslängder. Här fördes in uppgifter om kunskaper just i Lilla katekesen. Dessa längder blev sedan grundvalen till det svenska folkbokföringsregistret. Det blev alltmer så, att förhöret på katekesen blev en huvudsak, och katekesen blev en lärobok som man måste kunna. Lilla katekesen blev en folkbok, nödvändig för alla.

För Skånes och Blekinges del kom katekesen därutöver att spela ytterligare en roll under slutet av 1600-talet, nämligen för själva läskunnigheten och i försvenskningsarbetet. Sedan landskapen blivit svenska trycktes vid 1680-talets början ABC-böcker och svenska katekeser för att utnyttjas i barnens försvenskningsprocess. Dessa böcker trycktes i Malmö och Lund, i lärdomsstaden av boktryckaren David Kempe. Genom upprättade läslängder kan man i någon mån få en uppfattning av ungdomarnas kunskaper ur de nya svenska katekeserna, men tolkningen är mycket osäker. I vad mån dessa katekeser bidragit till ökad läskunnighet i svenska är ovisst. Enligt en översikt 1687 fanns det då på den skånska landsbygden 18139 barn som kunde den svenska katekesen men ej kunde läsa innantill. Utantilläsningen har uppenbarligen varit förhärskande. I Blekinge var motsvarande siffra 1533. Dessa exakta uppgifter måste tas med en nypa salt. Men un-

Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches med förklaring av Doct. Ol. Swebilius. Lund, Gleerups förlag 1867. Tryckt i Berlingska boktryckeriet Lund. Kulturens bibliotek.

der alla omständigheter har katekesen spelat en betydande roll i folkundervisningen och i försvenskningsprocessen.

Under 1600-talet utvecklades Sverige alltmer till ett centralstyrt samhälle. Detta berörde också katekesen. Genom Kyrkolagen 1686 reglerades i stort kyrkolivet på ett likartat sett över hela landet. 1683 års Handbok reglerade på motsvarande sätt gudstjänsterna. 1695 års Psalmbok medförde, att samma psalmer sjöngs vid gudstjänsterna över hela landet i alla socknar. 1703 års Bibelöversättning, Karl XII:s bi-

Dr Mårten Luthers Lilla Katekes med kort utweckling. Skolupplaga. Lund, Gleerups förlag 1878. Kulturens bibliotek.

bel, gjorde också bibeltexterna ensartade. Samma blev nu också förhållandet med Lilla katekesen. Ärkebiskop Olavus Svebilius författade en katekes 1689, *Enfaldiga förklaringar*, som blev en rikslikare. Den utkom fram till 1810 i 82 upplagor. Genom att den infördes i psalmboken blev den tillgänglig för alla. Den reviderades 1810 av ärkebiskop J.A. Lindblom och fick då i folkmunnen benämningen »Storkatekesen« eller »Långkatekesen«, beroende av sitt format. Mellan dessa två av ärkebiskoparna författade »Rikskatekeser«

1689 och 1810 utkom därutöver inte mindre än 470 nu kända katekeser, flera av dem i många upplagor. Det är alldeles uppenbart, att Lilla katekesen därmed blev en folkbok.

Kunskaper i katekesen började stiga och låg snart på en mycket hög nivå. Detta har kunnat konstateras genom omfattande genomgångar av katekismilängder och husförhörslängder. Ett exempel från Skåne visar detta. I Västra och Fru Alstads socknar i Lunds stift hade år 1740 94 procent av alla personer över femton år betygsatt kunskap på Luthers Lilla katekes.

Katekesen blev alltså en del av kyrkans och sedan skolans läskultur. De problem som med tiden uppstod var, att katekesen först kom att uppfattas som en ren minneskunskap. Förståelsen av stoffet kanske inte alltid betonades så mycket. Med senare och omfångsrikare utvecklingar av Lilla katekesen utökades så utantillkunskapen ytterligare och katekesens funktion för lästräningen kom därmed i skymundan. Den färdighetsmässiga progressionen i folkundervisningen var momenten innanläsning, utanläsning och förståelse. Utanläsningen stod dock fortfarande i centrum. Man kan därför ifrågasätta, om denna koncentration att lära sig Lilla katekesen utantill jämte dess förklaringar till katekesen, verkligen ökade läskunnigheten hos svenska folket på 1800-talet.

När folkundervisningen under detta århundrade började överflyttas från enbart kyrkans till också skolans sfär genom 1842 års folkskolestadga, började därmed också två läskulturer brytas mot varandra. En kyrklig och en mer profan läskultur uppstod. Och här fortsatte katekesen att spela sin betydande roll. I folkskolestadgan fanns olika kunskapskrav införda utifrån olika utbildningsintressen. Från kyrkans sida fanns som ett minimikrav läsning, kristendomskunskap (d.v. s. katekes och biblisk historia) och kyrkosång. Därmed markerades fortfarande kravet på katekeskunskap. Detta krav

Dr Mårten Luthers lilla katekes med kort utveckling. Skolupplaga utgiven av biskop Gottfrid Billing och seminarierektor P Wingren. Gleerups förlag, Lund 1891. Kulturens bibliotek.

kontrollerades fortsättningsvis inte enbart genom kyrkans egen barn- och vuxenundervisning utan därtill genom skolan. Katekeskunskapen förstärktes därmed ytterligare. Också skolan låg ännu långt in på 1900-talet under kyrkans administrativa kontroll och det fanns därför en dubbel kontrollmöjlighet av katekeskunskapen; dels genom kyrkans egna förhörsinstitut, dels genom skolans kristendomsundervisning. Att utantilläsningen kunde fortsätta länge än kan förklaras med att man uppfattade katekesen som ett fixerat och kort sammandrag av kyrkans tro och bekännelse. Att kunna katekesens innehåll var då en garanti mot enskilda skollärares »avvikande uppfattningar«.

Men den lindblomska normerande »rikslikaren« från 1810 utsattes också för allt starkare kritik. Dels kritiserade man från väckelsehåll den »utslätade« teologiska inriktningen, dels själva pedagogiken, som blev allt svårare att tillämpa i församlings- och skolarbete. Själva språket i katekesen uppfattades därtill som föråldrat och man ville ha in mer biblisk åskådningshistoria. Detta blev ett alltmer viktigt ämne i folkskolans kristendomsundervisning. Nya tider ställde nya teologiska och pedagogiska krav.

Därför utkom under mitten av 1800-talet en mängd officiella katekesförslag, som var resultatet av officiella statliga utredningskommissioner, vid sidan av en stor mängd privata förslag. Prästeståndet, Kungl. Maj:t och Kyrkomötet tog olika initiativ. Ett slutmål nådde denna process genom 1878 års katekes med titeln *Doctor Mårten Luthers Lilla katekes med kort utveckling. Af Kgl. May:t. gillad och stadfäst den* 11 *Okt.* 1878. Den blev nu »såsom lärobok vid undervisningen i svenska kyrkan till allmänt bruk antagen«. Vid elementarläroverken, pedagogier och folkskolor skulle den nya katekesen användas från och med nästkommande år. Därmed fortsatte Lilla katekesen att vara en obligatorisk folkbok i kyrkans och skolans undervisning ytterligare några decennier.

En flicka läser vid eldskenet från den öppna spisen.
Detalj ur lavering *Torp emellan Eksjö och Rödjenäs*, av Kilian Zoll, omkr 1850.
Kulturen KM 8.224.

Interiör av stugan i en gård på Österlen vid mitten av 1800-talet med en flicka som läser vid fönstret. Akvarell av Frans Lindberg med titeln *Byskomakaren*. Kulturen KM 39.833.

Den betecknade en konfessionalismens seger. Av 267 stycken i 1878 års katekes var inte mindre än 118 hämtade från Svebilius katekes från 1689, 42 från Lindbloms katekes från 1810. Den lutherska ortodoxin från 1600-talet dominerade över den lindblomska neologin från 1800-talets början.

Därmed var loppet kört. Den nya katekesen 1878 stod i uppenbar strid med nya pedagogiska intressen inom såväl kyrka som skola. En induktiv pedagogisk modell stod mot en äldre deduktiv. Åskådning skulle föregå begrepp. Bibeln skulle stå först med sin åskådlighet, därefter katekesen med dess »begrepp«. 1878 års katekes var tänkt att brukas för alla åldrar, såväl inom kyrkans undervisning som inom skolans. Detta framstod nu som en omöjlig pedagogisk uppgift. Det behövdes en differentiering inom såväl kyrka som skola. Den personliga kristna forstran ställdes i centrum. En föråldrad människosyn, väckelserörelsernas kritik, det moderna samhällets framväxt samt en omorienterad pedagogik gjorde Lil-

la katekesen alltmer föråldrad. Genom beslut av riksdagen 1919 försvann katekesen som lärobok i skolan. Dennas undervisning skulle i fortsättningen utgå från Bergspredikans etik.

Inom Svenska kyrkan fortsatte emellertid att utkomma ett mycket stort antal katekesliknande böcker, som använts främst inom konfirmandundervisningen. På Västkusten har de oftast betecknats som *Grunder*. Ett exempel härpå är Göteborgsbiskopens Bo Gierts »Grunden«, som har sin pedagogigska modell från Luthers Lilla katekes från 1529, men som användes i mycket stor utsträckning under 1950-talet i Göteborgs stift.

Sett i ett internationellt perspektiv har katekeser som folkbok upplevt en ny renässans de senare årtiondena. Nu är det inte längre barnundervisningen och läskunnigheten som står i centrum utan den kristna vuxenundervisningen i ett alltmer sekulariserat samhälle. Det finns uppenbarligen ett starkt behov av sammanställningar av det kristna trosinnehållet. Stilbildande här har blivit den holländska vuxenkatekesen *De niewe katechimus* 1966, den tyska *Evangelischer erwachsenkathechismus* 1975 och den katoska *Katholischer Erwachsenkathechismus* 1985. Det är nu inte fråga om kortfattade framställningar utan om mycket omfattande resonerande framställningar.

I samband med att Svenska kyrkan firade sitt *Jubelår* 1993 med anledning av Uppsala mötes beslut 1593, då Sverige blev ett evangeliskt-lutherskt land, utgavs såväl *Lilla boken om kristen tro* som *Stora boken om kristen tro*. Dessa »katekeser« var en medveten anknytning till Luthers Stora och Lilla katekes från 1529, men nu i en ny samhällssituation och i ett internationellt ekumeniskt perspektiv, »Lilla boken« har via församlingarna i Svenska kyrkan spritts till de flesta hushåll. Det återstår att se, i vad mån denna moderna katekes kan bli en folkbok i Sverige.

INGMAR BROHED

Lilla boken om kristen tro gavs ut 1993 i samband med Svenska kyrkans *Jubelår* till 400-årsminnet av Uppsala mötes beslut. Verbum Förlag.

LITTERATUR

Algotsson Karl-Göran, *Från katekestvång till religionsfrihet; debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet.* 1975.

Andersson Nils, *1878 års katekes.* 1973.

Göransson Georg, *Canutus Hahn.* 1950.

Lilja Einar, *Den svenska katekestraditionen mellan Svebilius och Lindblom.* 1947.

Lindmark Daniel, *»Sann kristendom och medborgerlig dygd«.* Studier i den svenska katekesundervisningens historia. 1993.

Pleijel Hilding, *Katekesen som svensk folkbok.* 1942.

Pleijel Hilding, *Hustavlans värld.* 1979.

Selander Sven-Åke, *Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen Fleninge* 1820-1890. 1986.

Tryckta pengar

KATEDRALEN kom senare - det var kring ett myntverk som staden Lund växte i makt och betydelse. Man graverade i metall och man massproducerade föremål som bar text. Med sådana kunskaper i bagaget blev Johann Gutenberg och Nicolas Jenson boktryckare på 1400-talet. Men Lund blev inte den danska boktryckarkonstens vagga; den äran fick Odense.

Det mest pregnanta exemplet på hur tryckteknikens påverkat våra handlingsmönster finner vi när det gäller handlandet som ekonomisk transaktion. I stället för ren byteshandel, ko mot yxa, eller likvid i form av föremål med såväl nominellt som faktiskt värde, t.ex. metallmynt, infördes betalningsmedlet sedlar, tryckta papperslappar. Till att börja med var belopp och underskrift egenhändigt påförda; snart nog trycktes även de. Avgörande för att sedelsystemet skulle fungera var att det fanns en allmän tilltro till det tryckta. Människor litade på att det som kom av trycket var sant: Guds ord, myndigheternas påbud, allt som stod i tidningen, bankosedelns åsatta värde.

Som de flesta andra kulturföreteelser uppfanns bruket av papperspengar i Kina. I Europa presenterades de första sedlarna i modern mening år 1661 av Palmstruchska banken i Stockholm. Redan då lät man dock tryckpressarna arbeta för mycket, och banken gick omkull. Tryckningen av sedlar åter-

Kreditsedel på 10 daler silvermynt från Stockholms Banco 1666.
KM 43.392.

10-riksdalersedel utgiven av Göteborgs Enskilda Bank 1858.
KM 41.157:10.

50-kronorssedel utgiven av Östergötlands Enskilda Bank 1894.
KM 41.219.

upptogs sedan i Sverige, när det finansiella läget krävde det 1715; produktionen av många miljoner sedlar ombesörjdes av kungl. boktryckaren J.H. Werner i Stockholm. Hans efterföljare Peter Momma blev även föreståndare för Rikets Ständers Banks tryckeri, upprättat c:a 1747, som lokaliserades till bankens hus och för säkerhets skull använde egen stil för sedeltryckningen.

En annan speciell statlig produktion stod Nummerlotteriets press i Stockholm för från 1770-talet: lottsedlar och lottlistor.

PER S. RIDDERSTAD

Lundſka Lögerdags COURANT N:o 1.

All-m dem / ſom curieuſe äre och willja läſa hwad märkwärdigt wid eit och annat Hoff paſſera kan / länder härmed till Underrättelſe / at jag häreffter tänckер at ſägna dem med något Nytt 2ne gångar i Wäkan eller hwar Onsdag och Lögerdag. Och til en Begynnelſe deraf / will jag nu Krigsſtåndet i ſynnerhet till Behag berätta om den Keyſerl. och Turckiſka Krigsbärens Fältåg i Ungern / och hwad widare dem emellan föreſalla kan / häreffter trogit meddela

Från Tyſkland har man effterföllјande Effterrättelſe om Keyſerlig Fältåget i Ungern / neml. at ſedan hela

Lundska Lögerdagz Courant. Tillhör Lunds universitetsbibliotek.

Tidningar i Lund

Lund är ingen tidningsstad men visst har stan sina tidningar och än mer sina tidningsmän och tidningskvinnor. Deras historia förtjänar att skrivas i den stad där man tidigast, genom Otto Sylwan, och kanske mer än någon annanstans i landet intresserat sig för den svenska pressens historia.

Men de egna tidningarna, de på platsen skrivna och tryckta, spelar en anmärkningsvärt ringa roll. Sedan 1970-talet saknar Lund lokaltidning, och för närvarande finns det åtskilliga mindre svenska städer som har en egen avisa. Med tanke på att publiken i Lund därtill borde vara läskunnigare än på många andra håll är avsaknaden så anmärkningsvärd att man måste söka en förklaring.

Den klenaste förklaringen är en bortförklaring. Posttidningarna var under lång tid landets enda. Eftersom Lund har någon del i den historien och den fortfarande utkommer, låt vara i helt annan skepnad, med helt annat innehåll och på helt annan ort, i form av *Post- och Inrikes Tidningar*, skulle man i yttersta nödfall kunna tänja den lundensiska pressen in i våra dagar. *Lundska Lögerdagz/Onsdagz Courant*, *Lundska Onsdagz/Lögerdags Post-Tijdender*, *Lundska Post-Tijdender* är under alla omständigheter den ofrånkomliga begynnelsen men samtidigt en tidig papperssvala som inte strax varslar någon publicistisk sommar. Det var under den period

som Karl XII vistades i stan som landets länge enda tidning flyttade med till Lund och där utkom under ett knappt år, från den 10 augusti 1717 till den 19 juni 1718, till att börja med med två nummer i veckan, senare med ett. »Allom dem, som kuriöse äre och vilja lära hvad märkvärdigt vid ett och annat hof passera kan, länder härmed till underrättelse, att jag härefter tänker att fägna dem med något nytt.«

Trots att Lund fanns med i tidningsnamnet och först en bild av stan och senare stans vapen figurerade som något slags utbyggd logotyp ska bladet inte uppfattas som lokalt. En prästvigning och ett med fyrverkeri firat rektorsbyte finns visserligen med men det drunknar i utrikes nyheter, notiser från hovet och riket i övrigt. Och med kungens uppbrott är också tidningens saga all. Då är det juni 1718.

På ett helt annat sätt långlivad var *Lunds Dagblad* som sammanlagt utkom i nästan två sekel, från 1775 till 1970. Ja, tidningen var ju inte ett bokstavligt dagblad hela vägen utan startade som *Lunds Weckoblad* och lades ner till *Lunds Veckoblad* och hann dessemellan med ytterligare ett par variationer i sin tidningstitel utan att dess identitet gick förlorad. Det första numret rymmer på sina åtta små sidor en brokig skörd som man själv menar sig kunna klassa i nio olika grupper, däribland utrikesnyheter, recensioner, kungörelser, vitterhet, personalia, annonser och ekonomiska nyheter. Det mest lokala i debutnumret är en statistik över födda - 76, av vilka två var oäkta - döda till ett antal av 55 och vigda till en myckenhet av 24 par.

Tidningskonkurrens i form av på flera orten utgivna tidningar har det bara funnits under en längre period. Kortvarigt etablerades en tävlan så tidigt som 1813 i och med att *Lunds Allahanda* kom med i bilden. Den hängde med under två år och blev i sin andra årgång lika tät i sin utgivning som den riksgiltiga *Couranten*. *Veckobladet* reagerade trögt men genom att för 1815 erbjuda två nummer tog den förmodligen

luften ur den nytillkommande. Väl ensam på plats återtog veckobladet sin veckoutgivning.

Skånska Correspondenten hängde med under ett par rabulistiska decennier, 1832-1855, som mest med två nummer (1843) och med titelvariationer som visar var den placerat sig på den politiska skalan. De smärre ändringarna, *Nya Skånska Correspondenten, Den Nya Skånska Correspondenten, Den Nyare Skånska Correspondenten,* lurade de formalister som utövade indragningsmakten men inte publiken. Rudolf Munck af Rosenschöld (1815-94), mera känd för sin insats i tidningen *Fäderneslandet,* tillbringade två månader i tidningens redaktion 1849.

Folkets Tidning utkom 1857-1920 och ska som den personligaste av alla lundensiska publikationer naturligtvis behandlas lite för sig i det följande.

Skånska Budbäraren levde ett enda år, det nya Sveriges debutår 1865, och hade under ett par veckor till och med ett bihang, *Annons- och Nyhetsblad för staden Lund.*

Flertidningsstad var Lund framför allt i slutet av 1800-talet. Det var då som den duett som ofta blev en träta mellan *Lunds Dagblad* och *Folkets Tidning* till en tid blev en trio eller rentav en kvartett.

Skåne som snart blev *Nya Skåne* försvann visserligen redan ett par år efter starten 1875 till det avlägsna Malmö och övergick där i *Morgonbladet.*

Lund, Tidningen Lund, Nya Lund kunde inte lika lätt flytta. Den hängde med från Giftasåret 1884 till sekelskiftet.

Under några år (1897-1901) utgavs från Lund också en avläggare till *Lunds Dagblad, Malmöhus Läns Tidning.*

Även om det alltså finns en del att göra reda för, består intrycket av att Lund inte är någon tidningsstad i betydelse av att den skulle vara bas för egna tidningar. Genom den kungliga vistelsen i stan blev 1700-talet berikat och 1800-talet är

N:o. 1.

Lunds Wecko-Blad.

d. 5. Januarii 1775.

Ett Sällskap här i Lund har föresatt sig at ifrån detta årets början utgifwa några Tidningar, om hwilkas inrättning wäl för detta blifwit meddelt någon underrättelse, medelst en till den ändan särskilt genom trycket utgifwen Plan, men hwarom icke desto mindre i första numren af deßa Lunds Wecko-Blad, bordt lemnas närmare kundskap. Härutinnan komma således at införas

1:mo. Allahanda utländska Nyheter, som finnas nyttiga och interessenta; Och har Sällskapet för den orsaken redan förskrifwit och framgent ärnar hålla åtskilliga utrikes så Politiska som lärda Tidningar, hwilcka efter omständigheterna skola nyttias, jämte de underrättelser, som genom Sällskapets särskilta brefwexling på Utrikes orter kunna erhållas.

2:do. Berättelser om märkwärdiga händelser, som kunna tid efter annan timma här i Skåne och de öfriga Södra Provincier af Giötha Rike: såsom Giftermåhl och Dödsfall, i synnerhet deras som innehafwa Publique Sysslor, samt äro eliest af någon distinction; Likaledes alla Förslag och Befordringar, icke allenaſt innom Accademien och Stiftet, utan äfwen till Civile och andra Publique Ämbeten.

3:tio.

De avbildade tidningarna tillhör Lunds universitetsbibliotek.

Lunds Allahanda. N:o 1.

d. 2 Januarii 1813.

Förſte Söndagen efter Nyår, Predika: i Högmäſſan, Comminiſtern Bilſtén. Aftonſången, Comminiſtern Norlin. — I Kloſterkyrkan, Studerande Seminariſten Ljungmarker.

Trettondedagen, Predika: i Högmäſſan, Domkyrko Adjuncten Magiſter Darin. Aftonſången, Comminiſtern Söderſtröm. — I Kloſterkyrkan, Comminiſtern Bilſtén.

Tiden.

Tid, ſom warit!
Tid, ſom komma ſkall!
Du erfarit
Menſklighetens fall.

Du kan ſkåda
Odets handlingar;
Såg! hwad båda
Jordens hwälfningar?

Jordens Throner
Wackla på ſin grund;
Deß Nationer
Slita ſitt förbund.

Kriget raſar
Öfwer land och haf —
Och Du faſar
För Deß höjda glaf.

Hungren ſkakar
Sitt förtårda bröſt
Och förſakar
Sjelf naturens röſt.

Skaror irra
Utan ſkygd och tak,
Wildt de ſtirra
Emot ſtormens brak.

Brända ſtäder,
Rån och dolk och gift!
Fäder, Fäder!
Slumren i er grift!

Häfder wigen
Tyſtna'n åt er famn!
Och förtigen
Wåra dagars namn!

Tid! framhaſta
Öfwer likfädd hed!
Fly — och kaſta
Ej Ditt öga ned!

Ingen klage,
Att Du flygtig är!
Förr Dig drage
Wingade begär!

Himlen röfwar —
Bliſwe profwet kort!
Tiden röfwar
Äfwen plågan bort.

Fjerran, fjerran
Deßa qwal från Oß;
Tackom Herran
ſom beſkyddat Oß!

SKÅNSKA CORRESPONDENTEN.

I LUND.

På en årgång eller 52 nummer af denna tidning, kan på detta boktryckeri prenumereras med En Rd Banco, och på Poſtcontoiren i riket med tillägg af wanligt Poſtförwaltareafwode. Tidningen kommer att innehålla inhemſka och utländſka politiſka nyheter, Academiſka underrättelſer, articlar af blandadt innehåll, äfwen från utländſka journaler och tidſkrifter, underſtundom korta recenſioner af utkommande ſkrifter, ſamt locala tillkännagifwanden och annoncer. Utgifningsdagen blir hwarje Lördags e. m.; och till begwämlighet för reſpective prenumeranter, ſom bo här i ſtaden, är anſtalt fogad, att tidningen utan ſärſkild afgift till dem hembäres.

Framſtällningar i ämnen, ſom ligga inom tidningens plan, emottagas med beredwilligheſt till införande, då ſyftningen är wärdig och ſkrifſättet ſanſadt. De grundſatſer efter hwilka man ſkall bemöda ſig att föra redactionen af bladet, uteſlänga deremot från deſs ſpalter allt, ſom ſtår i ſtrid med ſanningskärlek, opartiſkhet och den aktning, man är en bildad Allmänhet ſkyldig.

Till Allmänheten.

Allt mer och mer utwecklar tidningslitteraturen ſin dubbla beſtämmelſe, att utbreda idéerne, och genom den ömſeſidiga communicationen närma menniſkorne till hwarandra. Den har haft ett omåttligt inflytande på civiliſationen, och det ligger i ſakens natur, att den ſkall fortfara att utöfwa det. De bildade i nationerne förſtå och uppfatta i wåra dagar, måhända klarare än någonſin, den liſtiga wärkwerkan af werldshändelſerne, och om än långſamt, ſå widgar ſig dock ſtändigt kretſen af dem, ſom höja ſig till allmänna och mera omfattande ſynpunkter af menſkligheſtens angelägenheter. I ett land ſom wårt, med en glеs befolkning, ſpridd på en widſträckt yta, med communicationer ſom ännu lemna ſå mycket öfrigt att önſka, bliſwa tidningarne för bildningen detſamma ſom nybyggarens yra för wildmarken: de röja wäg. Litteraturen, konſten och ſamhällslifwet ſtå också redan hos oß i icke ringa förbindelſer till den periodiſka preſſen, ehuru den wiſſerligen ännu hwarken är, eller under närwarande förhållanden kan bliſwa, allt hwad den i ett fritt ſamhälle är ämnad att wara.

Det ſynes dock, ſom ſkulle den i landsorterne kunna werka mera för bildningen, än den ännu i allmänheſt gör. De tidningar, ſom der utgifwas, finna lätteligen wäg äfwen till ſådane kretſar, der hufwudſtadens dyrare dagblad mera ſällan kunna intränga, och det är följdeſs intet twifwel, att ju genom dem tidens bättre begrepp och åſigter kunna ſpridas till en mängd medborgare, för hwilka den periodiſka preſſens upplyſning annars ſwårligen bleſwe tillgänglig. Måhända har man ej ännu nog allmänt i landsorterne inſett wigten af detta förhållande, eller tillräckligen uppmätt fältet för provinsbladens werkningsförmåga. Stora reformer föreſtå ſamhällslifwet i wår werldsdel; wårt land hwarken kan eller bör wilja iſolera ſig från den allmänna rigtningen, och bemödandet att med förſtånd och ſans uttala den, tro wi ej wara ofördtjent af deltagande hos medborgare, ſom känna wärma för fäderneslandet. Deſs wälgång och lycka bero af möjligheten, att i lugn och utan wåldſamma ſkakningar kunna tillwägabringa de förbättringar i wåra inſtitutioner, ſom ſätta oß i harmoni med de i politiſk odling längre framſkridna folken. Men intet folk går till förbättring i ſin ſociala ſtällning, utan inſigt af det bättre och öfwertygelſe om deſs nödwändighet, och för ſpridande af en ſådan inſigt och bildande af en ſådan öfwertygelſe, böra och kunna tidningarne werka, wiſt icke enſamme, men ſåſom icke onyttiga bundsför-

N:r 00. 1856.

Folkets Tidning.

Måndagen den 1 December.

Redaktör och förläggare: **Christian Bülow.** | [illegible] | *Lösnummerpris:* **Tre skillingar banco.**

På denna tidning, som med nästa års början kommer att utgifvas hvarje Lördagsafton kl. 6, kan prenumereras: i Lund å tidningens byrå eller ock å Lundbergska Boktryckeriet:

för helt år med . . . . Rgs R:dr 4: —
för half år med . . . . „ „ 2: 24.
för fjerdedels år med „ „ 1: 12.

samt å alla Postkontor med tillägg af postarfvode: å Lunds Postkontor 36 sk., men å alla öfriga dubbelt, allt Rgs.

De som reqvirera tidningen under korsband från Redaktionen betala icke något postarfvode.

Utländska som inländska nyheter komma att refereras; omvexlande och, så mycket som möjligt, underhållande läsning meddelas, jemte notiser som röra provinsen och staden, stiftsnyheter och ndtbruksunderrättelser.

Riksdagens vigtigare förhandlingar skola noggrant observeras; och har Redaktionen nämnu, att den i hufvudstaden engagerat en korrespondent till tidningen.

Lund den 1:ste December 1856.
Redaktionen.

OBS. Lördagen den 20 dennes kommer tidningen att åter utgifvas, och tillsändes dem som då för nästa år hafva prenumererat.

Till våra läsare i Skåne.

I vårt kära fädernesland har tidningslitteraturen haft ett omätligt inflytande på upplysningen och framåtskridandet, och, genom beredandet af ömsidiga kommunikationer, har den allt mer närmat menniskorna till hvarandra. För upplysning och kommunikation blifver också tidningslitteraturen alltid detsamma som nybyggarens yxa för vildmarken: den rödjer väg. Menniskorna börja också allt mer förstå vexelverkan af verldshändelserna och oupphörligt vidgar sig kretsen af dem som omfatta synpunkter af mensklighetens angelägenheter. Stora reformer förestå samhällslifvet i vår verldsdel, och tidens väldige ande går icke vårt land förbi: den tränger sig fram till de mest undangömda dalar mellan skandinaviens fjellar. Beslutandet derföre att med förstånd och sans uttala den allmänna rigtningen tro vi ej vara ofortjent af deltagande hos medborgare, som känna värma för fäderneslandet och för allt som ser till att man, så vidt möjligt, utan våldsamma skakningar, söker tillvägabringa förbättringar i institutioner, som sätta oss i harmoni med de i politisk odling längre framskridna folken; — och för att sprida insigt af det bättre böra och kunna tidningarne verka, då de äro rätt fosterländska och såsom sådana arbeta för folkets förädling och lycka.

Forntidens folk, Greker och Romare, kände ej tidningar; dessa tillhöra Europas nyare kultur. Först på sextonde århundradet omtalas tidningar i Italien. Men Påfven slungade snart en bannstråle mot dessa, möjligen fruktande en upplysning för hvilken den thron hvarifrån han förmätet betraktade verlden, skulle ramla. Tidningarne spredo sig dock fort öfver Europa, särdeles till England och Frankrike; men isynnerhet i det nuvarande århundradet har deras antal vuxit oerhördt. — I Sverge utgifvas nu öfver 200 periodiska skrifter.

Denna mängd af skrifter är också största beviset på den stora grad af bildning och civilisation hvarpå menniskorna nu befinna sig. Man klagar väl öfver de många olika meningar som utbredas bland allmogen; men under de fria disputationerna belyses mycket, och det blir derigenom en hvar möjligt att sjelf bilda sig ett omdöme öfver sakerna.

Förr talade folket fritt på sina Alsherjarting, framställde muntligen och direkte till sin konung sina ärenden, sina klagomål och önskningar. Nu kunna de nationelt samtala i tidningarne, der folkets offentliga meningar framläggas. Förr, efter tidens sed, reste konungen omkring och i sjelfva armodets kojor tog notis om fäderneslandets ställning och embetsmännens förfarande bland folket. Nu är det tidningarnas skyldigheter att vaka öfver rättvisan genom att framdraga de missbruk som smyga omkring i mörkret, framställa förtjenster och snillen som gå tysta och obemärkta af verlden, verka för goda lagars stiftande och ur försvunna tiders historia uppsöka drag hvilka höja nationalandan. Tidningarne skola vexla konungens och folkets tankesätt: och om konung och folk rätt känna och förstå hvarandra skola de genomdrifva ofantliga storverk och besegra omätliga hinder för framåtskridandets, rättvisans och mensklighetens angelägenheter. Derom hafva vi talande vittnesbörd i historien.

Svenska folket har från längesedan förflutna dagar en häfdateckning af rättskänsla och humanitet, och ännu ligga dessa sköna anor gömda i hvarje redlig Svensk mans bröst. De varmaste känslor som leda sin väg till ett Svenskt hjerta äro för Gud, konung och Fosterland; och dessa känslor ha varit desamma i alla tider. Många af våra förfäder voro tryckte af tidens jernhårda hand, men ägde dock alltid samma tålamod, samma förtröstan. Deras suckar under våldet och förtrycket hördes af ingen och gjordes icke bekanta af någon, och deras enda upprättelse var kanske af historien och efterverlden. — Men icke så i våra dagar. Hvarje sak blir nu framträngd i ljuset, och detta med rätta. Hade blott alla publicitetens organer en anda, vore ingen så låg att han vägrade offentlighet åt den klara sanningen; då skulle oändligt mycket mera godt kunna uträttas.

Flera tidningar utgifvas i vårt land hvilka annonsera sig som "Folkets Tidningar." De säga sig skola arbeta för upplysning och frihet, vaka öfver folkets angelägenheter, framhålla dess klagomål och söka utbreda idéer för bättre vilkor. Men huru uppfylla de allt detta? — De öppna sina spalter för all möjlig skandal, så fort de skola vara folkets försvarare, liksom ett sådant försvar omöjligen med framgång kunde ske anständigt och värdadt. — Månne folket icke skall medgifva att vi tala sanning? — Ja! och vi äro äfven öfvertygade att Svenska folket med mera intresse skall omfatta en tidning, som önskar att vara dess förespråkare, om den på samma gång är värdad, anständig och frisinnad.

Det är med dessa åsigter vi utgifva vårt blad. En tidning kan åstadkomma mycket godt, men äfven mycket ondt. Detta veta vi, och betrakta derföre en tidningsredaktions yrke såsom ansvarsfullt, och skola alltid betrakta det så. Men vi betrakta det äfven såsom förenadt med stora skyldigheter, efter hvad vi förut antydt. En tidning skall outtröttligt motarbeta orättvisa som en del menniskor vilja utöfva mot sina svagare likar. Aldrig usläre tidningsredaktion än den, som bär kappan på båda axlarna och fruktar ovänner.

Det måste alltid blifva publicistens lott att, framför någon annan, få många både vänner som ovänner, en naturlig följd af de olika åsigter som göra sig gällande ibland menniskorna. Dessa olika åsigter härröra dock till stor del från de olika sinnade tidningarne. Huru mycket mera skulle icke vara vunnit, om mera öfverensstämmelse, mera sämja ägde rum inom pressen. Vi önska derföre att med våra kolleger helst stå i harmoni. Våra åsigter skola vara redbara, och hvar och en skall vara vår vän som med oss erkänner snillet, hedren och redligheten, detsamma i palatset som i kojan. Endast med dessa dygder kan ett folk gå framåt. Svenska folket, som under konung Oscars lugna

Stortorget i Lund med tidningsgosse, omkr. år 1900.
Foto: A.W. Rahmn. Kulturens lundaarkiv.

efter mönstret den livliga perioden. Hela 1900-talet har inte sett en enda tidningsstart i stan. Det kan bero på tillfälligheter och ser framför allt bort från de gratistidningar, senast *Lundaliv*, av ibland tämligen ambitiöst slag som utkommit. Till viss del är det nog ändå så att det finns en del strukturella förklaringar av vilka några är typiska för hela branschen och andra är betecknande för stadens speciella läge.

Närheten till Malmö spelar efter hand en en avgörande roll. Avstånden i Skåne är mindre än på andra håll, och kommunikationerna har ofta varit bättre. Tidningarna i residensstan var relativt sena och det var knappast förrän under senare hälften av 1800-talet som de på ett avgörande sätt tog steget utanför Malmö. Men i någon mening kan man nog säga att samtliga tre av de kvarvarande morgontidningarna i

Tidningslåda från Centralstationen i Lund med text:
»Lägg här lästa Tidningar för Lunds Sjukhus«.
Lådan sattes upp år 1886 på bekostnad av en handlande Cronberg i Göteborg.
Medicinhistoriska museet, Lund.

Malmö inkräktat på lundamarknaden för tidningar. Den äldre *Snällposten*, startad av bokhandlaren Cronholm, lades 1872 samman med det uppstickande *Sydsvenska Dagbladet* som hade betydligt större intressen i Lund. I fortsättningen har det i rätt hög grad blivit en strävan att tillgodose båda städerna och förena det med andra ambitioner för regionen och riket. De socialdemokratiska tidningarna, av vilka *Arbetet* var en av de första, satsade bara i enstaka fall på den enskilda staden - *Aurora* i Ystad är ett exempel - och därför var det naturligt att rörelsens trognaste satsade på malmötidningen även i Lund. *Skånska Dagbladets* ursprungligen så framgångsrika historia har till slut medfört att tidningen blivit påfallande svag på sin utgivningort och något starkare åtminstone i byarna runt Lund.

I Lund läser man. I Lund läser man tidningar. Men i Lund läser man tidningar från andra håll, både från Malmö och från mer avlägsna utgivningsorter. Det finns alltså en värld utanför Lund. Möjligen ligger det också något positivt däri - för alla andra än just tidningsutgivarna i Lund.

Tidningsstad är Lund snarare genom sina tidningsmän än genom sina tidningar. Det blir naturligtvis allra mest uppenbart om man räknar på dem som haft Lund som startplats eller som genomgångsstation på vägen till en tidningsmannabana. Först om man mönstrar ledet från Olof von Dalin till Peter Luthersson och Maria Schottenius får man ett intryck av att Lund spelat en avgörande roll inom tidningsvärlden. Under 1900-talet fäster man sig förmodligen speciellt vid den märkliga förbindelsen mellan seklets viktigaste innovation, den moderna kvällstidningen, och den lundalärdom som varit med om att skapa den: Ivar Harrie, Allan Fagerström, Bo Strömstedt, Gunnar Fredriksson, Dieter Strand. Tidningen *Lundagård* framtonar som en av de bästa journalistutbildningarna i landet, innan en journalistutbild-

ning i modern mening skapats - och numera också fått säte i Lund.

Men hela denna skara av lysande skribenter och duktiga tidningsmakare som under kortare eller längre tid funnits i Lund har bara i ytterligt begränsad omfattning tagits tillvara av lundatidningarna. Skrivarna har lika lite som läsarna haft nog av lundatidningarna, vill det tyckas. Lundalegenden Bengt Lidforss skrev i en malmötidning och hans lärjunge och trätobroder Fredrik Böök verkade i *Svenska Dagbladet* med ett mellanspel i *Stockholms Dagblad*, innan han återvände till en sydsvensk tidning, den i Malmö utgivna *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. Världen eller åtminstone Sverige eller i sista hand Malmö fick bli verkningsfältet för den som förberett sig genom att ligga i Lund. Att stanna som journalist i lundatidningarna fick något av samma karaktär som att bli överliggare.

Men det finns några lysande undantag.

Bülows, far och son, Christian (1833-1921) och Waldemar (1864-1934), gjorde *Folkets Tidning* till en mycket särpräglad publikation som tilldrog sig uppmärksamhet långt utanför Lund. Bülow d.ä. var fostrad i den märkliga *Folkets Röst*, en stockholmstidning med rabulistisk framtoning, av motståndarna framställd som skandaltidning, av Gunnar Fredriksson äreräddad som en radikal, närmast socialistisk publikation. Det kan ha varit namnet på Frans Sjöbergs produkt som låg bakom den föga lokalpräglade titeln på *Folkets Tidning* som Christian Bülow sedan levde med från det att han var 23. Han dog nästan samtidigt med tidningen, men han hade ändå förhållandevis tidigt lämnat över till sonen Waldemar.

Bülow d.y. hade börjat medarbeta samma år som han tog sin mogenhetsexamen (1886) och var fem år senare mogen att ta över tidningen. Kusin med Falstaff, fakir, var han en i all sin lärdom överlägset kvick person. Hans mångsidighet var

Redaktör Waldemar Bülow. Foto: N. Stensson 1926.

Skylt av glas från entrén till Lunds Dagblads kontor vid St Gråbrödersgatan 13, nedtagen 1957. Kulturen KM 51.405.

Tidningskiosken vid Centralstationen i Lund fotograferad den 14 augusti 1938.
Foto: Anna Tykesson. Kulturens lundaarkiv.

var framträdande och gjorde honom framsynt. Det gäller inte minst hans intresse för naturen, manifesterad i en flitigt använd bok om svampar, och inte mindre i omsorgen om skånsk natur. Han var osentimental fram till slutet och torde vara den ende som hållit humöret uppe fram till tidningsdöden:

> Situationer och förhållanden, öden och omständigheter ge mig i dag, för första gången på 35 år, semester, vilken i denna härliga vårens tid kommer som en ljuvlig gåva. [---] Personligen har jag då endast att tacka vänner och ovänner för ett ovanligt långt tålamod. Egentligen ha vi trivts rätt bra ihop. [---] Fåglarna pipa och skrika, knopparna svälla, kreaturen längta efter nytt bete, och allt går i morgon sin samma gång som det gjort i evighet. Världen stannar gudskelov icke för ett pappers hädanfärd.

Men gammal blev ändå äldst. *Lunds Dagblad* blev till slut ensam kvar. Också där fanns det personligheter. Gustaf Ericson, i Lund bekant som Jösse, kom till tidningen med sina stockholmska erfarenheter 1910. Det kunde ju se ut som om han bytt ner sig från *Svenska Dagbladet*, *Vårt Land* och en rad olika landsortstidningar men enligt sin redaktionschef E.W. Lundgren, känd för att i andra sammanhang ha varit en typisk chefsätare, såg han det inte så. Den av hävd konservativa tidningen blev snarast mörkblåare och samtidigt än mer lojal mot samhällets stöttepelare, innefattande inte minst kyrka och universitet. En porträttör tillskrev honom »något av de engelska tidningslordernas mentalitet«, och den rymdes väl inte riktigt i stan.

De mest namnkunniga skribenterna hade en annan framtoning. Dit hörde lundalegender som Tusse Sjögren och Tristan Lindström som säkert stod till vänster om sin tidning och som gjorde den till en av de bäst korrekturlästa i landet. Tusse skrev också dagsvers och höll ut i många år. I Tristans fall slutade med en brytning efter några år i början av 1920-talet. Olle Holmberg har i sin biografi utfärdat ett tjänstgöringsbetyg:

Man blir ingen perfekt journalist om man inte förstår vikten av att det som ska stå i tidningen står där på torsdag i stället för på fredag och om man inte fattar meningen med att alla människor vet allting om alla människor, och kanske blev Sigfrid Lindström aldrig någon perfekt journalist. Mest tjänstgjorde han som korrekturläsare, ett yrke för vilken han såtillvida hade en maximal olämplighet som han hade den föreställningen att en tidning borde vara alltigenom korrekt skriven och tillbragte flera timmar av otackad möda med att tvätta svenskan i allehanda bidrag i bladet, men han skrev dessemellan film-, teater- och litteraturrecensioner, gjorde en del kulturellt reportage, hjälpte med sina språkkunskaper till på avdelningen för utrikes nyheter och var flitig på kåseriavdelningen.

Särskilt bekant blev Tristan för sina väderleksfunderingar, och en del av denna klimatiska tristess har ju blivit klassisk utanför läggen.

1938 såldes tidningen till liberala intressenter som satsade på den dödfödda planen att göra en tidning för hela regionen. Trots ett tillskott i namnet, *Skånetidningen Lunds Dagblad*, och en skicklig chefredaktör, Daniel Wiklund, lyckades det inte, och om det sedan var nemesis eller marknaden som slog tillbaka är inte gott att veta. De malmöbaserade tidningarna tog över allt mer, och mitt under tidningsdödens värsta år, 1961, var man alltså tillbaka vid ursprunget med utgivning av ett nummer i veckan. Ett slag försökte man besvärja utvecklingen genom att i huvudet fästa den tvivelaktiga devisen »Sveriges äldsta fristående tidning«. Inte ens det hjälpte. Dan före dan 1973 var sagan all.

PER RYDÉN

Holmberg, Claes-Göran, Ingemar Oscarsson & Per Rydén,
En svensk presshistoria, Sthlm 1983.

Holmberg, Olle, *Sigfrid Lindström*, Sthlm 1951.

Jönsson, G., »Ture Sjögren som skald i spalten«,
Akademiska föreningensårsskrift 1963, s 11-27.

Lundgren, E.W., »Gustaf Eric Ericson«, *Svenskt biografiskt lexikon.*

Lundstedt, Bernhard, *Sveriges periodiska litteratur.* 1-3,
Sthlm 1895-1902.

Sjöbeck, Pontus, »Något om Lunds Weckoblad och dess siste redaktör«,
Under Lundagårds kronor, ny samling, Lund 1921.

Sylwan, Otto, *Svenska pressens historia till statsfväfningen* 1772,
Lund 1896.

Thomæus, G., »Christian Albin Waldemar Bülow«,
Svenskt Biografiskt Lexikon.

Thomæus, G., »Jöns Christian Bülow«, *Svenskt Biografiskt Lexikon.*

Wahlöö, Waldemar, »Tidningsman i Lund«, *Skånsk dagspress.*
Journalistminnen, [Malmö] 1972.

C.W.K. Gleerup, silhuett klippt av sonen Axel.

En bokhandlare kommer till staden

Våren 1826 slog sig en ung man ner i Lund, Christian Wilhelm Kyhl Gleerup. Han tänkte öppna en bokhandel. Gleerup kom från en borgerlig familj i Ålborg. Han hade fått en god uppfostran, talade tyska och troligen också franska. Efter en handelsutbildning hamnade han, 23 år gammal, i den stora och ansedda Gyldendalska bokhandeln i Köpenhamn. Bokhandeln leddes av Jacob Deichmann, en fint bildad man, lysande organisatör och god affärsman. Han var därtill en god pedagog och knöt till sig unga assistenter och elever, som han lärde upp och skickade ut i världen. Snart hade han ett nät av trogna lärjungar i hela Norden, från Sorø till Bergen, med var sin bokhandel. Att denna till en början närmast var en filial til Gyldendal var ett ovanligt lyckat arrangemang, till nytta både för den unge bokhandlaren, som kunde beställa sina utländska böcker från Gyldendal och - inte minst - för den Gyldendalska bokhandeln i Köpenhamn, som vidgade sin kundkrets för varje ny boklåda.

Deichmann blev Gleerups vän. Han såg honom som en av sina bästa elever och Gleerup blev en av de första som Deichmann skickade ut i världen för att bygga upp det gyldendalska nätet.

Men varför just till Lund? En liten stad med ungefär 3 500 invånare, visserligen med ett universitet med 400 - 500 stu-

denter och 19 professorer (1831). Men en del professorer gick utan lön och flertalet studenter var så fattiga, att de skrev av sina läroböcker från varandra i stället för att köpa egna. Dessutom fanns det redan tre boklådor i Lund.

Kanske var det Henrik Reuterdahls förtjänst. Han var den gången adjunkt vid universitetet (senare blev han som bekant ärkebiskop) och reste ofta till Köpenhamn för att köpa utländsk litteratur i Gyldendals bokhandel. Han och Deichmann blev vänner och diskuterade möjligheten att öppna en »ordentlig« bokhandel i Lund. 1825 skickade Deichman sin unge elev Gleerup till Lund för att undersöka saken. Reuterdahl skriver: »Jag såg gerna att han hos oss började handel, men jag vågade ej tillstyrka det. Jag fruktade, att han ej skulle kunna lifnära sig. Deichmann och Gleerup bedömde saken riktigare.«[1]

Det som Deichmann och Gleerup förmodligen bedömde eller räknade med, var en växande produktion av litteratur och en växande marknad för denna litteratur. Ekonomin höll i båda länderna långsamt på att förbättras efter de magra åren strax efter Napoleonkrigen, och det som skapade den nya marknaden var en bildad medelklass, som både skrev och köpte böcker. Ännu var det inte tid för den skandinavistiska yra som bröt ut den hårda vintern 1838, då Sundet frös och studenterna kunde vandra över isen och hälsa på varandra. Men det fanns redan på 1820-talet i båda länderna ett växande intresse för vad som producerades på andra sidan Sundet.

Ännu en faktor, nämligen ångbåten *Caledonia*, Danmarks första ångbåt, som 1828 skulle börja gå i reguljär trafik mellan Köpenhamn och Malmö, kan de båda bokhandlarna kanske inte ha förutsett. Men den kom redan något år efter att Gleerup hade öppnat sin bokhandel att få stor betydelse för de litterära förbindelserna och det bokliga utbytet mellan Danmark och Sverige.[2]

C.W.K. Gleerups första fastighet på St Södergatan. Ritning av J. Stäck 1837.

Gleerupska bok- och pappershandeln i den nybyggda fastigheten på St. Södergatan omkr 1860.

De politiska förutsättningarna för ett kulturellt utbyte mellan de båda länderna var vid det laget inte särskilt gynnsamma. Karl XIV Johan var ovänligt stämd mot Danmark efter kriget, där ju Danmark stått på fiendesidan - vad nu det kan ha haft för återverkningar i Skåne. I varje fall tycks denna onåd inte ha drabbat Gleerup, som 1826 av konungen fick sitt tillstånd att driva bokhandel i Lund.

Vad ville då den unge bokhandlaren? I en annons i *Lunds Weckoblad* den 13 september 1826 får vi veta det: »Undertecknad, boende i Handelsman Sjöbergs Gård vid Lilla Torget, har härigenom äran att gifva tillkänna, det jag här i Staden öppnat en Bokhandel, hvarmed afsigten är dels att skaffa Utlänningar ett tillfälle att någorlunda hastigt erhålla Svenska Literaturens Producter, dels att hålla Utländska Böcker och Skrifter tillhanda för dem, som härifrån åstunda sådana.«

Gleerup lovar i den stort uppslagna annonsen att han närmaste postdag skall beställa allt vad kunden önskar av utländsk litteratur, då han ju inte kan ha så mycket på lager i sin boklåda. Han avslutar med att framhålla sina goda utländska förbindelser, »och hoppas jag att till alla bokälskares nöje, med ordning, skyndsamhet och billighet kunna utföra de uppdrag som gifvas mig.«

Gleerup ville etablera sig först och främst som förmedlare av utländsk litteratur, så att Reuterdahl och andra lärda män slapp att själva skriva till utländska bokhandlare eller resa till Gyldendal i Köpenhamn. Och att han tänkte göra det med ordning och skyndsamhet var inga tomma ord. Metodisk ordning hade han lärt sig av den duktige organisatören Deichmann. Och det var just ordningen som väckte förtroende och snabbt vidgade hans kundkrets. Beställningar efterkoms punktligt, räkningar betalades prompt.[3]

Hans »goda utländska förbindelser«, det som gav honom ett försprång framför de andra bokhandlarna, var naturligt-

Porträtt av C.W.K. Gleerup. Oljemålning av Sven Walberg.

vis först och främst Deichmann, men också en annan mäktig man, Christian Molbech, chef för Det kgl. Bibliotek i Köpenhamn. Molbech ville vidga sitt biblioteks bestånd av nordisk litteratur och den unge bokhandlaren fick bli förmedlaren.

På våren 1827 öppnade Gleerup en ny bokhandel i eget hus - den Hallonborgska gården på hörnet av Södergatan och Västra Mårtensgatan - med bok, musik- och pappershandel

på ena sidan förstugan och privatbostad på den andra.[4] De danska vännerna konstaterar belåtet att det går honom väl i händer: »Boghandler Gleerups Etablissement i Lund har da endelig opfyldt et Ønske, som i mangfoldige år blev næret på begge sider af Sundet, at nemlig den litterære Forbindelse mellem begge Nationerne måtte forøges og hurtigere befordres,« skriver biskop Münter i Köpenhamn till greve de la Gardie på Löberöd. »Jeg hører med Fornøjelse at det går ham vel.«

Eget hus och blomstrande bokhandel på mindre än ett år. Hur hade han burit sig åt?

Gleerup började med att, som han lärt sig, lägga upp ett strategiskt nät. Under en resa till Stockholm och Uppsala i juni 1826 knöt han förbindelser med andra landsortsbokhandlare och med några stora boklådor i Stockholm. Han upprättade ett nät av commissionärer, dvs. ombud som mot en viss procent åtog sig att sälja böcker[5] och han besökte huvudstadens kungliga bibliotekarie och universitetsbibliotekarien i Uppsala med hälsningar och rekommendationer från Molbech.

Med annonser och personliga brev spred han sitt budskap om den nya bokhandeln ända till Åbo och Helsingfors. Tillsammans med Gyldendal annonserade han i tyska och danska tidningar. Han skickade också ut egna cirkulär till den tyska bokhandeln och annonserade i den svenska pressen om sina tyska och franska förbindelser. Varje månad skickade han egna beställningar till Paris - förutom dem som gick via den Gyldendalske bokhandel - och kunde lova kunden att inom två månader ha sin franska bok, snabbare än om den hade beställts från Stockholm. »De kan aldrig forestille Dem hvor meget Franske her læses af Adelen og andre fornemme«, skriver han förtjust till Deichmann.

Samtidigt upprättade han affärsförbindelser med kända författare och erbjöd sig att sälja deras böcker på förmånli-

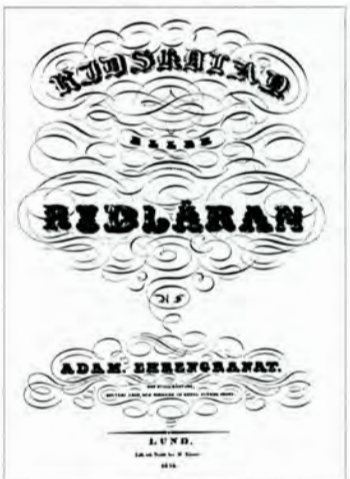
RIDLÄRAN

ADAM EHRENGRANAT.

LUND.

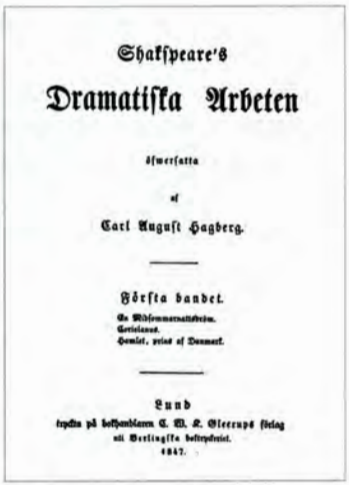
Shakspeare's

Dramatiska Arbeten

öfwersatta

af

Carl August Hagberg.

Första bandet.

Lund

Ridläran av A. Ehrengranat 1836. Exempel på praktbok från Gleerups förlag. Shakespeares *Dramatiska Arbeten* översatta av C.A. Hagberg. Utgivna 1847 på Gleerups förlag och tryckta i Berlingska boktryckeriet.

ga villkor. Så sålde han t.ex. Tegnérs och Geijers verk i Danmark och Oehlenslægers verk i Sverige. Han skrev personliga brev till boksamlare och erbjöd sig att snabbt och säkert skaffa de utländska böcker de önskade. Just greven på Löberöd blev en av hans stora kunder.

Det som den unge Gleerup presterar under dessa sommar- och höstmånader 1826 är - förutom en fungerande organisation - en väl planerad modern marknadsföring. Framförallt utnyttjar han ett nytt medium, den moderna pressen.

Deichmann förmanar i sina faderliga brev till försiktighet, helst bör han inte ge någon kredit. Gleerup svarar, att det är svårt, solida ämbetsmän skulle han förolämpa om han inte gav dem kredit. »Derimod må alle Studerende betale strax, med Undtagelse af Adelsmænds Sønner, og andre rige Folks Børn...« Han lugnar också sin gamle principal med att han lever tillbakadraget: »...jeg undgår alle Selskaber som

kunde give mig Venner, som jeg ikke siden kunde nægte Credit...«

Vilka är det då, som går in och ut i den rymliga lokalen på Södergatan? De som kommer in för att köpa en bok eller en griffeltavla antecknar bokhandlaren naturligtvis inte. Men de som beställer böcker av honom hamnar i hans kassabok. Det är nästan uteslutande universitetets folk, professorer, adjunkter och en och annan student. Reuterdahl och Henrik Thomander, då docent i Lund, senare biskop i staden, är flitiga kunder. Också Universitetsbiblioteket blir tidigt en god kund, redan innan Gleerup 1827 blir akademibokhandlare. Gleerup har från början riktat in sig på denna akademiska kundkrets, han specialiserar sig på vetenskaplig och teologisk litteratur. En manlig värld, universitetets värld. Kom det inga kvinnor till den gleerupska bokhandeln? Det bör i Lund ha funnits många bildade kvinnor som läste, om inte vetenskapliga verk, så åtminstone romaner och poetiska kalendrar.

Jag tror att man på den frågan kan svara: jo, men mindre för att köpa böcker än för att köpa papper och färger till sina akvareller, noter till sina fortepianon, tapetrullar till förmaket och kopparstick att pryda salen med. Åtminstone var det nog så de första åren. 1846 var i alla fall författarinnan Fredrika Ehrenborg en flitig gäst i bokhandeln. Den 29.9 skriver hon i sin dagbok: »Jag gick till Gleerup och Sven följde med. Der hade han roligt af att få se i barnböcker och jag köpte några.«[6] Och i början av 1840-talet yttrade Martina von Schwerin till Tegnér att hon tänkte flytta till Lund »i skydd af domkyrkan, apoteket och Gleerups boklåda...«

I själva verket tycks Gleerup och M. J. Åberg, innehavare av boklådan vid Södergatan strax söder om domkyrkan (den som senare blev Lindstedts bokhandel) ha delat upp kundkretsen mellan sig. 1826 annonserar Åberg i *Lunds Weckoblad*, att hos honom finns »en utvald samling af till Julklappar och Nyårsgåfvor passande Böcker.« Han har också barn-

böcker och nyare poetiska arbeten och meddelar, kanske sporrad av den nye konkurrenten, att han kan skaffa tyska, franska, engelska och danska böcker och musikalier.

I början av 1827 öppnar han ett lånebibliotek som närmast riktar sig till en kvinnlig läsekrets. Det innehåller bl.a. »...en utvald samling af de berömdaste Romaner, Theaterpjeser, Poetiska Arbeten, Allmänna och enskilta Staters Historia, Lefvernes beskrifningar, Geografi, Resebeskrifningar, Blandade Ämnen, Tyska och Franska Classiker, Musikalier etc.«

Åberg påpekar, att hans lånebibliotek är det första i staden och att det fyller en viktig funktion »i närvarande tid, då så att säga, nästan en hvar sträfvar att nå en högre grad af bildning, ...«

Gleerup tog ännu ett viktigt steg under hösten 1826, han började egen förlagsverksamhet. Detta förlag skulle senare bli en mycket god affär, men under de första försiktiga åren tjänade det mest till att ytterligare profilera honom som en modern bokhandlare. Han försåg sina böcker med vackra omslag med en modern design, något helt nytt i Lund.

I och med förlagsverksamheten inleddes ett livligt samarbete med Berlingska boktryckeriet. Dess ägare var den ansedde Carl Fredrik Berling, jur.dr. och tillika akademiräntmästare, som blev den unge bokhandlarens vän och beskyddare. Under 1830-talets senare del, då sonen Fredrik Berling tagit över tryckeriet intensifierades samarbetet, dels till följd av att en ny lukrativ marknad tillkommit - folklig uppbyggelselitteratur för en mycket större publik än den akademiska - dels på grund av nya tryckpressar och ett eget stilgjuteri som ökade tryckeriets kapacitet.

Det ömsesidiga förtroendet kom till uttryck i små brev eller biljetter som vandrade mellan tryckeriet på Gråbrödersgatan och Södergatan. Tonen i dem talar för sig själv: »Du är en kinkig karl som prompt vill betala så fort Du får

räkning. Jag tycker annars det är så förbåldt roligt att hafva något till godo hos Dig. Give Gud jag hade alltid med sådant folk att skaffa, men de är tunnsådda på denna syndiga jorden, Din Fr. B.«

Våren 1827 förlovade sig Gleerup med den nittonåriga Anna Katarina Stäck, dotter till handlanden Josef Stäck och hans hustru Greta Kihlgren. Familjen ägde gården mitt emot Gleerups, det s.k. Stäket. Köpmannen ansågs driftig, men var inte särskilt förmögen, åtminstone inte om man skall räkna efter bouppteckningen 1849.[7] I familjen fanns tre söner och tre döttrar. Två söner blev köpmän och en, J.M. Stäck, blev konstnär. Två döttrar gifte sig, en förblev ogift. Anna Katarinas yngre syster Ulla gifte sig med prosten H. Tullberg.[8]

En flicka i en borgerlig, någorlunda välbeställd familj skulle kunna skriva vackert och stava väl. Det kunde inte Anna Katarina. Ett bevarat brev från förlovningstiden (21 maj 1827) till fästmannen i Köpenhamn visar hennes hjälplöshet i svenskan och ger oss dessutom en glimt av fästmöns bestyr inför bröllopet: »Min käraste Wilhem (Gleerup hette Christian Wilhelm) Med möcke Glädje emotog jag dit bref men med stor sårg lesste jag det. Det har annat mig hella tiden att du har varrit siug medan jag intet haft bref i från dig. Jag leser i dit bref att du kommer öfver på Tisdag, då Gustafva och jag skal med möcke stor Glädje emottaga Dig på Malmös Brögga....I Tisdag var vi i Malmö Mamma ock jag för att hemta dig men vi måste resa förgäfves til baka .... Wi köpte inga mobler i Malmö ty de var för dyra men vi har beställd Två såffor till för maket och di skal han hafva 24 Rd för var soffa vilket är bra dyrt men han lät inte pruta med sig Det minsta, Min lille Gleerup du nämner om Presenten men det bryr jag meg inte om ty nu kan hvi få möcket annat att Nytja Penningar til, för Granlåter får vi vänta med tills vi får kiöpt oss det nöd vändigaste, Min käraste Gleerup ner du nu far

21. Räfwen och gåsen.

R. Fru gås! Se wädret är warmt och klart.
Att litet spatsera, det wore wäst kart.

G. Herr Räf! Jag blifwer dock helldre här
Spatsergång i sören, den är mig wäst kär;
Men sedan min Herre sig hällt wid min wärr,
Är wädret just icke så wackert som förr.

Derute war himmelen blå och klar.
Och ingen blåst eller köld det war.
Men gåsen war ej rätt glad i sitt sinne.
Den hade nog räfwend knuller i minne.
Om en gång med honom spatsera hon gått,
Ej åter till sina mer komma hon sått.

En sida ur H. Reuterdahls *Julläsning för barn*.
Utgiven 1838 på Gleerups förlag.

Ungefär såhär kunde en bokhandel se ut på 1830-talet.
Kopparstick Nürnberg 1835. Ur S. Taubert *Bibliopola*, Hamburg 1966.

Aktiebolaget C.W.K. Gleerups fastighet i kvarteret Maria minor, St. Södergatan, 1920-talet.

ofver så för all del tag väl på dig ty du får vara möcket försiktig ty annars kan du bli sjug igen....Din altid Tilgifna Wän A.C. Stäck.«

Brevet är kärleksfullt, fyllt av längtan och omsorg, men det är inget »kärleksbrev«, trots att det är skrivet bara någon månad efter förlovningen. Det finns inget jag, som yttrar romantiska kärleksord, Anna Katarina tycks mera vara en del av den familj som nästan är med och skriver brevet, och hon är redan inställd på att avstå från en kärleksgåva från fästmannen till förmån för det gemensamma projektet. Det är som om Anna Katarina är helt orörd av den våg av romantisk kärlekslitteratur, som just de här årtiondena sveper över landet.

Man kunde väntat sig att Gleerup skulle ha befäst sin ställning som bildad borgare genom att gifta sig med en bildad flicka som kunde uppfostra hans barn »rätt«. Äktenskapet blev i varje fall enligt E. Wrangel, som skrivit den

gleerupska biografin, lyckligt och Anna Katarina födde sin man 16 barn, varav endast två dog.

Man kan betrakta Gleerup som en god manlig representant för den nya uppåtsträvande medelklass, som just under de här årtiondena expanderade och befäste sin ställning i samhället. Han besatt alla de dygder som uppskattades av medelklassen och som hörde till klassens självbild: ordning, flit, sparsamhet,redbarhet, företagsamhet och försiktighet. Han var målmedveten och planerande. Han investerade klokt. De goda inkomsterna från pappershandeln och förlaget investerades i nya fastigheter, snart hade han tre stora hus i rad på Södergatan. Han var inte akademiker, som boktryckaren Berling var och som Lunds tidigare bokhandlare hade varit, men han var en bildad man, som utan svårighet anpassade sig i det akademiska umgänget.

Reuterdahls lovprisande av honom 1832[9] är uttryck för vänskap, men också för den respekt han tillvunnit sig: »För få år sedan visste man knappt att en utländsk litteratur var till, och ännu mindre hvad denna årligen frambragte. Då infördes af en lycklig stjerna en främmande bokhandlare i landet. Han gör epok i vår bokhandels och derigenom äfven i vår litteraturs historia.« Reuterdahl säger att Gleerups bokhandel har skapat många nya läsare och att hans förlag har främjat den svenska litteraturen (inte minst Reuterdahls egna verk, skulle man kunna tillägga), även om ännu mycket återstår innan »de flesta af dem, som vilja anses för bildade, kunna sägas vara vakna.«

Hur bokhandlaren själv fann sig tillrätta i sitt nya hemland skymtar i breven till de danska vännerna. 1851 skriver han till Molbech, att han längtar hem, »men det er ikke så let sag for en Patriark, og når jeg er rask, finder jeg mig også ret vel blandt mine Venner her.«

Gleerup uppfattar Skåne som »sin« provins, så nära och så likt Danmark - fast lite mera efterblivet - medan övriga Sve-

rige känns främmande: »Skåne tabte troligen langt mere ved at indfaltes i den svenske Jern-Ramme end det vandt. Det hindredes at følge Danmarks Fremskridt og den svenske Regering forstår sig ikke på at administrere denne rige Provinds...Sverrig savner imidlertid meget af det Danmark har. Jeg troer Sverrig er for stort, for lidt befolket, endnu halve Nomader.«

EVA LIS BJURMAN

NOTER

1. H. Reuterdahls Memoarer Lund 1920.
2. Se Bengt Lidforss *Utrikespolitiska vyer* 1915 Malmö. Se också Ingemar Jeppsson *Med hjulångare till Köpenhamn* i Kulturens årsbok 1965.
3. Att detta var något av en bedrift förstår man av breven från Gleerups svåger G.A. Stäck som hjälper honom att få iväg bokpaketen. Den 13.9 1828 skriver han: »Dina Bok Paqueter som skulle till Carlshamn är ännu här, ty någon lägenhet dit, har på min själ sedan ej warit, likaledes förhåller det sig med den Grammen fått på Calmar.«
4. Troligen fick han ekonomisk hjälp av sin blivande svärfar handlanden Joseph Stäck, själv ägde han vid sin överflyttning i maj 1826 endast 466 Rd.
5. Kommissionärerna hade rätt att sända tillbaka böckerna om de inte lyckades sälja dem.
6. Uppgiften av Eva-Helene Ulvros doktorand i historia Lund.
7. Uttrycket driftig använder Ewert Wrangel i sin biografi över CWK Gleerup och det Gleerupska förlaget 1926 Lund. Boupptecknings finns i Lunds Landsarkiv.
8. Trots att det fanns tre döttrar i familjen finns inget piano eller annat musikinstrument upptaget i boupptecknings. Dessa kan ev. ha skänkts till flickorna då de gifte sig.
9. H. Reuterdahl, *Om det theologiska studium, med särskilt hänseende till Sverige* (1832).

LITTERATUR

Ewert Wrangel, *C.W.K. Gleerup och det Gleerupska förlaget.* Lund 1926.

Bengt Lidforss, *Utrikespolitiska vyer.* Malmö 1915.

Henrik Reuterdahl, *Memoarer.* Lund 1920.

Otryckt material i Gleerupska arkivet, Handskriftsamlingen, Lunds universitetsbibliotek.

Barnböcker från Lund

De LUNDENSISKA barnböckernas historia går tillbaka ända till mitten av 1700-talet, och de är tillräckligt många för att spegla barnlitteraturens historia i Sverige. Lokalhistoriskt intresse har inflytandet från Danmark och det sätt på vilket det lärda Lund tog sig an denna litteratur.

Jag har begränsat mig till böcker från förlag i Lund, även om det också finns där inte förlagda som skildrar lundensiska miljöer eller skrivits av författare bosatta i Lund. Som exempel kan nämnas att Ines Berlin-Humbles *Hemmet på Holmen* från 1903 berättar om barn i 1840-talets Lund, att Sven Christer Swahns *Stenjätten* från 1965 bygger på sägnen om jätten Finn och Lunds domkyrka, och att Britt G Hallqvist varit bosatt i Lund under större delen av den tid då hon skapat poesi, prosa och översättningar för barn.

När titelbladen i äldre tid endast anger tryckeriets namn, *Berlings, Lundblads* och *Lundbergs,* var dessa tryckerier också förlag, såvida inte författaren eller översättaren själv var förläggare. Den första i Lund tryckta barnboken är den »Rambachs Barna-Bok« som i Boktryckerie-Societetens Catalogue 1753 över de svenska tryckeriernas egna förlag förekommer bland Carl Gustaf Berlings böcker. Inget exemplar är visserligen känt och därför inte heller det exakta tryckåret, men boken är lätt identifierbar som *D. Joh. Jacob Ram-*

bachs upbyggeliga barna-bok, en översättning från tyskan. Berling hade gjort ett eftertryck - boken var populär och fick åtta svenska upplagor mellan 1735 och 1865. Innehållet är delvis religiöst, men det förekommer också regler för hur man skall uppföra sig. Bland senare exempel på i Lund tryckta levnadsråd för de unga är den tyske pedagogen Campes nära 300-sidiga *Theophron eller den erfarne rådgifwaren för den oförfarna ungdomen*, som 1794 kom i två delar på det Berlingska boktryckeriet och fick en andra upplaga 1802, denna gång dock hos Lundblad. Översättaren var Mathias Hasselrot, magister i Lund 1793.

UPPLYSNINGSTIDENS LITTERATUR FÖR BARN

Campe tillhörde den tyska upplysningspedagogiska rörelse som kallats filantropinismen. Upplysningstidens pedagoger skapade också nya barnlitterära genrer: sagor, äventyrsskildringar, berättelser om samtida barn, bl.a. i form av små pjäser som barnen kunde spela, och fackböcker om naturen. Alla dessa genrer ville undervisa, t.ex. i moral, men tanken var att undervisningen skulle bli effektivare om den skedde på ett roande sätt. Till Sverige kom denna litteratur huvudsakligen i form av översättningar.

Johan Lundblad lät 1785 Berling trycka en filantropinistisk barnpjäs: *Pagen, et moraliskt lustspel för barn, af herr prof. Engel*. Engel var privatlärare och skriftställare i Leipzig. Professorstiteln som kanske gjorde sig bra i Lund kom sig av en tjänst som gymnasielärare i Berlin. Pjäsens hjälte är en fattig page vars goda egenskaper gör att han blir hjälpt av fursten.

Naturintresset belyses av en hos Berling 1828 tryckt miniatyrbok, *Natur-galleri för barn*, som berättar om djur, ett för varje bokstav (apan, björnen, cameleonten, dromedaren etc). Ett åtminstone delvis svenskt original är Amalia Charlotta Christina Tolls *Wiljamshem, eller den glada somma-*

Graverat titelblad till Hasselrots översättning 1794 av Campes *Theophron*. Kopparstick signerat av Johan Mathias Weller, akademigravör i Lund 1797.

ren. För barn från 1839, likaså tryckt hos Berling. Förutom moraliska barnskildringar och naturkunskap finner man här ett par sagor med moralisk bearbetning. Toll var 1839 en ännu blott 18-årig officersdotter född på Haglösa kungsgård i Lilla Slågarp norr om Trelleborg. Tio år senare skulle hon gifta sig med ecklesiastikministern, sedermera biskopen i Kalmar Paul Genberg.

Också det första exemplet på en barnbok från CWK Gleerups förlag var i upplysningens anda, den 1838 hos Lundberg tryckta *Den nya barnawännen. Läsning för barn, ifrån femte till åttonde lefnadsåret*. Där finns moraliska anekdoter och bibelkunskap. Bokens största intresse är att den har sex litografier utförda av den lundensiske litografen Magnus Körner. Man får väl anta att boken hade utländsk förebild och att litografierna är kopior.

En olyckshändelse i barnkammaren. Litografi i *Den nya barnawännen*, Gleerup 1838, utfört av den lundensiske litografen Magnus Körner.

ROMANTIKENS INTRÄDE

Romantiken betonade känslan och fantasin i reaktion mot upplysningens förnuftstro. Man blickade gärna tillbaka till de tider då dessa krafter tänktes ha dominerat, till medeltiden och den »mänsklighetens barndom« från vilken den »folkliga« litteraturen ansågs stamma. Romantikerna skrev ett känslosamt språk och förlade gärna handlingen just till medeltiden. Deras barnböcker skulle stödja barnens känsla och fantasi. Genom dessa krafter kunde de själva utbilda sin moral. Som ett särskilt lämpligt stoff framstod »folklitteraturens« sagor - nu utan moralisk bearbetning - sägner och vers.

I det Lundbergska boktryckeriet trycktes 1837 *Genoveva. En berättelse, särdeles för mödrar och barn.* Den anonyma boken är av den tyske katolske författaren Christoph von Schmid. Ett tjugotal av hans böcker kom ut i Sverige i många

upplagor, och den mest omtyckta var just boken om Genoveva som fram till 1876 fick 23 svenska upplagor. Lundberg var dock först med denna bok. I språk och handling (om en till vildmarken fördriven riddardotter) är *Genoveva* en romantisk skrift. Däremot saknas romantikens pedagogiska program. Huvudsyftet är att ge väckelse till ett kristet liv, och på så sätt rör det sig närmast om en fostrande äventyrsberättelse av upplysningens typ.

Det romantiska pedagogiska programmet framträder däremot i två volymer *Julläsning för barn*, som Gleerup 1837 och 1838 tryckte hos Berling. Sammanställare var dåvarande förste teologie adjunkten och universitetsbibliotekarien Henrik Reuterdahl, professor 1844 och sedermera statsråd, biskop och ärkebiskop. Av texterna har översättningarna från tyskarna Hey och bröderna Grimm romantiska förtecken. Heys »fabler« på vers handlar gärna om talande djur men är också enkla naiva dikter om barn och utan undervisande avsikt som de gamla fablerna. Från bröderna Grimm översatte Reuterdahl 24 sagor, den första större samlingen Grimmsagor för svenska barn. I sitt förord 1837 ger han en romantisk motivering för dem. Sagan stimulerar barnens fantasi och utvecklar därmed både förståndet och moralen. Reuterdahl införde också två »skånska folksagor«, en beteckning som antyder att de härrörde från skånsk folktradition. De är ovanligt tidiga exempel på att sagor uppteckнade i det egna landet tagits med i en svensk barnbok.

Reuterdahls böcker illustrerar hur det lärda Lund engagerat sig för barnlitteraturen men också det danska inflytandet. Förebilden var den i Lund ofta sedde danske bibliotekarien och professorn i litteraturhistoria Christian Molbechs serie *Julegave for Børn*, som han börjat utge 1835. I motsats till senare lärda lundensiska bidragsgivare till barnlitteraturen känner sig Reuterdahl dock något generad. I sina memoarer talar han om »ett nästan löjligt motstycke« till si-

22. Gossen och åsnan.

G. Åsna! Hur grå och stygg ser Du ut!
Långa ä' öronen; bred är Din trut.

Å. Öron och trut jag ej sjelf mig gaf.
Derför med dem Du tålamod haf.
Han deroppe, som allting mig gifwit,
Wet wäl hwarföre jag sadan blifwit.

Gossen i werlden såg sig omkring,
Fann der så mången underlig ting.
En war liten, en annan war stor;
En kröp på mark; en i luften for.
Tänkte då glad: Wår Herre det gör;
Gläds åt sitt werk; jag glädjas ock bör.

Twenne mycket wackra

Nya Wisor,

Den Första:

Barnsång wid Waggan.

Wyß, wyß, mitt lilla barn, ꝛc.

Den Andra:

Sång med Barnet på knät.

Rida, rida ranka, Håsten heter blanka ꝛc.

Lund, i Lundbergska Boktryckeriet 1843.

För Reuterdahls *Julläsning för barn*, andra häftet, Gleerup 1838, utförde litografen Körner i Lund 24 kopior av Otto Speckters litografier till Heys fabler. Titelsida i *Twenne mycket wackra nya wisor*, Lundbergska boktryckeriet 1843. Detta skillingtryck var den första för användning tillsammans med barn avsedda utgivningen i Sverige av från muntlig tradition upptecknade barnrim.

na vetenskapliga arbeten, och i brev till Molbechs hustru heter det att »det är ju comiskt, att begge bibliothekarierne gå omkring och utdela julförlustelser åt barn«.

Liksom den ovannämnda *Den nÿa barnawännen* 1838 har andra delen av *Julläsning för barn* från samma år litografier av Körner. Det finns en bild av eskimåhyddor, och de 24 Heyfablerna har fått var sin, kopior av originalets Speckterlitografier och dem mycket närstående.

Jämte »folksagorna« hörde den »folkliga« poesin till den litteratur som romantikerna intresserade sig för, och man upptecknade också barnrim från muntlig tradition. Först i Sverige att ge ut uppteckningar av barnrim var dåvarande

lundastudenten Nils Lilja i den 1841 hos Berling tryckta *Violen*. Det rör sig här om en förbisedd pionjärinsats, även om antalet rim bara var tretton. Två år senare kom dessa barnrim i ett skillingtryck från Lundbergska boktryckeriet: *Twenne mycket wackra nya wisor, den första: Barnsång wid waggan. Wyss, wyss, mitt lilla barn, etc. Den andra: Sång med barnet på knät. Rida, rida ranka, hästen heter blanka etc.* Trots titelns »tvenne visor« är alla tretton rimmen med. Detta åttasidiga häfte från 1843 är det första exemplet i Sverige på en utgivning av uppteckнade barnrim med tanke på barn. Priset två skilling och frakturstilen antyder att man sökte en bred avsättning. Här finns skånska varianter av ännu välkända texttyper, förutom de i titeln nämnda, Ro ro till fiskaskär, Sko sko min lille häst, Liten flicka gick i by, Katten och källingen etc.

TVÅ LATINPROFESSSORER OCH EN LITTERATURHISTORIEDOCENT

Det lärda Lunds intresse för barnlitteratur uppträder på nytt när två professorer i romersk vältalighet och poesi, Johan Gustaf Ek och hans efterträdare från 1864 Albert Theodor Lysander, skrev var sin barnbok, båda utgivna hos Gleerup och tryckta hos Berling. Den förres *Folk-sagor till nöje för barn och äldre med barnasinne* kom 1851. I ett förord till »de små« berättar han att han gjort samlingen för en egen sjuk flicka. Boken innehåller nio berättelser av vilka åtta är undersagor. I flera fall rör det sig om varianter av välkända sagor. Lysanders *Äfventyr* 1872 är tillägnad »alla de små hemma och utomhus som pläga anlita mig som sagoförtäljare«. Två berättelser är hämtade ur indiska, tidigare bl.a. av tyskar använda sagosamlingar, den tredje från Boccaccio. De är dock självständigt bearbetade.

Henric Hallbäcks mest bekanta verk är väl den 1865 tillkomna Lincolnvisan, men 1867, det år då han blev docent

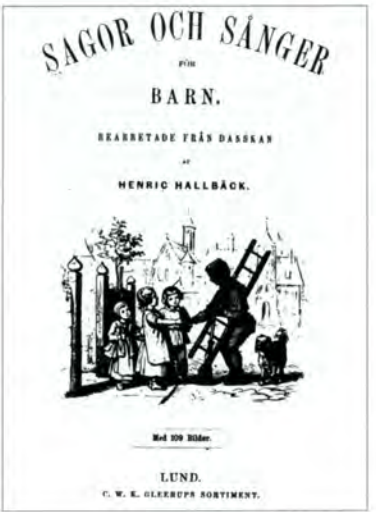

Hallbäcks *Sagor och sånger för barn*, Gleerups Sortiment 1867, sammanställdes efter danska förebilder. »Olika vapen« hade man i Danmark översatt från tyskan och illustrationen är efter den tyske konstnären Ludwig Richter.

Olika vapen.

Vårt väl beridna Kavalleri,
Vårt exercerade Infanteri
Med mod och mandom stoltsera.

De rycka fram: se, här komma vi,
Och sist så följer vårt Artilleri;
Se! det skall saken klarera.

3

i estetik och litteraturhistoria, redigerade han *Sagor och sånger för barn*, utgiven hos Gleerup men tryckt av Thiele i Köpenhamn. Boken är ytterligare ett exempel på det danska inflytandet i Lund. Innehållet är sammanställt efter tre likartade danska 1856-66 utgivna barnböcker med berättelser och dikter från Tyskland, Danmark och Norge. Från dessa böcker har också de över 100 illustrationerna hämtats. Men något danskt urval som Hallbäck kunde ha använt tycks inte finnas.

JACOB GLEERUP OCH BRÖDERNA BEIJER

Innan Jacob Gleerup tillträdde som chef för CWK Gleerups förlag förekommer hans namn på några barnböcker från 1867-68. Tre av dem är småbarnsbilderböcker. Gottfried P:son Beijer i Karlstad utgav 1866 åtta bilderböcker, i sin helhet tryckta hos J F Schreiber i Esslingen, och året därpå en av dem i ny upplaga och ytterligare två. I 1867 års böcker, *Historien om Kurre, den lilla stygga hunden, De två små kattungarna Kisse och Misse* och *Ärlighet varar längst! Historien om Gustaf, den lille snattaren*, var den svenska texten tryckt i Göteborg, och på titelbladen har Beijer fått sällskap med sin bror Frans i Göteborg och »J. Gleerup« i Lund.

Ett liknande samarbete med de Beijerska förlagen var utgivningen 1867-68 i två delar av tysken Albert Ludwig Grimms *Sagor från grekernes och romarnes hjelteålder för ungdomen bearbetade*. Här berättas om Theseus, trojanska kriget, Odysseus etc. Originalet var redan från 1820-talet, men förlagan har varit en upplaga från 1865 med färglitografier efter Heinrich Leutemann. Tre sådana, tryckta i Leipzig, ingår i vartdera bandet. I detta fall har Jacob Gleerup kanske tagit initiativet eftersom böckerna är tryckta hos Berling och översatta av Jacob Gleerups svåger Severin Cavallin, docent i grekiska i Lund, kyrkoherde i Vellinge och ofta anlitad som översättare.

Ett treblad för julen. Bearbetning, ett häfte med tre uppbyggliga berättelser om flickor sannolikt översatt från engelskan och 1882 tryckt hos Berling, är av intresse närmast genom att vara en utgivning hos den lundensiske bokhandlaren Philip Lindstedt. Den anonyma »bearbetaren« var Pauline Westdahl, änka efter en kyrkoherde på Listerhalvön. Också tryckta hos Berling men utgivna av Gleerup kom 1882-83, samtidigt med de danska originalen, Niels Juel-Hansens *Erik Sjöblad, den svenske Robinson* och dess fortsättning *På stepperna.* Robinson är »svensk« genom att hjälten är från Göteborg. Böckerna, som sägs vara berättade för ungdomen och är ett nytt exempel på det danska inflytandet, kan ses som arvtagare till upplysningstidens undervisande äventyrsskildringar. Översättaren, angiven som d:r Nils Larsson, var adjunkt vid Lunds folkskollärareseminarium.

På 1890-talet framträdde tre kvinnor med anknytning till det akademiska Lund. Hos Gleerup utgavs 1891 den hos Berling tryckta *Barndomslif på 40-talet. Sannsagor till julläsning, för små och stora barn af C.N.* Signaturen står för Charlotte (Lotten) Nerman. Här berättas små minnesbilder från hennes egen barndom, bl a i ett långt gult envåningshus i Lund. I boken skymtar också »en snäll morfar som kallades professor«, dvs juris professorn Johan Holmbergson. *Sagor gamla och nya berättade för barn af Mormor* 1896 utgavs också hos Gleerup men trycktes i Göteborg. Sagorna är konstsagor i sekelskiftesstil, väl åtminstone delvis bearbetade från tyskan. Den anonyma författaren var Hulda Holmberg, vid tiden prästfru i Borlunda vid Eslöv. Hennes far var latinprofessorn Johan Gustaf Ek som 1851 hade skrivit sagor åt en dotter.

Den tredje lundadamen var Disa Törnqvist, dotter till docenten och lektorn i naturalhistoria och kemi vid Katedralskolan Sven Leonhard Törnqvist, med tiden med profes-

En lundaprofessor på en barnbok. Lotten Nermans *Barndomslif på 40-talet*, Gleerup 1891, har försetts med en bild av Lotten och hennes systrar tillsammans med morfar, juris professorn Johan Holmbergson.

sors namn. Hennes bidrag var en översättning 1898 av ett tyskt urval av *Bröderna Grimms sagor*. Förlaget är Gleerups men både den svenska texten och bokens färglitografier är tryckta i Leipzig. Trots de många svenska Grimmutgivningarna kom denna översättning i flera senare upplagor.

C.W.K. GLEERUPS UNGDOMSBÖCKER

De mest kända barnböckerna från Lund är *C.W.K. Gleerups ungdomsböcker*, 169 nummer publicerade under 70 år mellan 1899 och 1968. De trycktes mest hos Berling men på senare år också på olika tryckerier i Malmö. Flertalet är översättningar, endast en femtedel svenska original. Engelska böcker dominerar. Det förekommer dock tretton danska, några tyska och franska, en finsk och en spansk.

Början gjordes med äventyrsböcker och »pojkböcker«. I hela utgivningen svarar de för hälften, men en femtedel av titlarna är »flickböcker«. Nästan lika många är sagor och berättelser för mindre barn. Därutöver finns en del facklitteratur, t.ex. ett par böcker om polarforskning.

Utgivningen under seriens första tid är ett nytt prov på barnboksintresset bland de lärda i Lund. Till det första numret, den 1899 utkomna *Apan som ingen kunde döda* av skotten Henry Drummond, skrevs ett förord av Theodor Hjelmqvist, då docent i fornnordisk litteratur, och den anonyma översättningen gjordes av hans hustru Elisabeth. Hjelmqvist intresserade sig för Drummond som ville förena naturvetenskap och kristendom, och hans intresse sträckte sig också till Drummonds två barnböcker, däribland denna om en tam apa som man ville bli av med men förgäves sökte dränka, hänga och skjuta.

Översättaren till fem böcker mellan 1901 och 1904 anges som M. R-g, en signatur som enligt Gleerups förlagskatalog 1826-1908 står för Maria Ribbing, dvs Seved Ribbings hustru. Ribbing tog själv aktiv del genom att skriva förord till

C. W. K. GLEERUPS UNGDOMSBÖCKER N:o 4

"BUFFALO BILL"

DEN SISTE STORE GRÄNSKRIGAREN

ÖFVERSTE W. F. CODY'S

LEFNADSÖDEN

BERÄTTADE AF HANS SYSTER

HELEN CODY WESTMORE

ÖFVERSÄTTNING AF KARIN JENSEN, FÖDD LIDFORSS

MED FÖRORD AF PROFESSOR SEVED RIBBING

Med 18 helsides-illustrationer

LUND

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

nr 4, 1902, en biografi över Buffalo Bill, och genom att lämna L.M. Montgomerys 1908 i Kanada utkomna *Anne of Green Gables* till Jacob Gleerup med förslag till förkortningar och till den ännu välkända svenska titeln *Anne på Grönkulla.* Boken blev 1909 nr 24 i serien. Det är en påfallande insats av en professor i praktisk medicin, 1904-07 dessutom rector magnificus.

Den flitigaste översättaren var Karin Jensen med 28 böcker 1902-27. Att hennes namn alltid anges som Karin Jensen, född Lidforss vill måhända betona hennes akademiska förbindelser; hon var dotter till språkprofessorn Edvard Lidforss och syster till botanikprofessorn Bengt Lidforss.

Anmärkningsvärt är att en rad ännu välkända utländska kvalitetsförfattare av barnböcker vann insteg i Sverige genom denna Gleerups serie, t.ex. 1915 engelsmannen Masefield och i senare delen av 50-talet fransmannen Berna och tysken Preussler. Man finner vidare fortsättningarna på boken om Anne på Grönkulla och, från 1955, amerikanskan Wilders på barndomsminnen byggda nybyggarhistorier.

GÖTE KLINGBERG

På titelbladet till Cody Westmores *Buffalo Bill*, C.W.K. Gleerups ungdomsböcker nr 4, 1902, figurerar både medicine professorn Seved Ribbing och professorsdottern Karin Jensen.

S:t Annegatan åt söder med skylten till Håkan Ohlssons Boktryckeri vid nr 4. 1920-talet. Kulturens lundaarkiv.

Till samhällets tjänst

Håkan Ohlssons förlag i Lund

Evigt kan ej bli det gamla,
ej kan vanans nötta läxa
evigt repas opp igen.
Vad förmultnat är skall ramla,
och det friska, nya växa
opp utur förstörelsen.

ETT HALVT SEKEL efter sin tillkomst blev Tegnérs dikt *Hjelten* ett argument i samhällsdebatten. Den citerades och kommenterades i diskussionerna om representationsreformen 1865 och klädde en då utbredd känsla i ord: Sverige befann sig i ett rastlöst uppbrott.

Det var inte bara det gamla ståndssamhället som på 1860-talet fick vika för en ny tvåkammarriksdag, överallt såg man hur vanor bröts och nytt ersatte gammalt. Järnvägen var ett av tidens många tecken. Den både knöt samman och förändrade landet där den drogs fram. Stambanan mellan Malmö och Lund hade invigts redan 1856 - och den akademiska bondbyn, som Tegnér hade skrivit om trettio år tidigare, började växa ur småstadskostymen. Just vid Tegnérs gamla universitet trycktes föreläsningskatalogen 1866 för första gången på svenska, tidigare hade uppgifterna om lärarnas undervisning meddelats på latin. Det var en ny tid.

»Beställningar mottagas och skall mitt bemödande alltid vara att genom godt arbete till billiga priser och genom reel behandling söka vinna förtroende«, framhöll den unge studenten Håkan Ohlsson då han den 24 oktober 1862 annonserade sitt nya boktryckeri vid Sandgatan i Lund. Att han inledde sin verksamhet just det året var kanske en slump. Men i historiens backspegel ser det ut som en tanke. Hans tryckeri är nämligen jämnårigt med de så kallade kommunal-

Håkan Ohlssons byggnad för boktryckeri och förlag uppfördes 1939 efter ritningar av Björn Lönegren. Huset ligger inne i kvarteret omedelbart norr om Kulturens område. Boktryckeriet flyttades till Berlings 1965 men förlagsverksamheten var kvar under ett tiotal år.

förordningarna. De fick en avgörande betydelse för utvecklingen i landet - och för Håkan Ohlsson i Lund vars boktryckeri och förlag under tre generationer kom att nära samspela med den samhällsutveckling som inleddes med 1862 års reform.

Syftet med förordningarna var att »gemensamma ordnings- och hushållsangelägenheter« skulle lösas och finansieras lokalt, av kommunen. En av följderna blev att de gamla socknarna delades i två kommuner med skilda organ, en borgerlig och en kyrklig. Den senare fick en rad uppgifter utöver de rent religiösa. Den svarade genom sitt skolråd för folkundervisningen, och prästerskapets gamla skyldighet att föra längder över församlingsbornas dop, vigslar och begravningar, över in- och utflyttade, förblev ända fram till 1991 den

Matrikeln över Svenska kyrkans prästerskap blev ett nödvändigt arbetsredskap i folkbokföringen och på pastorsexpeditioner. Den hade länge grå pärmar och gick under namnet *Grållan*. Från 1962 fick de olika årgångarnas pärmar olika färg, och matrikeln bytte smeknamn till *Håkan* efter förlaget och den tidens utgivare Sven Håkan Ohlsson.

svenska folkbokföringen.

Kombinationen av en växande offentlig verksamhet och en pågående decentralisering skapade ett nytt behov av administrativ överblick och samordning. Håkan Ohlssons förlag utvecklades till landets första blankettförlag i en epok då tryckta formulär blev en nödvändig vardagsartikel. Från förlaget kom också en rad handböcker och författningssamlingar för olika förvaltningar. Äldre tryckerier hade ofta tryckt allt, från stora bokverk till dagstidningar, och förläggaren fungerade också som t.ex. tidningsutgivare och bokhandlare. Håkan Ohlsson startade sitt företag i en tid av ökande specialisering, och hans tryckeri blev en del av den utvecklingen.

Ett exempel på förlagets utgivning är matrikeln för Sven-

Pärmar för häften med sammanställningen av sociallagarna, utgivna av Håkan Ohlssons Förlag, 1960-talet.

ska kyrkan. Den kom ut första gången 1899 och därefter, med något olika titlar, i genomsnitt vartannat år. I Håkan Ohlssons riksmatrikel registrerades och kartlades hela den kyrkliga verksamheten, t.ex. församlingarnas omfattning och folkmängd, folkbokföringens organisation och adresser, prästerna och deras ålder, prästvigningsår, tjänsteställning och avlöningsförhållanden. Matrikeln blev snabbt ett oumbärligt hjälpmedel för statliga och kyrkliga myndigheter. Det är anmärkningsvärt - och ett exempel på svensk blandekonomi och samverkan mellan offentligt och privat - att den enda

totalöversikten över Svenska kyrkans organisation och dess kyrko- och folkbokföring gavs ut av ett enskilt företag.

Även den utbyggda skolundervisningen och socialvården blev viktiga områden för förlaget. Från 1922 gav Håkan Ohlssons ut en periodisk författningsserie, *Författningar rörande kyrka, folkskola och pastorsexpedition.* Idén var att snabbt och fortlöpande rapportera om nyheter och förändringar inom dessa arbetsfält; läsarna var tjänstemän och förtroendemän. Till de författningar, cirkulär och ämbetsskrivelser som trycktes fogades också kommentarer. 1957 - då förvaltningarna vuxit ytterligare liksom strömmen av författningar och cirkulär - delades publikationen i tre: *Kyrkoförfattningar, Skolförfattningar* och *Socialförfattningar.* I t.ex. den senare publicerades material som rörde barnavårdsnämnd, socialnämnd, nykterhetsnämnd, hemhjälpsnämnd och pensionsnämnd jämte löneförfattningar och lönetabeller. Kort sagt: den växande offentliga sektorns tjänstemän och politiker fick i stor utsträckning sin fortbildning om regelverket för sin verksamhet i en privatskola, genom Håkan Ohlssons i Lund.

En liknande roll fick förlagets omfattande och kommenterade lageditioner, t.ex. *Handbok i kyrkolagfarenhet* som kom ut i sju upplagor mellan 1928 och 1956, *Kyrkolagarna* från 1965, olika editioner av skollagar och skolstadgar, och serien *Sociallagarna* som började utkomma 1959.

Genom förvärv av andra tryckerier i Lund vidgades Håkan Ohlssons utgivning med åren, bl.a. med vetenskapligt tryck. På 1970-talet såldes företaget till Svenska kyrkans förlagsrörelse och verksamheten i Lund upphörde. Man skulle återigen kunna citera Tegnér: Evigt kan ej bli det gamla. Men den typ av utgivning som Håkan Ohlssons förlag på sin tid införde har blivit bestående.

STAFFAN SÖDERBERG

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige Verksamhetsberättelse 1994

STYRELSE

Högste beskyddare:
Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf

Hedersledamöter:
Byggnadsingenjör Lennart Carlsson
Fru Margit Carlsson
Fru Anna-Greta Crafoord † 29/12
Fru Birgitta Crafoord
Direktör Bertil Hagman
Tekn.dr. Nils Hörjel
Fru Greta Kjellberg
Docent Gad Rausing
Direktör Hans Rausing
Civilekonom Martin Wiklund
Direktör Stefan Wiklund
Direktör Thomas Wiklund

STYRELSENS SAMMANSÄTTNING:

Regeringens ombud: docent Sverker Oredsson, ordf.
Lunds kommun: kommunalrådet Annika Annerby Jansson, sjukhusdirektör Anders Ek (t.o.m. 1/6), folkskollärare Claes Göran Jönsson (fr.o.m. 2/6).
Malmöhus läns landsting: agronom Leif H Nilsson.
Landstinget Kristianstad län: f.d. landstingsrådet Ingvar Aronsson.
Föreningen: prof. Nils-Arvid Bringéus, grosshandlare Hans Jerenäs, informationsdir. Inger Larsson, förf. Tony Lewenhaupt, rektor Lennart Prytz (omval till 1997), advokat Magnus Thorfinn (omval till 1997), direktör Kaj Vareman, dir. Anders Westerberg, prof. Louise Vinge (omval till 1997) museichef Margareta Alin samt adjungerade: st.f. museichef Nils Nilsson och adm.ch. Ingemar Beran. Två fackrepresentanter.

ARBETSUTSKOTT:

Ingegerd Göransson ordf., Nils-Arvid Bringéus, Anders Ek (t.o.m. 1/6), Inger Larsson (fr.o.m. 2/6), Sverker Oredsson, Anders Westerberg, Margareta Alin samt två fackrepresentanter.
Adjungerade: Nils Nilsson och Ingemar Beran.

SUPPLEANTER:

Byrådir. Ingegerd Göransson, vice ordf. (regeringen), fil.dr. Hans Albin Larsson och docent Lars Olsson (Lunds kommun), landstingsman Sven-Erik Axelsson (Malmöhus läns landsting), mentalskötare Wendy Persson (Landstinget Kristianstads län), lantmästare Jan Kristensson (omval till 1997), sjukhusdirektör Ulla Leissner (fr.o.m. 2/6, fyllnadsval till 1995), pol.sekr. Britt Marie Lundqvist (t.o.m. 1/6) samt stadssekr. Lars-Åke Sjöquist (föreningen).

REVISORER:

Föreningen: aukt. revisor Göran Bengtsson och docent Lars H Bruzelius (omval) med suppleanterna domkyrkokamrer Hans Linge och ekonomidir. Lars Niklasson. Regeringen: bankdir. Rune Järmén.
Lunds kommun: byggnadsing. Jan B Tullberg med suppleant Erik Rylander. Malmöhus läns landsting: revisor SRS Thomas Johnsson med suppleant ing. Sture Nilsson.

VALBEREDNING:

Nils-Arne Andersson (sammankallande), Claes Göran Jönsson (t.o.m. 1/6), Karin Sandberg och Carl Sonesson (fr.o.m. 2/6).

Tio styrelse- och åtta AU-möten har hållits. Årsmötet hölls 2/6 i närvaro av ca 70 medlemmar och med Sverker Oredsson som ordförande.

Antal besökare har varit 136.476, varav 30.237 barn. Hökeriet drog 15.341 och Östarp drog 5.659 betalande. Under året har totalt 18 utställningar visats på museet.

Fördelningen visar att huvudanläggningen behållit sina besökare trots att sommaren var rekordvarm och avdelningarna i Vita Huset, Medeltids- och Textilhallarna successivt stängdes under hösten. Som dragplåster fungerade framförallt utställningen *Masker - andra världar.* Tack vare en unik samling, kompetent personal och Sparbanken Finns ekonomiska stöd kunde Kulturen bevisa sin attraktivitet.

Hökeriet blev egen resultatenhet och vände därmed också besökssiffrorna uppåt. Östarpsdagen blev dock regnig vilket fick till följd att publiken minskade med åtskilliga tusen.

På grund av det sedan länge sviktande medlemsantalet - ca 2.000 per år har tappats - gjordes en handlingsplan. Ett 20-tal projekt formulerades med målsättningen att kvalitativt lyfta Kulturen. Grupper bildades med personal som projektledare och styrelseledamöter samt utomstående specialister som deltagare. En ny tjänst inrättades för medlemskontakter, olika värvningskampanjer prövades. Den negativa trenden bröts och vid årets slut uppgick antalet medlemmar till 19.463 (1993 - 20.052). Under hösten beslutade också styrelsen om ett särskilt ungdomskort.

Nordenstedtska stiftelsen utdelade en stor extra pott för ADB-utveckling. Tack vare detta anslag kunde många funktioner effektiviseras. Inom administrationen har en ny struktur införts beträffande ekonomisystemet. Nätverk har dragits mellan Locus Virtutum, Locus Peccatorum och Lindforska huset. Ett bokningsprogram har tagits i drift. Uppgifterna i museets huvudliggare över föremålen har dataregistrerats tack vare ett samarbete med AMU Hadar, ett arbete som på sikt kommer publiken till godo. För utveckling av multimedia inleddes ett samarbete med LTH.

En omstrukturering av den affärsdrivande verksamheten initierades även. Kontinuerligt förtecknades lagren, en fast försäljningsstab byggdes upp och kring varusortimentets inriktning påbörjades en diskussion.

BYGGNADER

Det stora lyftet som kommer att ge positiva återverkningar på sikt var att ombyggnadsverksamheten kom igång på allvar. Tack vare skickliga arkitekter som projekterare och ytterst generösa donatorer kommer basen för Kulturen - husen - att rustas upp. Kulturhistoriska enheten flyttade i december från Weibullska huset till nyinvigda 1700-talshuset Locus Peccatorum. Samtidigt påbörjades ombyggnaden av grannfastigheten »Rustmästarbostaden« från 1820-talet. Båda objekten har finansierats av Margit och Lennart Carlssons stiftelse samt Länsarbetsnämnden.

Också ett 1600-talshus, Berlingska, färdigställdes. Här gick Tora Ohlssons stiftelse in med donationsmedel. Samtliga hus rustades upp av NCC.

Vita Husets ombyggnad prövades i alla instanser. Kulturens styrelse följde noga projektet och gav i augusti klartecken till husets utformning. Crafoordska stiftelsen möjliggjorde ombyggnadens start i november genom en donation om 10 miljoner kronor. Från Boverket kom lika mycket. I december tillkännagav Crafoordska stiftelsen att man också ville stödja Lindforska husets ombyggnad till Universitetshistoriskt museum. Planen kommer då att återställas till 1820-talsskicket.

I egen regi målades Bosebo kyrka samt iordningställdes fasaderna å Schlyterska huset, Wahlbomska huset och Callmerska huset. Största delen av personalens arbetskraft gick åt till packning och flyttning. Samtliga föremål ur såväl utställningar som magasin i Vita Huset, Medeltidshallen och Textilhallen packades omsorgsfullt och fördes till Diabasen. Stadshistoriska enheten flyttade till Forsbergska huset, Tomegapsgatan 22.

Under sommaren utfördes många arbeten i enlighet med den nya skötselplanen. Träd fälldes, buskar flyttades och örtagården omplanerades. I augusti återinvigdes Lapidariet av ärkebiskop emeritus Olof Sundby. För den konstnärliga utformningen stod Helge Lundström. Arbetena bekostades av Kulturens närmaste grannar Birgit och Sven-Håkan Ohlsson.
I november invigde riksantikvarie Erik Wegræus huset *Huset*. Ett helt nytt tillskott som arkitektstuderande vid LTH byggt med egna händer.

På Östarp har planerats och förberetts för restaurering av Gamlegårds trädgård och ett ekologiskt program.

UTSTÄLLNINGAR

Wahlbomska huset: Officiell invigning av andra delen av basutställningen *Lund efter* 1658 förrättades av kommunfullmäktiges ordförande Lennart Ryde den 26 maj.

Vita husets tredje våning: *Livets träd i vargens käft*, 16/1 - 27/2. Producerad av textilkonstnär Boel Matzner och Kulturhistoriska enheten. *Min bild av Kulturen*, 6/3 - 10/4. Eleverna vid Folkuniversitetets fotolinje. Producent: Lena Larsèn, Program- och undervisningsenheten. *Lundakarnevaler* 1962 - 1990, 21/4 - 23/5. Öppnades av årets karnevalsgeneral Pontus Bodelsson. Producent: Rie Hägerdal. *IKEA:s 1700-tal*, 5/6 - 14/8. Program- och undervisningsenheten i samarbete med IKEA. Öppnades av Ingvar Kamprad. *All världens broderier*, Program - och undervisningsenheten i samarbete med ICA-kuriren. *Korgkonster - nya och gamla korgar*, 2/10 - 31/12, ett samarbete med hemslöjdskonsulenterna i Hallands-, Kalmar-, Blekinge-, Kristianstads- och Malmöhus län samt Stadsbiblioteket i Lund och Hvilans trädgårdsskola. Producenter: Program- och undervisningsenheten, Lena Birgersson och Birgitta Wendel samt Kulturhistoriska enheten.

Vita husets andra våning: *Masker - andra världar*, 24/4 - 31/12. Den 24 april öppnade Kulturens största utställningssatsning under året. Ut-

ställningen bygger på föremål från Benkt Åke Benktssons samling i Kulturens ägo - ett urval på ca 200 masker kompletterat med några viktiga lån från Folkens museum/Etnografiska museet i Stockholm, Nationalmuseet i Köpenhamn och Göteborgs Etnografiska museum. Grundaren av Marionetteatern och Marionettmuseet i Stockholm, Michael Meschke invigde. Produktion Kulturhistoriska enheten: Eva Kjerström Sjölin (projektansvarig), Anna Landberg och Karin Schönberg (idé, text och urval), Peter Holm (scenografi), Stefan Wiktorsson (ljussättning), och sakkunniga/referensgrupp Jan Mark, Willie Flindt och Björn Ranung.

Vita husets första våning: Nyförvärvsutställningar från utgrävningarna på Stortorget och i Kv S:t Mårten.

Lindforska huset: *Kraften tar form - barns arbete i lerverkstad*, 16/1-27/2. Producerad av Cathrine Olsson. *En lifvad påsk*, 6/3- 4/4, Kulturens traditionella utställning om seder och bruk vid fastan, fastlagen och påsken. Producerad av Anders Jansson, Kulturhistoriska enheten. *Konstnärsföreningen* PUSSEL, 9/4-30/4. Producent: Gunilla Eriksson. *XII-slaget*, 20/11-4/12. Producenter: Mats Uttervall och Anna Alsmark.

Thomanderska huset, Mäsingestugan och Arbetarbostaden: *Jul i Thomanderska huset*, en lundaprofessors jul i slutet av 1840-talet. Producent: Anders Jansson. *Jul i Mäsingestugan*, julfirandet i en skånsk bondstuga vid mitten av 1800-talet och *Jul i Arbetarbostaden* producerades av Ingalill Alwmark.

Dekanhuset: *Medeltida jul i Dekanhuset*, producerad av Maria Cinthio.

Drottens museum: Avtal upprättades under hösten mellan Kulturen och Lunds kommun om övertagande av ansvaret för museet i Kattesund. Utställningen fick under året smärre kompletteringar.

Östarp: *Från fjällko till Skånegås*, en vandringsutställning om våra svenska lantraser, maj - juli. *Blommehöna, Rödkulla och Linderödsvin*, 1/8-4/9, båda från Kristianstads Läns Museum. *Kulturens djur under Karlins tid* visades parallellt under sommaren. Östarpsutställningarna producerades av Kulturhistoriska enheten.

Kulturhistoriska enheten har deltagit i produktion av utställningar på annan ort: *Textil och smide* på Läckö slott, 12/6 -16/8 (Tema Bondens stuga) 1600-*tal* på Krapperup slott 4/6 -26/6 *Fajanser kring Östersjön* på Baltic Jubilee i Malmö mässhallar, 7/8-12/8 *Swedish Folk Art - all tradition is change* i Santa Fé, New Mexico, USA, 5/12-

UTÅTRIKTAD VERKSAMHET

Pedagogik: En nyinrättad tjänst som museilektor har under året tillsatts, vilket kommer att innebära en breddning av den pedagogiska verksamheten med regional förankring.

För att sprida kunskap om de skånska museerna till i första hand daghem, skolor och föreningar producerades för andra året i rad av Kulturen en Museihandbok. Utgivare är Landstingen i Kristianstads- och Malmöhus län. En utvärdering av museipedagogiska metoder vid fem skånska

museer har gjorts av Pia Sander på Kulturens uppdrag. Den presenterades bl.a. på FUISM:S fortbildningskonferens i september, då museipedagoger från hela landet besökte Kulturen.

Med Kulturen som bas har under året pågått ett skånskt projekt, *Det mångkulturella samhället*, med Anna Alsmark som ledare. Syftet är att dokumentera olika invandrargruppers levnadsförhållanden i Sverige samt att behandla frågor kring etniska minoriteter, integration och kulturmöten. Medverkande är museerna i Helsingborg, Landskrona, Trelleborg och Ystad. Arbetet skall resultera i utställningar som öppnar i oktober 1995 på respektive museer. På Kulturen dokumenteras den judiska kulturen idag.

Kulturmötesdiskussioner har förts även på studie- och fortbildningsdagar. Ett pedagogiskt projekt utifrån utställningen Lund efter 1658 har påbörjats tillsammans med gymnasieklasser som ett led i att arbeta fram mer självinstruerande program. Resultatet ska utmynna i en handledning. Även på Östarp pågår en pedagogisk försöksverksamhet.

Kulturens museilärare har haft omfattande kontakt med allmänheten. 1.166 visningar har hållits under året för barn och vuxna på skilda teman och med varierande infallsvinklar. Museilärarna ingår också i olika referensgrupper inför de nya utställningarna på Kulturen. Kulturenombuden, lärare från rektorsområden i Lund, har inbjudits till ett flertal informationsmöten och ett kontinuerligt samarbete finns med Lärarhögskolor och Universitet.

Föreläsningar och kurser i olika studieförbunds regi, liksom undervisning i etnologi och museikunskap har hållits på Kulturen. Flera praktikanter har fått handledning på de olika enheterna under året.

Program: Från och med årsskiftet infördes måndagsstängning samt torsdagsöppet till kl 21.00. Detta har inneburit att programverksamheten dubblerats. Under sommaren var parken och vissa hus på norra området öppna under tiden 15 juni - 15 augusti till kl 21.00. Förändringarna slog väl ut, utom måndagsstängningen, vilken gav upphov till klagomål från allmänheten. Styrelsen omprövade därför detta beslut. Programverksamheten har främst ägt rum på söndagar kl 14 och torsdagar kl 19 i form av t.ex. föredrag, teaterföreställningar, visningar och konserter i anslutning till de tillfälliga utställningarna och Kulturens permanenta miljöer. Teman under året har varit *Medeltiden, Masker* och *Trädgårdar*. Tillsammans med Lunds studenters filmstudio ordnades en föreläsningsserie kring Kultur och identitet. En stor programverksamhet ägde rum i samband med utställningen Korgkonster - nya och gamla korgar, då korgmakare från olika regioner visade sitt hantverkskunnande och hemslöjdskonsulenter berättade från sina respektive län.

För Kulturen är det av stor vikt att samarbeta med olika grupper och organisationer - att låta lundabor och andra använda sitt museum på ett kreativt sätt. Ungdomar från Folkuniversitetets fotolinje ansvarade för

fotoutställningen *Min bild av Kulturen* och *Uardaakademien* var involverad i utställningen Lundakarnevalen 1962-1994. Hallands och Kalmar nationer hade ansvaret för kulturnatten på museet och vid ett flertal tillfällen sjöng nationskörer.

Musikskolans dag är ett stort lundaarrangemang liksom Julstöket. Årets julstök hade fått en skarpare kulturhistorisk förankring. Folkmusikens dag och Östarpsdagen är andra viktiga arrangemang med större regional förankring. IKEA var under året en kraftfull samarbetspartner och Ingvar Kamprad själv öppnade utställningen IKEA:s 1700-tal. Kulturen har under många år samarbetat med ICA-kuriren kring handarbetsutställningar och årets tema var *All världens broderier*.

För barnen har under loven arrangerats program med praktiskt arbete utifrån utställningarna *Masker* och *Korgar*. Kulturens Dockteater har spelat vid ett flertal tillfällen och nybeställda marionettdockor från Prag möjliggjorde att julevangeliet i december kunde framföras i Bosebo kyrka.

Program- och undervisningsenheten arbetar inför varje program mot olika målgrupper och mot medier av skilda slag. Ett stort antal presskonferenser har ordnats under året och affischering och annonseringen i Lund med omnejd har varit avsevärd..

PLANERING AV NYA BASUTSTÄLLNINGAR

Arbetena med Vita husets ombyggnad har också medfört planering och förarbeten inför kommande nya basutställningar. Under hösten har planeringen för en ny basutställning i textilhallen påbörjats med hjälp av arkitekt Gösta Hillfon och en arbetsgrupp i vilken ingår sakkunniga och representanter för Kulturens styrelse. Likaså har en ny basutställning med temat *Modernismen* för Vita husets tredje våning börjat planeras. På bottenplanet projekteras basutställning om Medeltiden och Lund. Som första led i planeringen har en idégrupp med representanter för medeltidsarkeologiska institutionen börjat sammanträda.

Den kommande basutställningen *Bokkulturen* har inneburit ett omfattande arbete med utställningsplaner, föremålsframtagning och iståndsättning av utställningsföremålen. En referensgrupp har även deltagit i planeringen. I gruppen har ingått bokförläggare Sven-Håkan Ohlsson med hustru, producent Marianne Söderberg, redaktör Staffan Söderberg, docent Lars Olsson, professor Per S Ridderstad, dramaturg Jan Mark, enhetschef Nils Nilsson, museichef Margareta Alin (ordförande) och antikvarie Eva Lis Bjurman.

Förslag till renovering av Thomanderska huset, dess inredning och utställning har upprättats. En särskild arbetsgrupp inom Kulturhistoriska enheten, Thomandergruppen, i vilken även Ingegerd Göransson, Margareta Ringberg, Eva-Helene Ulvros och Anita Larsson ingått, har arbetat med att ta fram förslag på innehåll och åtgärder. Likaså har enheten arbetat med en förnyelse av de årstidsbundna utställningarna t.ex. julut-

ställningarna.

Till att omvandla Lindforska huset till Universitetshistoriskt museum anslog Crafoordska stiftelsen 5 miljoner i slutet av året. För att förbereda innehållet tillsatte universitetet en referensgrupp med professor Gunnar Broberg, informationschef Christer Hjort, arkivarie Göran Larsson, museiföreståndare Anders Ödman, universitetslektor Skotte Mårtensson, IE-studerande Jonas Alberoth, byråchef David Storm och museichef Margareta Alin.

Blekingegården har totaldokumenterats i ett samarbete mellan arkitekturskolan LTH, bebyggelsevård och Kulturen (Arkitekt och tekn.dr. Kerstin Barup och arkitekt Joakim Faritzon tillsammans med Kulturhistoriska enheten). Förslag till restaurering har utarbetats.

FÖREMÅLSVÅRD / MAGASIN

Planeringen och projektering av till- och ombyggnad av Vita huset har inneburit ett omfattande arbete för samtliga enheter. Utrymning och omhändertagande av föremål och samlingar som varit utställda i textilhallen och i Vita huset har varit en prioriterad uppgift under hösten. För detta arbete har enheterna haft hjälp av ALU-anställd personal. Inordnandet i magasinet kommer att fortsätta under 1995.

Planer för ny utformning av arbetslokaler för textil våtkonservering har utarbetats av textilkonservatorn.

Under året har även stora delar av magasinerade samlingar överförts till magasinet på Diabasen, inventerats och inordnats. Det gäller samtliga militär- och civiluniformer med tillbehör, manlig modedräkt, skosamlingen, delar av folkdräktssamlingen samt all 1700-talsdräkt. De magasinerade samlingarna på paviljong 4 inom S:t Larsområdet har likaledes förts till magasinet på Diabasen, där inredningen fått kompletteras under året för att rymma de omfattande samlingarna. Kulturens samlingar av kyrklig konst har förts till Historiska museets magasin. En inventering och kompletterande katalogisering av Kulturens silversamling har påbörjats med särskilda medel från Nordenstedtska stiftelsen.

Bosebo kyrkas orgel har monterats ner och dokumenterats. Den genomgår för närvarande en omfattande restaurering. Vid bedömningen av åtgärder har Axel Unnerbäck, RAÄ, och orgelbyggare Mads Kjersgaard varit sakkunniga. Arbetet utföres av A. Mårtenssons Orgelfabrik, Lund.

Under våren genomförde Kulturhistoriska enheten med extraanställd ALU-personal en inventering och översiktlig katalogisering av samlingarna på Kaptensgården i Borstahusen.

I ett samarbete med Fredriksdals museum, Malmö Naturmuseum och Kristianstads länsmuseum har Kulturhistoriska enheten under året arbetat med filmprojektet *Det skånska kulturlandskapet.*

Stadshistoriska enheten genomförde flera arkeologiska undersökningar i samband med grund- och ledningsgrävningar i Lund samt en större som rörde: Kv. Tegnér 1. Grundgrävning för Kulturens nya auditorium. Där undersöktes rester av medeltida bebyggelse i form av brunnar, nedgrävningar och huslämningar. I kulturlagren fanns ett stort och variationsrikt fyndmaterial. Dessutom har en förundersökning genomförts vid Norra Nöbbelövs kyrka.

Uppordning av de arkeologiska samlingarna på huvudmagasinet har pågått under året.

Bearbetning av de arkeologiska undersökningarna i Kattesundsområdet har fortgått med bearbetning av gravmaterial och myntfynden.

Konservering av utgrävningsfynd samt föremål ur övriga samlingar har utförts liksom iordningställande av material till *Masker andra världar.* Föreståndaren för arkeologiska konserveringen har haft ansvar för klimatfrågorna i nämnda utställning. Vid årets slut tog styrelsen beslut om en ny organisation för föremålsvård och konservering. En arbetsgrupp med samtliga berörda arbetstagare tillsattes. Som sammankallande utsågs Martin Andrén.

Stadsantikvarien har deltagit i byggnadsnämndens sammanträden och samarbetat med stadsarkitekt- och fastighetskontoren samt läns- och landsantikvarierna i plan- och byggfrågor. Bevaringskommittén har arbetat med inventeringen av Lunds bebyggelse utanför vallarna och stadsantikvarien har samverkat med inventeraren.

DOKUMENTATION

Kulturhistoriska enheten har bedrivit dokumentation fr.a. i samband med föremålsförvärv. På Östarp har fullständiga uppmätningsritningar av Gamlegård, vattenmöllan, brytestugan och malttorkan upprättats av extraanställd personal (byggnadsingenjör och fil.kand. Rebecca Gunnarsson). Blekingegården har totaldokumenterats i ett samarbete mellan arkitekturskolan LTH, bebyggelsevård och Kulturen (Arkitekt och tekn.dr. Kerstin Barup och arkitekt Joakim Faritzon tillsammans med Kulturhistoriska enheten). Förslag till restaurering har utarbetats.

Stadshistoriska enheten har dokumenterat stadsmiljöer och rivningshus. Större fotografiska dokumentationer har inom museet genomförts i samband med ombyggnadsarbetena på Locus Peccatorum och Rustmästarbostaden. Ombyggnaden av Berlingska huset har bevakats antikvariskt.

UTLÅN AV FÖREMÅL/ SERVICE TILL PRIVATPERSONER OCH INSTITUTIONER

Kulturhistoriska enheten har bedrivit en omfattande serviceverksamhet i Lunds kommun , i regionen, men också till allmänhet, forskare och institutioner i övriga delar av landet. Servicen har omfattat kostnadsfri bedömning och rådgivning av föremål, framtagande av fakta ur arkiv, kata-

loger och bibliotek, framtagande av fotografier ur arkiv, kopiering och nyfotografering samt konsultation i konserverings- och vårdfrågor.

Olika former av service har under året givits till bl.a. Länsantikvarien, Hemslöjdskonsulenterna, Tegnérmuseet/ Akademiska Föreningen, Föreningen Jöns Hendrikssons minne i Ö. Sallerup, Lomma hembygdsförening. Mer omfattande konsultation i form av t.ex. hjälp vid utarbetande av utställningsförslag har givits till Höganäs museum.

Kulturhistoriska enheten har ombesörjt utlån till Hörjelgården, Östra Torns byalag, Lund, Kristianstads länsmuseum, Hörby museum, Frosta härads hembygdsförening, Turisttrafikföreningen (utställning i Hamburg), Läcköinstitutet, Hallands länsmuseum, Halmstad, Lunds domkyrka, Lunds Konsthall, Museum of International Folk Art, Santa Fe, New Mexico. Konst har lånats till Ystad museum, Göteborgs stadsmuseum, Malmö Konstmuseum och Mjällby Konstgård, Halmstad. Konsthantverk har lånats till Postmuseum, Stockholm, Prins Eugens Waldemarsudde. Textila utlån har gjorts till Kristianstads länsmuseum och Prins Eugens Waldemarsudde.

Stadshistoriska enheten har ombesörjt lån av medeltida sittlåda till utställningen *L'enfance au moyen age* på Bibliotheque Nationale i Paris, bandvävsbricka till textilutställning på Kalmar länsmuseum och runben till utställningen om runor på Medeltidsmuseet i Stockholm.

Lundaarkivet på Stadshistoriska enheten har flitigt utnyttjats av allmänhet och forskare.

NYFÖRVÄRV / ARKIVFÖRVÄRV

Testamentariska och andra gåvor har erhållits från hem i Kävlinge, Reslöv, Billinge, Veberöd och Östarp. Viktigare enstaka förvärv: ett par kandelabrar tillverkade av J.F. Werrenrath, Lund, bonadsmålning, planscher med ådringsmålning, kvinnlig modedräkt, skor, hattar, leksaker, bl.a. elektrisk dockspis, broderade kuddar, japanska knappar, möbler m.fl. föremål från Benkt Åke Benktssons hem, prydnadssaker, husgeråd och julpynt från familjen Anderssons hem på Adelgatan 1b i Lund (Kulturens Arbetarbostad), en samling vapen, inredning och andra föremål från lundaarkitekten Ingeborg Hammarskjöld-Reiz verksamhet och kontor i Lund, krämkopp från Vänge-Gustavsberg, två stengodsvaser av Carl Harry Stålhane, Rörstrand.

Biblioteket har utökats med 1029 nummer, varav 322 är gåvor. Accessionen omfattar nr 47.121 -48.150. Arkivet har utökats med 124 nummer. Porträttarkivet har utökats med 145 fotografier. Följande arkiv har uppordnats: Lilli Zickermans arkiv, Albert Elfstrands arkiv, Benkt Åke Benktssons arkiv (rymmer fotografialbum och tidningsurklipp från Benkt Åke Benktssons liv och verksamhet), Signe Forsbergs arkiv och Studentliv i Lund.

Lundaarkivet har tillförts 495 uppmätningsritningar, 700 sv/v foton och 365 färgdias.

PUBLIKATIONER

Eva Lis Bjurman: Två barndomsjular, i *Dugnad*, Oslo.
Britta Hammar: Textil guldålder, i *Svensk textil* 1890-1990.
Dopdräkter i äldre tid, i *Karlstads stifts års bok*. Bondens stuga, i utställningskatalogen *Textil och smide*. Recensioner i Etnologia Scandinavica.
Eva Kjerström Sjölin (red), Karin Schönberg, Anna Landberg:
Masker - andra världar, utställningskatalog (med förf. Jan Mark), nummerkatalog, sammanställning av utställningstexter, Masks - other worlds.
Eva Kjerström Sjölin: Nutida hem och vardagsliv i *Samdokbulletinen* 1994.
Lena Larsén: Joy and Longing: On FolkArt and the Desire to Create i *Swedish Folkart - all tradition is change.*
Anders Jansson har medverkat i skriften Jul på Kulturen.
Stadshistoriska enheten rapportserie nr 7 Stortorget och nr 8 Kv S:t Mårten 25-26. I serien arkeologiska arkivrapporter har nr 1 - 5 utgivits.
Margareta Alin har för Länsmuseernas samarbetsråd deltagit i redaktionen för böckerna Regional identitet samt RAÄ:s Miljön som Minne.
Anna Alsmark: Locus Peccatorum
Johanna Eckerdal: På Kul-tur med fem- och sexåringar.
Pia Sander: Barn, skola och museum - en utvärdering av museipedagogiska metoder vid fem skånska museer.

KONFERENSER / SEMINARIER / UPPDRAG

Inom Museiforums ram har Kulturen initierat ett antal viktiga symposier. Under våren samlades ett hundratal museitjänstemän från hela landet kring Tingens hemligheter.
FUISM anordnade rikskonferens på temat Vad är museipedagogik? Ett tvärvetenskapligt seminarium handlade om Livets masker - maskernas liv, i samarbete med Lunds universitet. Ett träbyggnadssymposium arrangerades tillsammans med arkitekturskolan LTH. Etnologiska seminarier har ägt rum på teman som Estetik och Makten över kroppen. Den 3 maj inbjöds i landstingets regi samtliga kultursekreterare i Skåne för att diskutera museiutbudet.
Margareta Alin: Hearing angående ny utbildning vid Lunds universitet, möbelkonservering, Citadellet i Landskrona. Swedish Folk Art - all tradition is change, Santa Fe, New Mexico, USA. Regionala föredrag för Skånes Turistråd. Paneldebatt, Helsingborg, Kulturens betydelse för regionens och stadens utveckling och framtid. Paneldebatt, Nordiska museet, Stockholm, »Dokumentation av det mångkulturella samhället. Vilken är museernas roll?«. Med Kultur i Skåne - studieresa till London/Glasgow. Ledamot i Kulturrådets styrelse. Fr.o.m. november ordförande i UNESCO-rådet. Ledamot i Skansens styrelse. Länsmuseernas IT-grupp.
Nils Nilsson: Studieresa till Plantin - Moretus-museet i Antwerpen.
Gunilla Eriksson: Arbeitsgruppe Ostseefayencen, möte i Helsingfors - Tallinn, möte på Kulturen i Lund, möte i Hamburg. ICOM:s Applied Art-

kommittés möte i Wien. »Glass Without Gloss«, utställning i Rotterdam. Hearing angående ny utbildning vid Lunds universitet, möbelkonservering, Citadellet i Landskrona. Kontaktperson för ICOM:s Applied Art-kommittés svenska medlemmar.

Britta Hammar: Symposium anordnat av Barnkulturcentrum vid Stockholms universitet (inlägg/föredrag). ICOM:s Committee's årsmöte i Japan (inlägg/föredrag). SHR:s riksstämma i Falun. Symposium om 1600-talet, Krapperups slott. Nordisk Textilsymposium i Oslo. Seminarium »Svensk textil 1890-1990 ,« Stockholm. Kulturens representant i Malmöhus läns hemslöjdsförening och Stiftelsen Skånsk Hemslöjd. Kassör i ICOM:s Costume Committee.

Eva Kjerström-Sjölin: Seminarium »Det mångkulturella samhället«, Helsingborg (inlägg/föredrag), SAMDOK-rådets vår- och höstmöten i Stockholm. Swedish Folk Art - all tradition is change, Santa Fe, New Mexico, USA (inlägg/föredrag). Ordförande i SAMDOK:s hempool.

Martin Andrén: Hearing angående ny utbildning vid Lunds universitet, möbelkonservering, Citadellet i Landskrona.

Eva Lillienberg-Olsson: Träbyggnadssymposium på Kulturen. Friluftskonferens, FRI, i Halmstad.

Eva Lis Bjurman: Symposium anordnat av Barnkulturcentrum vid Stockholms universitet (inlägg/föredrag). Nordiskt seminarium om unga kvinnor, Köpenhamn (inlägg/föredrag).

Ingela Juhlin Kristiansson: Textilkonservatorernas studiemöte, Köpenhamn.

Eva Johnsson: Textilkonservatorernas studiemöte, Köpenhamn.

Lena Larsén: Deltagit i SIEF:s kongress i Wien.

Sekreterare i Kulturmötesgruppen vid svenska museer.

Preliminär resultaträkning (tkr)

Intäkter	**1993**	**1994**
Medlemsavgifter	3.444	3.471
Inträdesavgifter	1.046	902
Försäljningsintäkter	1.251	1.059
Ersättning för tjänster	2.537	1.897
Gåvor, företag och enskilda	693	0
Bidrag från donationsfonder	372	1.266
Kulturens reservfond	580	584
Mecenat	101	122
Neutrala inkomster	257	242
Diverse inkomster	348	326
Hyror och arrenden	943	912
Genom föreningens egen verks ansk medel	*11.572*	*10.781*
Anslag Statens Kulturråd	3.861	5.102
Landstingsanslag M	1.300	2.750
Landstingsanslag L	89	84
Landstingsanslag K	6	13
Landstingsanslag N	2	2
Lunds kommun	4.769	6.012
Övriga kommuner	55	51
Summa anslag	*10.082*	*14.014*
Projektbidrag	1.872	2.117
Lönebidrag AMS	2.726	3.601
Summa bidrag	*4.598*	*5.718*
Summa intäkter	**26.252**	**30.513**

Kostnader	**1993**	**1994**
Anläggningstillgångar	266	90
Inventarier	347	226
Material	524	318
Varor till försäljning	510	471
Personalkostnader	16.950	17.081
Hyra lokaler	474	750
Hyra maskiner och inventarier	364	44
Förbrukningsmaterial	299	187
Tryckning och kopiering	0	510
Reparation och underhåll	175	80
Diverse främmande tjänster	2.066	1.564
Telefon och Porto	860	1.228
Egna transportmedel	76	75
Frakter och transporter, resor	385	387
Representation	98	114
Reklam och PR	447	601
Försäkringar och bevakning	886	1.036
Förvaltningskostnader	37	39
ADB-kostnader	0	82
Administrativa kostnader	100	360
Fastighetskostnader	2.137	4.414
Summa kostnader	**27.001**	**29.657**
Resultat före avskrivningar	*-749*	*+856*
Avskrivningar maskiner inventarier	-75	-187
Avskrivningar byggnader	-120	-120
Resultat efter avskrivningar	*-944*	*+549*
Finansiella intäkter och kostnader		
Ränteintäkter	+573	+159
Räntekostnader	-646	-613
Finansiella intäkter och kostnader	*-73*	*-454*
Redovisat resultat	**-1.017**	**+95**

Balansräkning (tkr) 1994.12.31

Tillgångar	**1993**	**1994**
Omsättningstillgångar		
Likvida medel	3.135	2.526
Kundfordringar	165	259
Förutbetalda kostnader/upplupna intäkter	818	953
Diverse kortfristiga fordringar	87	144
Projekt	0	8.908
Varulager	120	120
Summa omsättningstillgångar	*4.325*	*12.910*
Anläggningstillgångar		
Långfristiga fordringar	4.585	4.601
Maskiner och inventarier	916	775
Samlingar och bibliotek	0	0
Fastigheter	5.927	5.807
Summa anläggningstillgångar	*11.428*	*11.183*
Summa tillgångar	**15.753**	**24.093**
Skulder och eget kapital		
Kortfristiga skulder		
Leverantörsskulder	1.174	2.985
Skatteskulder	57	42
Upplupna kostnader/förutbetalda intäkter	1.963	4.091
Personalens skatt och avdrag	291	359
Projekt	2.298	8.614
Diverse kortfristiga skulder	1.985	122
Summa kortfristiga skulder	*7.768*	*16.213*
Långfristiga skulder		
Avsatt till pensioner	995	995
Checkräkningskredit	500	500
Reverslån	5.286	5.086
Övriga långfristiga skulder	1.000	1.000
Summa långfristiga skulder	*7.781*	*7.581*
Eget kapital		
Balanserad vinst/förlust	+1.221	+204
Årets resultat	-1.017	+95
Summa eget kapital	+204	299
Summa skulder och eget kapital	**15.753**	**24.093**

Museichef
M. Alin

Analyslaboratorium
B. A. Westerström 75%

Administrativ enhet
I. Beran enh.ch.

Ekonomi, budget
I. Beran
E. Laursén
E. Sjörén 50%

Försäljning, reception
A. Grauers 50%
I. Holmström 50%
E. Kalpakidis 50%
E. Lemaire
H. Rodman 50%

Medlemsregister
R-M. Tilly

Chefssekretariat
H. Hansen

Serviceenhet
L. Johansson enh.ch.

Byggnads- och underhållsdel
P. Persson 50%, 1:e snickare
A. Carlsson
T. Karlsson
J. Persson
M. Persson

Servicepersonal
B. Anderberg
G. Andersson
E. Gustavsson
S. Hagman
S. Hörman
E. Karlsson
M. Kristic 50%
A-G. Lundberg 50%
M. Olsson
L. Wollin
B. Österberg

Program- och undervisningsenhet
L. Larsén enh.ch.
K. Ericsson 75%
Å. Findhé 60%
E. Klang

Marknadsföring, medlemsvärvning
A. Dahlberg

Bokningar
L. Kristiansson 75%

Stadshistorisk enhet
C. Wahlöö enh.ch.
M. Andrén
M. Cinthio
B. Erlandsson 50%
B. Hjort
T. Nilsson
M. Sjögren 50%

Kulturhistorisk enhet
N. Nilsson enh.ch., 60%
E. Kjerström-Sjölin 75%,
t.f. enh.ch. utökn. 100%
R. Abrahamsson 50%
E.L. Bjurman (tjl. 50% 1/1-31/12)
B. Bouassa
C-G. Bryve
D. Enescu
G. Eriksson
B. Hammar
A. Jansson
I. Juhlin-Kristiansson 50%
utökn. 60% 1/1-31/12
B. Karlsson
E. Lillienberg-Olsson 50%
G-B. Ljungdahl
L. Westrup

Medelantalet anställda kvinnor och män har under 1994 varit 32 resp 26.

Donatorer 1994

Ahlström Hugo och Olga, Kävlinge enl. testamente
Benktsson Karin, Helsingborg
Greta Birgers dödsbo, Lund
Blomqvist Karin, Lund
Bruzelius Anders, Lund
Durovicová Ludmila, Lund
von Eggers Eva, Lund
Ekström Leif, Gävle
Ekström Sigun, Sundbyberg
Fogelmark Christina och Staffan, Lund
Frid Karin, Malmö
Hallwylska museet, Stockholm
Hanell Sture, Önnestad
Höijer Inez, Jönköping
Johannesson Lena, Lund
Johansson Ella, Billinge
Johansson Karin, Bara
Johansson Siv, Lund
Alrik Jönssons dödsbo, Östarp
Kaij Frieda Maria, Lund
Kongelig Dansk Ambassade, Stockholm
Kroon Sigurd, Lund
Lewenhaupt Cecilia, Lund
Lindström Märta, Lund
Ljunggren Maj-Britt och Ragnar, Malmö
Lohmin Ina, Hässleholm
Lundberg Ingrid, Lund
Martin Greta, Eslöv
Martinsson Jörgen, Stockholm
Musikhistorisk Museum, Danmark
Månsson Ann-Marie, Åstorp
Nilsson Nils, Lund
Ramslätt Nils, Lund
Reiz Anders, Veberöd
Rennit Marge, Estland
Rignell Karl Erik, Lund
Romare Ingegerd och Stefan, Lund
von Rosen Björn, Lund
Ryberg Roland, Lund
Samuelsson Kerstin, Lund
Sandberg Ingemar, Lund enl. testamente
Schlyter Anna-Lisa, Malmö
Schwab-Andersson Tulla, Barsebäckshamn
Bokförlaget Signum i Lund AB, Lund
Sjölin Inga, Bjärred
Sjöstrand Hanna, Göteborg
Skoog Inger, Malmö
Stahre Inez, Malmö
Svensson Cecilia, Stockholm
Svensson Karin, Eslöv
Trolle-Bonde Gustaf, Storbritannien
Tvede Lena, Danmark
Fredrik Wehtjes sterbhus, Lidköping
Åkerlund & Rausing, Lund
Åkesson Nils och Signe, Veberöd enl. testamente
Östberg Harriet, Lund